

Лугський педагогічний коледж

СЕРГІЙ МАРЧУК

Практикум з історії педагогіки

для студентів педагогічних коледжів
в умовах організації навчального процесу за
кредитно-модульною системою навчання

УДК 37 (076)

ББК 74.03я7

М 30

МАРЧУК С.С. Практикум з історії педагогіки: для студентів педагогічних коледжів в умовах організації навчального процесу за кредитно-модульною системою навчання. Навчальний посібник. – Луцьк: Іванюк В. П., 2011. – 151 с.

У навчальному посібнику містяться опорні конспекти лекційних занять з історії зарубіжної та української педагогіки. Подається технологія проведення практичних і семінарських занять, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань з курсу «Історія педагогіки». Пропонується фонд тестових завдань для перевірки і самоконтролю історико-педагогічних подій, явищ і процесів у розвитку українського та європейського шкільництва, виховання і педагогічної думки.

Адресується студентам і викладачам педагогічних навчальних закладів, де вивчається курс «Історія педагогіки».

Рецензенти:

А.С. НІСІМЧУК – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України.

А.М. ЛУЦЮК – кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри педагогіки і психології ВІППО.

Розглянуто на засіданні циклової комісії викладачів шкільної, дошкільної педагогіки і психології та окремих методик Луцького педагогічного коледжу (протокол № 7 від 20.04.2011)

Друкується за ухвалою засідання науково-методичної ради Луцького педагогічного коледжу (протокол № 4 від 25.05.2011)

УДК 37 (076)

ББК 74.03я7

© Марчук С.С., 2011

© Луцький педагогічний коледж, 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ.....	6
МОДУЛЬ I. «Історія зарубіжної педагогіки та шкільництва».....	6
Тема 1. Вступ до історії педагогіки. Виховання, школа і педагогічна думка стародавнього світу.....	6
Тема 2. Виховання, освіта і педагогічна думка країн Європи в епоху середньовіччя, Відродження та реформації.....	16
Тема 3. Педагогічна система Я.А.Коменського.....	22
Тема 4. Загальна характеристика шкільництва, виховання і педагогічної думки країн Європи в епоху Просвітництва і Нового часу.....	30
Тема 5. Основні наукові напрямки світової реформаторської педагогіки новітнього часу (кін. 19-20 ст.).....	40
МОДУЛЬ II. «Історія української педагогіки».....	45
Тема 6. Виховання, школа і педагогічна думка докняжої і княжої доби..	45
Тема 7. Становлення і розвиток національної системи виховання і педагогіки в епоху Українського Відродження.....	51
Тема 8. Особливості розвитку освіти і педагогічної думки України у часи влади Російської та Австро-Угорської імперій.....	65
Тема 9. Розвиток освіти і педагогічної думки України у 19- поч. 20 ст..	84
ТЕХНОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ.....	96
Семінарські заняття.....	96
Практичні заняття.....	104
Індивідуальні навчально-дослідні завдання.....	114
ФОНД ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ.....	117
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	149

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історія педагогіки» належить до циклу дисциплін професійної та практичної підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». Курс є одним з провідних у системі педагогічної підготовки.

Історія педагогіки – надзвичайно важлива і багатогранна за своїми структурними компонентами вузівська наукова дисципліна. Вона охоплює історію розвитку людини, сімейного виховання, народної педагогіки, навчально-виховних закладів усіх рівнів і педагогічної думки як українського, так і інших народів світу.

Мета вивчення предмета – розкрити скарби виховної мудрості рідного та інших народів і з'ясувати головні етапи розвитку національної школи і педагогіки від найдавніших часів до сучасності, сформувати у студентів національний світогляд і характер, духовність, загальнолюдські моральні гуманістичні якості, залучити студентів до творчого дослідництва, сформувати в них прагнення підвищувати педагогічну майстерність.

Завдання вивчення предмета:

сформувати у студентів цілісну систему знань про історико-педагогічні процеси, явища і факти, що мали місце як в Україні, так і в інших країнах світу;

забезпечити оволодіння кожним студентом кращими здобутками вітчизняної і світової педагогіки, вміння застосувати їх у національній школі, здійснювати пошукову діяльність, розвивати свій творчий потенціал;

розкрити як спільні закономірності, так і специфічні ознаки, притаманні розвиткові школи, виховання і педагогіки різних народів;

допомогтися глибокого усвідомлення студентами того, що формування високих загальнолюдських якостей можливе лише на основі національних цінностей, культурно-історичних традицій;

сформувати у студентів цілісну наукову картину світу, професійний педагогічний світогляд, висвітлити корені, витoki історичної пам'яті;

виховати патріотизм і гуманізм;

виховати любов до педагогічної професії, сформувати ідеал вчителя на основі яскравих прикладів життя відомих педагогів.

Історія педагогіки дає зрозуміти зв'язок педагогічних явищ із суспільно-культурними відносинами епохи і країни, виробляє історичну перспективу, дозволяє глибше, критичніше і всебічніше оцінити стан освітніх і педагогічних систем і прагнень, пробуджує живе зацікавлення педагогічними проблемами, прищеплює культ педагогічних традицій, може слугувати засобом формування почуття патріотизму та інтернаціоналізму.

Основними компонентами змісту курсу «Історія педагогіки» є:

розвиток освіти і виховання з найдавніших часів до наших днів;

найважливіші педагогічні теорії, що склались в різні історичні епохи;

спадщина найвидатніших педагогів минулого;

технологія навчання як в школах зарубіжних країн, так і кращих вітчизняних навчальних закладах.

Зміст предмета відповідає закономірностям встановлення внутрішнього світу особистості, відбиває історичну послідовність педагогічних явищ і

складається з двох модулів: «Історія зарубіжної педагогіки та шкільництва» та «Історія української педагогіки».

Зміст курсу розкриває національні історично-педагогічні факти та явища як цілісну систему, складову частину загальноєвропейського і світового процесу. Європеїзм вітчизняної школи і педагогіки простежується на всіх етапах їх розвитку.

Знання і уміння студента після опанування курсу

Студенти повинні знати:

історію розвитку школи і педагогічної думки як за рубежом, так і на Україні;

завдання історії педагогіки на сучасному етапі розвитку національної освіти;

педагогічну спадщину видатних зарубіжних і вітчизняних педагогів;

проблеми розбудови національної системи освіти і виховання в незалежній Україні;

розвиток сучасної педагогічної думки за рубежом і в Україні.

Студенти повинні вміти:

аналізувати розвиток школи і педагогічної думки за рубежом і в Україні в різні історичні епохи;

аналізувати і порівнювати різні системи виховання і освіти;

розкривати суть педагогічних пошуків і знахідок різних історичних епох, їх значимість для сьогодення;

виділяти якісні зміни в розвитку педагогічної думки і шкільної практики;

визначати головне в педагогічних теоріях минулого;

вивчати і аналізувати педагогічну літературу;

аналізувати педагогічні твори видатних педагогів;

досліджувати основні категоріальні ознаки педагогічних концепцій видатних педагогів минулого;

конструювати перспективні лінії розвитку педагогічної науки, що ґрунтуються на здобутках минулого, основних ідеях концепцій видатних педагогів минулого;

аналізувати і узагальнювати науково-педагогічні теорії;

порівнювати і узагальнювати педагогічні погляди українських просвітителів, письменників, видатних педагогів України;

використовувати кращі надбання педагогічної спадщини при розв'язанні актуальних проблем навчально-виховного процесу сучасної школи;

оволодівати методами науково-педагогічного дослідження;

працювати з першоджерелами, науково-педагогічною літературою, державними документами;

аналізувати і оцінювати сучасні педагогічні теорії, концепції.

Методичні матеріали, вміщені у посібнику, мають на меті сприяти ефективному засвоєнню студентами педагогічного коледжу курсу історії педагогіки та їх підготовці до практичної педагогічної діяльності. Розраховані на студентів та викладачів вищих педагогічних навчальних закладів I – II рівня акредитації.

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

МОДУЛЬ I. «Історія зарубіжної педагогіки та шкільництва»

ТЕМА 1. ВСТУП ДО ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ. ВИХОВАННЯ, ШКОЛА І ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

1. Поняття про історію педагогіки, принципи її побудови.
2. Завдання та джерела історії педагогіки.
3. Теорії походження виховання.
4. Виховання за первіснообщинного ладу.
5. Виховання і навчання в країнах Стародавнього Сходу.
6. Навчання і виховання в Стародавній Греції.
7. Освіта в епоху еллінізму. Школа і виховання в Стародавньому Римі.
8. Педагогічні погляди стародавніх грецьких і римських філософів.

Ключові поняття теми: *історія педагогіки, виховання, теорії походження виховання, “будинки молоді”, ініціації, патріархат, матріархат, класовий характер виховання, спартанське виховання, афінське виховання, агели, педономи, ефебія, агони, криптії, калокагатія, педагог, школа, педотриб, дидакал, гімнасія, школа риторів.*

1. Поняття про історію педагогіки, принципи її побудови.

Історія педагогіки – наука про розвиток теорії і практики освіти, навчання і виховання підростаючих поколінь від найдавніших часів до сучасності. Історія педагогіки одночасно і педагогічна, і історична наука: *історична* – історик описує, відкриває те, що було і як було; *педагогічна* – педагог пізнає особливості розвитку функції освітніх явищ та педагогічних поглядів.

Як окрема галузь знань історія педагогіки зародилася в другій половині 17 ст., проте її розвиток припадає на 19 і 20 ст. На особливу увагу заслуговують праці першопрохідців-істориків педагогіки: француза К.Фльорі “Про вибір і метод учбових занять” (1686), німців К.Мангельсдорфа “Спроба викладу того, що протягом тисячоліть говорилося і робилося в галузі виховання” (1779), Ф.Рукопфа “Історія шкільної і виховної справи в Німеччині” (1794), К.Шмідта “Історія виховання від його виникнення до нашого часу” (1902).

Як окремий предмет викладання історія педагогіки входить в програму педагогічних закладів з 2-ї пол. 19 ст.

В основі побудови історії педагогіки лежать такі **принципи**:

історизм – вивчення будь-якого явища в процесі його виникнення, становлення і розвитку, розгляд педагогічних явищ стосовно конкретної історичної епохи;

системність – розгляд фактів і явищ виховання та навчання в рамках всієї шкільної системи і шкільних традицій відповідної епохи; вивчення педагогічних систем минулого;

науковість – об’єктивність дослідника, неупереджене ставлення до всіх етапів розвитку виховання, школи і педагогічної думки;

партійність – виявлення в педагогічних ідеях і концепціях минулого відбиття класових, політичних інтересів окремих соціальних груп (кому це вигідно).

2. Завдання та джерела історії педагогіки.

Основними завданнями історії педагогіки як науки є: отримання достовірних наукових знань розвитку різних педагогічних явищ і трансформацію різних педагогічних теорій, обумовлених цими явищами; аналіз боротьби прогресивних і консервативних тенденцій в розвитку педагогіки; встановлення шляхів, якими йшов процес формування нового теоретичного змісту педагогічної науки.

Як предмет педагогічної освіти, історія педагогіки відіграє важливу роль у професійній підготовці майбутніх вчителів, розв'язуючи такі завдання: ознайомлення з основними шляхами та закономірностями історичного розвитку шкільництва і педагогічної думки; озброєння методом конкретно-історичного аналізу педагогічних явищ і фактів; ознайомлення з сучасними формами виховання і педагогічними течіями через їх історичний родовід; формування критичного ставлення до педагогічної спадщини минулого, що буде утримувати майбутнього педагога від консерватизму і рутини, а також від псевдоноваторства в учительській роботі; виховання любові до педагогічної професії, формування ідеалу вчителя на основі яскравих прикладів життя відомих педагогів; розширення загально-педагогічного кругозору.

При розгляді питань історії педагогіки використовуються наступні **джерела**:

предметні – залишки засобів праці, твори образотворчого мистецтва;

письмові – твори видатних педагогів, архівні матеріали, педагогічна преса; праці з історії, історії літератури, історії культури, мемуари педагогів, художньо-педагогічна література;

етнографічні – культура і побут, етногенез, розселення та культурно-побутові зв'язки;

лінгвістичні – розвиток мови;

усні – педагогічний фольклор (казки, байки, легенди, пісні, приказки);

кіно-, фоно-, фотоматеріали – документальне кіно, хроніка, відео- та аудіозаписи, художні кінофільми.

3. Теорії походження виховання.

Виховання – один з найдавніших видів духовної діяльності людини. В сучасній історії педагогіки виділяють наступні теорії походження виховання: біологічну, психологічну, релігійну, трудову.

Біологічна теорія (Г.Спенсер, Ш.Летурно): виховання – явище біологічне і властиве всім живим організмам, як хребетним, так і безхребетним тваринам. Ш.Летурно у книзі “Еволюція виховання у різних людських рас” говорить про “учителів” та “учнів” у тварин: кішка вчить котенят ловити мишей; качка вчить каченят плавати; ведмедиця вчить лазити по деревах (і карає); бобри вчать потомство будівельної справи та ін.

Психологічна теорія (П.Монро): в основі виховання лежить інстинктивне (несвідоме) прагнення дітей наслідувати старших.

Релігійна теорія (К.Шмідт): у вихованні людини проявляється насамперед творча дія всемогутнього Духа (Бога), який створивши людей, дав їм здібності (здатність) виховувати дітей.

Трудова теорія (Ф.Енгельс): виховання – явище суспільне і поштовхом до його виникнення було виробництво знарядь праці і зв'язана з ним необхідність передавання дітям умінь й навичок в користуванні винайденими знаряддями.

4. Виховання за первіснообщинного ладу.

Період від створення людини до створення держави називається первіснообщинним чи періодом докласового суспільства.

В залежності від розвитку суспільства виділяють такі **періоди первісного суспільства**: первісного стада, родового ладу (матріархат, патріархат), військової демократії.

Провідні характеристики виховання **у період первісного стада**: виховання в сучасному розумінні ще не було; досвід дорослих настільки ще малий, що легко переймається дітьми через наслідування; виховання здійснюється в процесі трудової діяльності шляхом наслідування; навчання дуже обмежене і його завданням було дотримання племінної традиції шляхом переказування молоді того, що знають старші; з'являються певні повчання в ролі катехізації на практичні теми: основ гігієни, статевих стосунків, збереження здоров'я, плекання добрих звичаїв, здобування життєвої мудрості.

Для **виховання у родовому ладі** властиве наступне:

- діти належать всьому родові; дитинство дітей обох статей протікало в одних і тих же умовах: хлопчики і дівчатка жили на половині своїх матерів, ходили з ними збирати рослинну їжу, а у вільний час грали у спільні ігри; дітей доглядали і годували люди похилого віку;

- до 10-12 років діти значною мірою володіли певною сумою духовного знання: вони знали всі родові звичаї, легенди, казки і пісні свого племені, а також ті знання людей, які дають контакти в товаристві дорослих, мандрівках, на полюванні, рибальстві, святах тощо;

- у 10-12 років (період статевого дозрівання) діти розділялись: дівчатка-підлітки йшли в стан жінок, а хлопці – в стан неодружених чоловіків і вдівців; дівчат і хлопців виховували старці;

- основною школою виховання колективізму, відносин співробітництва і взаємодопомоги була спільна праця в різних формах колективного виробництва;

- підлітків (частіше хлопців) посвячували у повноцінні члени роду, піддаючи спеціальному обряду – **ініціації**. Ініціація мала прикмети зразкового, свідомого і доцільного виховання, завданням якого було втаємничення молоді в родовій чи племінній традиції, закріпити їх, пов'язати з давньою племінною спільнотою, з життям будь-якого індивідуалізму на користь усвідомлення спільній діяльності для добра племені. Ініціація розумілась ніби як смерть і друге народження підлітка. Для ініціації пропонувались найбільш небезпечні завдання на полюванні, щоб перевірити вміння проявити хоробрість; тривалий час лежати в гарячому піску; вибивання зубів; різні випробування вогнем; стягування волосся; обрізання крайньої плоті; нанесення символічних рубців-надрізів на спині й на грудях; биття палицями.

На останніх етапах розвитку матріархату з'являються **“будинки молоді”** –

перші заклади для життя і виховання підростаючих людей, окремі для хлопчиків і дівчат. Вони влаштовувались переважно в лісі, подалі від населення, де підлітки тривалий час жили в ізоляції, піддавались різним обмеженням (в харчуванні, одязі) і випробуванням. “Будинки молоді” – це перші виховні заклади в історії людства, в яких працювали перші вихователі.

Виховання у період військової демократії (класового розшарування) характеризувалося наступним: виникає перша форма письмового повідомлення чи запису – піктографія, або малюнкове чи образне письмо; сімейне виховання стає масовою формою виховання, хоч і продовжують існувати “будинки молоді”; панівні групи населення, що з’явилися (жерці, вожді, старійшини), прагнули відокремити розумове виховання від фізичної праці; виховання набуває диференційованого характеру.

Загалом, у первісному безкласовому суспільстві виховання було однаковим для всіх дітей, воно не мало класового характеру. Відмінність у вихованні дітей визначалась їх статевими і віковими особливостями. За первіснообщинного ладу охоронцями звичаїв, досвіду, знань і релігійних вірувань людей були старші, найдосвідченіші в племені люди, які часто були і вихователями дітей. Вони знайомили їх із звичаями і законами племені, правилами релігійного культу, різними легендами, трудовими вміннями та навичками, способами полювання, доглядом за прирученими тваринами, вирощування рослин, навчали дітей ігор і пісень, привчали їх зносити життєві злигодні, виявляти хоробрість і витривалість.

Зміст і характер виховання дітей у цей період визначались умовами життя та виробничою діяльністю дорослих. У деяких племен перевагу віддавали військовим вправам, навчаючи дітей, особливо хлопчиків, стріляти з лука, їздити верхи, в інших – рибальству, тваринництву або землеробству.

5. Виховання і навчання в країнах Стародавнього Сходу.

Перші держави виникли на Стародавньому Сході в басейнах великих рік: *Шумерія, Вавилонія, Асірія* – в долині Тігра і Євфрату, *Єгипет* – на берегах Нілу, *Індія* – в басейні Інду і Гангу, *Китай* – на ріках Янцзи і Хуанхе.

Вчені встановили, що **шумери** створили найстародавнішу цивілізацію людства у 5 тисячолітті до н.е. У своїй країні **Шумерії** вони заклали основи державності, видали найдавніший у світі збірник законів, виявили наукові і технічні пізнання, створили епічну поезію та інші жанри літератури. З появою письма з метою підготовки писців виникають школи. Терміну “школа” ще не існує. Школа називається е-дуб-ба – “будинок табличок”, вчитель – “батько будинку”, його помічник – “старший брат”, учень – “син будинку табличок”. У шкільному приміщенні були довгі глиняні лави для учнів, поруч з ними невеликі ванночки, в яких учні змочували таблички – “зошити”. Писали тригранними паличками на м’яких глиняних табличках, після чого їх сушили на сонці або випалювали в печах, що надавало їм твердості. Оскільки навчання тривало багато років і коштувало дорого, то в школах навчалися лише діти знаті. Про соціальний стан учнів можна судити з табличок, на яких позначалося прізвище учня, а також професія батька (посол, капітан корабля, жрець, наглядач, чиновник та ін.). Діти рабів, ремісників, дрібних землевласників

залишалися без будь-якого організованого навчання і виховання.

В Стародавньому Єгипті (3 тисячоліття до н.е.) у зв'язку з існуванням розвинутого бюрократичного апарату при палаці фараона, а потім і при храмах, з'явилися *школи писців*, в яких навчалися хлопчики з 5 до 16 років. Заняття в школі тривали з раннього ранку до пізнього вечора. Обід діти приносили з дому, найчастіше це були три хлібини і дві гальби пива. В школі панувала сувора дисципліна, застосовувались тілесні покарання, про що свідчать такі шкільні прислів'я: *“Вуха хлопчика на його спині”*, *“У юнака є спина, вона слухає, коли його б'ють”*. Основними предметами, необхідними для майбутніх чиновників, були читання, письмо, лічба. Щоб оволодіти грамотою, яка вважалася основною метою освіти, треба було довго вчитися, тому в староегипетських папірусах часто зустрічаються повчання такого характеру: *“поверни своє серце до книг”*, *“полюби книги більше, ніж рідну матір”*, *“люби писання і ненавидь танці”* та ін. Учні писали тонкою бамбуковою паличкою чорною фарбою на черепках і уламках вапняку, а вивчившись письму – на листках папірусу. В школах при храмах, крім загальних предметів, давалася релігійна освіта, астрономія, медицина. Крім наук, в школі вчили гімнастичним вправам і плаванню, велика увага приділялась вихованню хороших манер. Діти вищої єгипетської знаті навчалися у військових школах, звідки виходили воєначальниками. Престижною була *школа колісничних*, куди потрапити було дуже важко.

Виховання і навчання в Стародавній Індії (3 тис. до н.е.) визначалось кастовою релігійною системою. Вища та середня каста – *брахмани* (жерці) та *кшатрії* (воїни) мали доступ до освіти і виховання, а найнижчі каста – *войсії* (хлібороби, ремісники) і *шудри* (раби) були позбавлені права на навчання. Навчання дітей вищої каста відбувалося у школі брахманів, де вивчали формальні дисципліни, пов'язані з мовою – граматику, риторику, метрику. *Метою освіти* у цих школах було вивчення чотирьох святих книг – *“Вед”* (вивчення однієї *“Веди”* вимагало 12 років, в цілому ж – 48 років). Діти жерців (брахманів) вивчали поетику, риторику, логіку, вони зобов'язувалися законами книги *“Ману”* підкорятися вчителю. У школах кшатріїв учні вивчали зброю, їзду верхи, гімнастичні вправи, математику, поезію, музику, етику і танці.

У Стародавньому Китаї в 2 тисячолітті до н.е. з'являється писемність, а разом із нею писці і навчання грамоти. Китайський ідеал освіти склався в 6 ст. до н.е. під впливом філософа *Конфуція* (551 – 479 рр. до н.е.). *Мета виховання* полягала у правильному й точному передаванні раз і назавжди прийнятого. Для старокитайського виховання характерне: догматичне дотримання старовинних обрядів і церемоній, міцний авторитет старших, пріоритет сімейного виховання, побожність дітей перед батьками. У Китаї існували *общинні школи*, в яких безплатно навчали юнаків стрільбі з лука, пісень, обрядів, а з середини 1 тисячоліття до н.е. ще й їзді верхи, письму, лічбі. Навчання в школах розпочиналося з 6 років і тривало до 8-10 років, діти заучували напам'ять *“Збірник китайських церемоній”*. При навчанні письма учні одержували прописи, які підкладали під тонкий папір і обмальовували знаки пензликом. Методами навчання у школах були запам'ятовування, наслідування, обмеження свободи та ініціативи, панування суворої дисципліни та застосування фізичних

покарань. В Китаї існували *вищі приватні школи*, де навчалися красномовству і філософії, вивчали мораль, твори видатних письменників і поетів. Також тут вперше було запропоновано трьохступеневі екзамени для тих, хто хотів стати вченим чи чиновником. Після здачі екзаменів давались такі вчені ступені як талант (студент), кандидат, доктор.

Спільними прикметами виховання у країнах Стародавнього Сходу були: *консерватизм та духовний уніформізм*. Консерватизм випливає з духовних глибин народів Сходу тверджень про те, що постійно потрібно дивитись на минуле і що нове небезпечне і шкідливе. Тому в основі виховання лежить дотримання стародавніх традицій і обрядів предків, які свято передаються з покоління в покоління. Духовний уніформізм не допускає того, щоб одиниця відрізнялася від маси, не допускає індивідуалізму.

6. Навчання і виховання в Стародавній Греції.

У Стародавній Греції, яка складалася з невеликих рабовласницьких держав-міст (*полісів*), найбільш оригінальна система виховання існувала в Лаконії (*м. Спарта*) та Аттиці (*м. Афіни*). В обох державах у вихованні підростаючого покоління було багато спільного, але існували й характерні відмінності, що породжувались рівнем економічного, політичного і культурного розвитку. Так, у Спарті було мало добрих гаваней, зовнішня торгівля, техніка і наука перебували на низькому рівні. Спартанці були нащадками войовничих дорійських племен, і тому життя населення носило замкнутий (як у військовому таборі) характер. Ілоти – раби, були власністю держави, жорстокими були й умови їх утримання, тому раби часто повставали, що змушувало спартіатів (земельну аристократію) постійно бути в стані бойової готовності. ***Жінки і чоловіки у Спарті мали рівні права.***

На відміну від Спарти, в Афінах значного розвитку набули різні ремесла і торгівля (завдяки зручному географічному місцеположенню). Високого рівня досягли архітектура, скульптура, живопис, художня література, історія, географія, математика, різні філософські системи. Тут на рабів існувала не державна, а приватна власність. Афінська жінка була позбавлена багатьох прав. Активне політичне життя Афін, високий рівень економіки – все це зумовило характерні риси афінського виховання.

Як спартанська, так і афінська системи виховання здійснювались в інтересах рабовласників. Раби в Стародавній Греції були позбавлені всіх людських прав, зокрема й права на освіту.

СПАРТАНСЬКЕ ВИХОВАННЯ (8-4 ст. до н.е.) ставило **мету**: підготувати з дітей-спартіатів мужніх воїнів, стійких і загартованих майбутніх членів військової общини. Виховання носило державний характер.

Система спартанського державного виховання включала: сімейне виховання; навчання в агелах; ефебію (військову підготовку).

Виховання дітей у сім'ї контролювалося державою. Новонароджені піддавалися огляду старшими членами общини і лише здорові діти передавалися на виховання в сім'ю. Кволих дітей кидали в ущелину, або принаймні вони росли поза спартанською общиною. Здорові діти до 7 років залишались у сім'ї. Контроль за вихованням дітей в сім'ї здійснювали державні

чиновники – *педономи*.

В агелах – державних навчально-виховних закладах – виховувалися діти віком від 7 до 18 років. Тут вихованці привчалися зносити холод, спеку і голод; спали на земляній підлозі; одержували на рік один плащ; погано харчувались; тренувались в бігу, стрибках, метанні списа та диска, у боротьбі; розважались військовими іграми; вчилися співати і грати на музичних інструментах; брали участь у нічних кривавих облавах на рабів (*криптіях*); піддавались щорічним публічним випробуванням (*агонам*), які організовувались на засадах змагання з різних спортивних дисциплін; слухали розповіді про державні закони і порядки; про стійкість і мужність їх предків, моральні якості спартіатів; вчилися чітко, швидко і коротко (лаконічно) відповідати на поставлені дорослими запитання; вчилися беззаперечної слухняності, витривалості і вмінню переносити різні труднощі.

Юнаки 18-20 років об'єднувалися в групи ефебів, в яких відбували військову службу. Дівчата також одержували військово-фізичну підготовку, щоб разом з дорослими жінками, під час воєнних походів чоловіків, тримати в покорі рабів і охороняти місто-державу. За внутрішнім змістом виховання в Спарті було військово-гімнастичним. Воно передбачало такі завдання: досконалий розвиток тілесних сил; розвиток войовничого мужнього духу; розвиток суворого підкорення цілям і волі держави.

Зміст спартанського виховання складала такі напрями: фізичне, естетичне (музичне), моральне. Розумовому вихованню дітей і молоді в Спарті приділялося мало уваги (“Щодо читання і письма, то діти вчилися тільки найнеобхіднішого” (Плутарх)). Недостатність розумового виховання в Спарті компенсувалось музичним військово-прикладним вихованням. Спартанців вважали одночасно наймузичнішими і найвойовничішим народом, підтвердженням цього є слова спартанського поета: “*Кіфари звук мечу не стане поступатись*”.

АФІНСЬКЕ ВИХОВАННЯ (7-5 ст. до н.е.). Афінська система виховання також існувала і в містах-колоніях, які розташувались на території Причорномор'я – в Херсонесі, Ольвії, Пантикапеї та ін.

Виховання в Афінах було індивідуальним і вільним, сім'ї надавалась повна свобода у вихованні дітей. **Метою афінського виховання** було досягнення *калокагатії* – гармонії тіла і духу. Виховання спрямовувалося на розвиток духовних обдарувань особистості: розвиток розуму, художнього смаку і моральних почуттів.

Система афінського виховання хлопчиків мала такі ланки:

сімейне виховання (до 7 років);

навчання у мусичній школі (мала два відділи: школа граматиста, школа кифариста);

навчання в школі палестри (гімнастичній школі, школі боротьби);

навчання в гімнасіях; військова служба (ефебія).

Дівчата в Афінах здобували домашнє, сімейне виховання під наглядом матерів або інших жінок. Виховання дівчаток було досить обмеженим і замкнутим, вони навіть перебували здебільшого в окремих частинах житлових приміщень (гінекеях).

Школи в Стародавніх Афінах були приватними, а навчання платним. Саме тут вперше з'являється термін "**школа**" (схоле – дозвілля, відпочинок від фізичної праці). Учні до школи та додому супроводжували раби, яких називали **педагогами** ("пайс" – дитина, "агогейн" – вести).

Провідними напрямками виховання в афінських школах були: розумове, фізичне, моральне, естетичне. Трудового виховання дітей не існувало, оскільки фізична праця вважалась обов'язковою тільки для рабів.

Хлопчики 7-14 років навчалися в **мусичній школі**, яка ставила своїм завданням дати учням літературну і художньо-музичну освіту. В мусичній школі функціонувало дві школи: школа грамати́ста; школа кифариста. Заняття проводили вчителі, яких називали **дидаскалами** (від гр. слова "дидаско" – навчаю). У **школах грамати́стів** вчили писати, читати та лічити; писали на навощених дощечках паличкою (стилем), лічили на пальцях, камінцях, рахівницях. У **школах кифаристів** (музики) учнів, крім елементарної грамоти, вчили співати, грати на музичних інструментах, декламувати уривки з "Одісеї", "Іліади" та інших художніх творів. У цих школах широко використовувались тілесні покарання, бив грамати́ст, бив **кифарист**, бив **педотриб**. Вислів "**хто не брав кий, той не отримав виховання**" був відомий у всій Греції.

У **школі палестрі** (гімнастичній школі, школі боротьби) під керівництвом учителів гімнастики – **педотрибів** підлітки і юнаки 14-16 років навчалися п'ятиборству (пентатхлону): біг, стрибки, боротьба, метання диска і списа, а також плаванню. В Афінах говорили: "Хто не вмів читати і плавати, той не може бути громадянином".

Юнаки 17-18 років з родин найзаможніших аристократів навчалися в **гімнасіях**, державних закладах. У 5 ст. до н.е. в Афінах було три гімнасії, що утримувалися державним коштом: Лікей, Академія, Кіносарг. В гімнасіях вивчалася філософія, політика, література, гімнастика.

Юнаки 18-20 років відбували військову службу в умовах ефебії. Хлопці вивчали зброю, морську справу, фортифікацію, військові статuti, закони держави. Юнаки приймали присягу на вірність державі.

7. Освіта в епоху еллінізму. Школа в Стародавньому Римі.

Під **еллінізмом** розуміють сукупність тих соціально-політичних і культурних відносин, які склалися в Елладі і переважно на Близькому Сході в епоху, що наступила за утворенням монархії О. Македонського (Греція, Мала Азія, Месопотамія, Іран, Єгипет та ін.) з столицею у м. Олександрії (3-2 ст. до н.е.). Афінська філософія та література, грецьке мистецтво поєдналися з віддавна розвиненими на Сході математикою, астрономією, початками природознавства. Саме синтез грецької культури з культурою Стародавнього Сходу забезпечив розвиток в Олександрії математики, астрономії, фізики, механіки, медицини. Поняття "**еллін**" стало рівнозначним поняттю "культурна людина" в протилежність "варвару". Виникає мішана греко-східна культура. Грецька мова перестає бути національною, а стає загальною, універсальною мовою.

Сталися зміни і в освіті і у вихованні:

освіта все більше і більше стає привілеєм тільки вищих верств населення; у зв'язку з загальним поліпшенням становища жінки, з'являються школи для дівчаток;

установлюється новий зміст освіти, який дає людині “закруглену освіту” (коло-циклос, виховання й освіта – педія), звідси й назва цих наук – циклічні або енциклопедичні; ці науки отримали назву “вільних мистецтв” (“тривіум”: граматика, діалектика, риторика та “квадривіум”: геометрія, арифметика, музика, астрономія), вперше ці науки обґрунтував римський вчений М.Т.Варрон (116 – 27 рр. до н.е.) у дев'ятитомній енциклопедії “Дисципліни”;

порушується колишня афінська гармонія фізичного і розумового виховання, розумова освіта дістає перевагу;

з'являється письмове приладдя і практичне записування лекцій, створюються канонічні підручники та правила термінології;

установлюється нова система шкіл: елементарна школа грамоти (від 7 до 12 років), граматична школа (від 12 до 15 років), гімнасія (15-18 років), ефебія (18-19 років), філософська школа (19-20(21) років);

змінюється характер гімнасій та ефебії; гімнасії ставили за мету поглибити теоретичну освіту;

ефебія втрачає військовий характер та інтерес до гімнастики, ефебія перетворюється у напіввищий відкритий навчальний заклад, доступ до навчання у ній мають іноземці;

військові власті не втручаються у життя ефебії;

вища освіта зосереджується у філософських школах, найпопулярнішими серед яких були стоїчна і епікурейська, Академія і Лікей.

Грецька школа еллінського періоду стала справжнім зразком для наступних поколінь як в інтелектуальному, так і в моральному плані.

Система виховання в Стародавньому Римі склалася в 4 – 1 ст. до н.е. Соціально-класове розшарування населення (рабовласники, вільне привілейоване населення – патриції, вершники; бідне населення – плебеї) країни наклало свій відбиток і на систему виховання: для плебеїв існували елементарні приватні і платні школи (читання, письмо, лічба); для дітей привілейованих верств населення – граматичні школи, в яких учні вивчали граматику, латинську і грецьку мови, риторику, елементи історії та літератури. У школах обох типів навчались лише хлопчики. В останні століття республіканського Риму існували **школи риторів**, в яких діти знаті готувалися до державної діяльності, вони вивчали риторику, філософію, правознавство, грецьку мову, математику, музику; навчання в школах було платним. У середині 1 ст. до н.е. (період імперії) приватні граматичні й риторські школи були перетворені в державні. Проголошення в Римській імперії християнства державною релігією мало своїм наслідком різку зміну навчання і виховання дітей у школах. Християнство надало школі яскраво забарвленого церковного характеру, що знижувало рівень розумового виховання підростаючих поколінь.

8. Педагогічні погляди стародавніх грецьких і римських філософів.

Педагогічні теорії античного світу найбільш вдало представлені в філософській спадщині Сократа, Платона, Аристотеля, Демокріта і Квінтіліана.

Сократ (469 – 399 до н.е.) – афінський філософ-ідеаліст. Висував наступні *педагогічні ідеї та погляди*: заперечував необхідність пізнання світу й природи через їх недоступність людському розуму; метою виховання вважав пізнання людиною самої себе, її моральне самовдосконалення; за найвищу добродієність людини вважав її знання і мудрість; негативно ставився до вивчення природи (“дерева ще нікого не навчили, як треба жити”); вважав, що людина народжується від природи доброю; навчав своїх учнів евристичним методом (методом навідних питань): спочатку доводив хибність уявлень, що їх мають учні, а потім підводив їх до правильного розуміння істини.

Платон (427 – 347 до н.е.) – учень Сократа, один із засновників філософського напрямку об’єктивного ідеалізму. Його педагогічні ідеї.

1. Заперечував можливість пізнання об’єктивного світу, вважав, що знання людини суб’єктивні й відносні.

2. Розглядав пізнання як пригадування людиною ідей із світу, в якому колись перебувала її душа і про який вона забула, з’єднавшись з тілом.

3. Вважав, що душа людини складається з трьох частин – розумової, вольової, чуттєвої, цим частинам відповідають три роди добродієностей і соціальних прощарків – мудрість (у філософів), мужність (у воїнів), помірність (у ремісників, землеробів, торговців і ін.).

4. У працях “Держава” і “Закони” *накреслив проект нової системи виховання дітей і молоді* в рабовласницькій державі, при цьому поєднав елементи афінського і спартанського виховання (*афінська система* – ідея гармонійного розвитку, широке коло наук, музичне виховання, система шкіл; *спартанська система* – державний характер виховання, суворість виховання, пильний добір музики і пісень, виховання дівчат та їх рівні права на освіту).

5. Запропонував таку систему освіти і виховання дітей, молоді та дорослих: діти 3-6 років виховуються на майданчиках при храмах через ігри, казки, пісні, бесіди та ін.; діти 7-12 років (хлопчики і дівчатка окремо) навчаються у державних школах читанню, письму, лічбі, музиці і співали; підлітки 12-16 років відвідують школи-палестри, а юнаки 16-18 років – гімназії; молодь 18-20 років проходить військову службу в групах ефебів; молоді найздібніші люди 20-30 років здобувають вищу освіту, вивчають філософію, астрономію, арифметику, геометрію, музику, в подальшому будуть виконувати важливі доручення в державі; особи 30-35 років, найздібніші і найосвіченіші продовжують удосконалювати свою освіту, щоб стати потім керівниками держави; після 50 років вони звільняються від керівництва державою і далі займаються самовдосконаленням.

6. Велику увагу приділяв фізичному вихованню дітей та молоді засобами різних систем гімнастичних вправ.

7. Висловив низку цінних думок про виховання: виховання дітей дошкільного віку, фізичне виховання, розширення програми навчання, створення державної системи навчання, освіти дорослих та ін.

Аристотель (384 – 322 до н.е.) – учень Платона, видатний філософ і вчений Стародавньої Греції. *Педагогічні ідеї*:

вважав, що в основі пізнання людини лежить її чуттєвий досвід;

розглядав три частини душі людини: *рослинну* (харчування і

розмноження), *тваринну* (вольову) (відчуття і бажання), *розумову* (мислення і пізнання);

виділив відповідно до трьох частин душі три частини виховання – фізичне, моральне і розумове;

метою людського життя вважав прагнення до земного щастя;

відстоював принцип “тотожного” (однакового) виховання в державі всіх дітей рабовласників;

встановив *вікову періодизацію*: від народження до 7 років – сімейне виховання, виховання засобами гри, казки, пісні, музики, бесід; від 7 до 14 років (початку статевої зрілості) – відвідування державних шкіл (фізичні вправи, читання, письмо, лічба, музика); 14-21 р. – здобуття середньої освіти (література, історія, філософія, математика, астрономія, музика);

негативно ставився до спартанської системи фізичного виховання;

великого значення надавав сімейному вихованню;

радив враховувати у вихованні вікові і психологічні особливості, розвивати їх діяльність.

Демокрит (460 – 370 до н.е.) – видатний представник античного матеріалізму, творець атомістичної теорії. Педагогічні ідеї: визнавав можливість пізнання світу; відстоював принцип природовідповідності виховання, гармонійний розвиток людини, великого значення надавав трудовому вихованню дітей і молоді, моральним вправам в їх поведінці; вважав, що мета виховання – підготувати молодь до реального життя на землі.

Марк Фабій Квінтіліан (35-95 рр.) – видатний римський педагог-гуманіст, учитель у школі риторів. Педагогічні ідеї: автор першого педагогічного твору “*Про виховання оратора*” (12 книг); вважав, що всі діти мають здібності до навчання; радив розпочинати навчання з раннього віку (краще у школі, ніж дома); вважав, що навчання має чергуватися з відпочинком та грою дітей; значне місце у вихованні відводив музиці та естетичному вихованню; радив одночасно вивчати кілька предметів (мова, письмо, музика, геометрія та ін.); зазначав, що для міцності знань потрібна певна система вправ і повторення; великі вимоги ставив до вчителів (бути прикладом для учнів, вміло користуватися голосом, рухами, бути гуманним, знати міру як у покаранні, так і в заохоченні).

ТЕМА 2. ВИХОВАННЯ, ОСВІТА І ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА КРАЇН ЄВРОПИ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ, ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ

1. Характерні риси педагогіки середньовіччя та основні типи шкіл у країнах Західної Європи.

2. Зародження гуманістичної педагогіки. Видатні педагоги-гуманісти.

3. Педагогіка і школа реформації. Єзуїтське виховання.

Ключові поняття теми: *церковно-духовне виховання, парафіяльна школа, монастирська школа, соборна школа, “сім вільних мистецтв”, міська школа, лицарське виховання, “сім лицарських добродітностей”, схоластика, університет, гуманізм, реформаційний рух, єзуїтське виховання.*

1. Характерні риси педагогіки середньовіччя та основні типи шкіл у країнах Західної Європи.

Для педагогіки середньовіччя (5 – 16 ст.) було *характерне* наступне: зміна духовної орієнтації, переосмислення суспільних цінностей: від земного, матеріального інтересу до системи моралі і релігії;

метою земного виховання стає підготовка до царства небесного;

пануючою стає християнська релігія; негативне ставлення християнської релігії до античної культури, розгляд її як гріховної, “поганської” культури;

проголошення аскетизму офіційною ідеологією, виховання людей в дусі релігійного аскетичного світогляду;

людське тіло розглядалось як темниця для душі, яку слід було звільнити для вищого блаженства;

християнське виховання вело до величезного зниження інтелектуального розвитку і надзвичайного кругозору;

християнство підпорядковувало собі школи, все навчання було догматичним і формальним, наука стала служницею релігії;

виховання у феодальному суспільстві носило класовий і становий (стани – духовні феодала, світські феодала; бюргери (купці, ремісники, селяни) характер.

У період середньовіччя в Західній Європі склалися в основному така *система освіти і виховання*: церковне (духовне) виховання; лицарське виховання; міські (магістратські) школи або бюргерське виховання; середньовічні університети.

Церковне (духовне) виховання включало такі школи: парафіяльні, монастирські, соборні (єпископські, кафедральні).

У парафіяльних школах (2 ст.) навчалася група хлопчиків, яких за плату дяк навчав читання, письма і закону Божого. Хлопчики готувалися стати помічниками дяків, священників.

Монастирські школи згідно рішення Ахенського собору (817 р.) призначалось для навчання хлопчиків, які мали стати монахами. З часом ці школи поділились на внутрішні – для майбутніх монахів і зовнішні – для хлопчиків мирян із заможних верств.

Соборні (єпископські, кафедральні) школи відкривались у церковних центрах, за своєю організацією були близькі до монастирських шкіл. Церковні школи відвідували хлопчики 7-15 років.

Для всіх церковних шкіл було характерне наступне: навчання проводилось латинською мовою; індивідуально-групова форма навчання, відсутність точно встановленого строку навчання; зазубрювання молитов, псалмів, читання релігійних книг, навчання письму, співу, арифметиці; навчання катехізисним способом (запитання і відповіді); застосування фізичних покарань; релігійний характер виховання і навчання; вивчення “семи вільних мистецтв” (“тривіуму” і “квадривіуму”) (крім парафіяльних шкіл) і богослов’я.

Лицарське виховання (з кінця 11 – до 15 ст.).

Девіз лицарів: “Душу - Богу, життя – королю, серце – жінці, честь – собі”.

Основні характеристики лицарського виховання:

світський характер виховання;

мета – підготовка досвідчених воїнів, які б вміли жорстоко поводитись з поневоленими кріпаками, відзначалися спритністю у великосвітському товаристві;

зміст виховання – вивчення “семи вільних благочестій”; верхової їзди, стрільби з лука, метання списа, фехтування, плавання, полювання, гри в шахи, вміння складати і співати пісні;

етапи виховання: діти до 7 років (хлопчики) виховувались у замку своїх батьків (сімейне виховання); з 7 до 14 років – виконання обов’язків пажа при дружині сюзерена, здобуття морального і естетичного виховання; з 14 до 21 року – зброєносці сюзерена, урочисте посвячення в лицарі (21 рік);

відсутність належного розумового виховання.

Міські (магістрацькі) школи, бюргерське виховання: відкривали ці школи міські купці і ремісники; школи утримувались коштом міського самоврядування (магістрату); навчання проводилось рідною мовою; у школах навчались читати, писати, лічити; вивчали релігію, риторичку, граматику, геометрію.

Середньовічні університети (від лат.- *сукупність*, об’єднання, пізніше – *загальність наук*) виникають у 12 – 13 ст. у зв’язку з економічним розвитком Європи: у Болоньї (1158), Оксфорді (1168), Кембриджі (1209), Парижі (1253), Празі (1348), Кракові (1364), Відні (1365) та ін.

Середньовічні університети відкривались з ініціативи вчених, користувались самоврядуванням і автономією; церква і духовенство встановлювали свою монополію на університети, підпорядковуючи їх своєму впливові.

Очоловав університет *ректор*, що вибирався професорами і студентами; траплялося, що ректорами були й студенти. Історії відомо, що ректором Болонського університету в перші століття міг бути лише студент; одружений не міг бути ректором. Після ректора стояв *сундик*, що представляв інтереси університету у зовнішніх судах. При ректорі працювала рада, в яку входили вибрані студенти. Частина студентів жила в *колегіумі* – університетському гуртожитку. *Вагант* – мандруючий студент. *Гаудеамус* – весела студентська пісня.

До кінця 12 ст. університети, як правило, мали чотири *факультети*: артистичний (підготовчий, строк навчання 5-7 років, протягом яких вивчали “сім вільних мистецтв”), юридичний, медичний і богословський (строк навчання 5-6 років). Після закінчення артистичного факультету студенти мали право вступити на інші факультети; особи, які закінчували цей факультет, діставали ступінь “*магістра мистецтв*”. Особи, які закінчували повний курс навчання в університеті (11-13 років) здобували вище звання “*доктора наук*”. На чолі кожного факультету стояв декан.

Навчальний рік тривав з 10 грудня до 7 вересня, у навчальному році було 90 свят, списки яких вивішувались в аудиторіях.

Основними *методами навчання* були лекції і диспути; студенти виконували багато вправ і писали письмові роботи – трактати.

2. Зародження гуманістичної педагогіки. Видатні педагоги-гуманісти.

В епоху Відродження (14 – 16 ст.) зароджується капіталістичне виробництво, швидко розвиваються міста і торгівля, виникає новий клас - буржуазія. В цей період особливого розвитку досягають науки (математика, астрономія, механіка, природознавство, географія), сприяючи вдосконаленню технічних знань, винаходам, географічним відкриттям, виникненню книгодрукування і т.д. Діячі цієї епохи ставили в центрі уваги людину, тому їх світогляд, що виражався в філософських, політичних і літературних поглядах, позначались терміном “гуманізм”. Тому епоху Відродження (сам термін “*відродження*” – переклад французького терміну “ренесанс”) часто називають епохою гуманізму. Загалом *педагогіка гуманізму характеризується:*

- критикою всієї середньовічної системи схоластичної освіти;
- великою повагою до дітей, протестом проти фізичних покарань;
- турботою про здоров’я і нормальний фізичний розвиток дитини;
- посиленням розумового розвитку;
- вимогою гармонійного і всебічного розвитку особистості;
- розширенням обсягу змісту освіти елементами наукового знання: природознавства, географії, історії, літератури, іноземних мов;
- посиленням художньо-естетичного виховання, запровадженням у школі програми малювання, музики, ліплення, танців;
- піднесенням ролі морального виховання;
- зменшенням впливу церкви на школу, питомої ваги релігійних дисциплін в змісті освіти;
- увагою до жіночої освіти;
- піднесенням ролі учителя в суспільстві.

У епоху Відродження існували міські школи, відкривались латинські школи підвищеного типу (колегіуми і гімназії), нові університети, державні і приватні школи для дівчат.

Педагогічна думка в цей час збагатилась творами і педагогічною практикою багатьох педагогів-гуманістів (В.да Фельтре, Ф.Рабле, Е.Роттердамського, М.Монтеня, Л.Вівеса, В.Ратке, Т.Мора, Т.Кампанелли) та ін.

Вітторіно да Фельтре (1378 – 1446) – італійський педагог-гуманіст, в 1424 р. на запрошення мантуанського герцога Гонзати очолив школу нового типу, яку назвав “Будинок радості” велика увага в школі (була розташована на березі мальовничого озера) приділялась фізичному і розумовому розвитку вихованців; в школі не було фізичних покарань, між учителями та учнями існували гуманні взаємини.

Еразм Роттердамський (1466 – 1536) – нідерландський письменник-педагог. Гостро критикував схоластичну освіту і школу у памфлетах “Похвала глупоті”, “Грубі вчителі”, “Розмови за просто”, вимагав, щоб навчання було легким і приємним, ґрунтувалося на їхніх інтересах і розвивало самодіяльність дітей. Особливу педагогічну цінність представляє його книга “Молодим дітям наука”, що містить 600 правил, які Еразм вважав обов’язковими для юнацтва.

Франсуа Рабле (1494 – 1553) – французький письменник, учений-гуманіст. У сатиричному романі “Гаргантюа і Пантаґрюель” дав гостру критику

схоластичного виховання дітей і молоді, прагнув показати, яким має бути гуманістичне виховання; пропонував широку, універсальну програму шкільних занять (вивчення мов, математики, астрономії, історії, права і заняття різними видами мистецтва).

Мішель Монтьєн (1533 – 1592) – французький філософ і письменник. У своїй праці “Досліди” (1580 р.) висловлював ставлення до проблем виховання. Він критикує схоластичну школу; вважав, що освіта має розвивати розум учня та сприяти вихованню високих моральних якостей.

Луїс Вівес (1492 – 1540) – іспанський філософ, психолог, педагог; висміював схоластичну систему навчання; заклав основи гуманістичної педагогіки; вимагав вивчення класичних мов і літератури, запровадження курсу історії і предметів реальної освіти, розширення жіночої освіти.

Вольфганг Ратке (Ратихій) (1571 – 1635) – німецький педагог; прихильник природовідповідності виховання; вимагав загального навчання рідною мовою; його педагогічний досвід був добре вивчений Я.А. Коменським.

Томас Мор (1478 – 1535) – видатний англійський соціаліст-утопіст, у своєму творі “Золота книга про найкращий лад і про новий острів Утопія” (1516) зробив спробу дати характеристику освіти і виховання дітей та молоді на фантастичному острові Утопія. Його педагогічні ідеї: гармонійний розвиток особистості, повна рівність в освіті всіх громадян, зв’язок школи з життям, реальний напрям в освіті, поєднання навчання дітей з їхньою участю у продуктивній праці, рівноправність розумової й фізичної праці, широка організація самоосвіти громадян і прилучення їх до науки.

Томазо Кампанелла (1568 – 1639) – італійський мислитель. У творі “Місто Сонця” (1623) зобразив ідеальний суспільний лад, при якому люди живуть на засадах повної політичної і економічної рівності. Педагогічні ідеї: дошкільне виховання дітей під наглядом няньок – виховательок; навчання в школах рідною мовою; поєднання навчання з продуктивною працею; пріоритет суспільного виховання; спільне навчання в одній школі хлопчиків і дівчаток (ідея висунута вперше).

3. Педагогіка і школа епохи Реформації. Єзуїтське виховання.

Боротьбу проти католицької церкви і догматизму, яку розпочали гуманісти в 15 – 16 ст. продовжили **представники реформації**: Ян Гус (Чехія), Мартін Лютер і Томас Мюнцер, Філіп Меланхтон (Німеччина), Іоанн Кальвін (Швейцарія). **Реформація** (від лат. *refoꝛmatio* – перетворення, виправлення) – широкий антифеодальний рух, який у 16 – 17 ст. охопив більшість країн Західної та Центральної Європи. Реформація сприяла появі багатьох великих педагогів, практиків і теоретиків.

Мартін Лютер (1483 – 1546) – відомий німецький реформатор, засновник протестантизму; вважав, що людина може спастися вірою, але для цього вона повинна знати джерела віри (тобто Біблію); вимагав, щоб Біблію люди читали рідною мовою; виступав, щоб для всіх хлопчиків і дівчаток утримувалися школи коштом міських управлінь; погляди на школу і виховання докладно виклав у посланні “Бургмістрам усіх міст німецької країни про влаштування та утримання християнських шкіл” (1524); розробив новий

релігійний катехізіс; запровадив у практику недільні заняття священників з дітьми по катехізісу.

Філіпп Меланхтон (1497 – 1560) – видатний німецький вчений. Уклав низку підручників з латинської та грецької граматики, риторики, історії, діалектики, етики, фізики; був засновником і реформатором цілого ряду протестантських університетів (Лейпциг, Тюбінген, Гейдельберг, Кенігсберг, Іена); розробив саксонський нормальний шкільний план (“Євангелічний церковний і шкільний порядок”, 1528), де пропонує: обмежити навчання латинською мовою, розподілити дітей у школах на класи – 1-й клас (читання, релігія, співи), 2-й клас (граматика, співи, закон Божий), 3-й клас (вивчення граматики, римських поетів Овдія і Вергілія, прозаїки Цицерона, закону Божого і співів).

У 1528 році в місті Стансбург одним з учнів Лютера – Йоганном Штурмом була заснована **латинська школа, названа гімназією**. В її основу Штурм поклав три ідеї – благочестя, країнознавство і знання. Гімназія штурмівського типу стали виникати в цілому ряді міст Центральної і Північної Європи; класична гімназія готувала майбутніх служителів протестантської церкви і державних чиновників.

Серед основних вимог реформації у галузі шкільництва виділяють навчання рідною мовою, надання загальної освіти, державне або громадське фінансування школи, можливість освіти для жінок.

Як знаряддя в боротьбі з реформацією католицька церква використовує школи, якими зайнявся **орден єзуїтів**, бойова організація “Братство Ісуса”, заснована в 1534 р. релігійним іспанським фанатиком **Ігнатієм Лойолою** і утверджена Папою у 1540. *Метою ордену* було поширення католицизму на всій земній кулі і боротьба з протестантизмом. “Бойовою” зброєю ордену були: проповідь (вплив на маси); сповідь (покора церкві окремих осіб); виховання. *Єзуїтське виховання ставило собі за мету зміцнення впливу католицької церкви через пристосування методів виховання до вимог епохи Відродження*: фізичне виховання, добре устаткування школи, застосування принципу наочності, м’яка (зовні) дисципліна, ласкаве поводження з дітьми; досить широке коло загальноосвітніх знань – усе це нові, обумовлені епохою риси єзуїтського виховання. Навчання в єзуїтських колегіях було визначено шкільним статутом “*План та організація занять товариства “Ісуса”*” (1599). Єзуїтська колегія була закладом інтернатського типу, все життя вихованців було підпорядковане наказом ордену. Навчались в єзуїтських колегіях діти заможних верств безкоштовно. Колегія мала два відділи: нижчий; вищий . У нижчому відділі було п’ять класів: нижчий клас граматики, середній клас граматики, вищий клас граматики, клас словесних наук , дворічний клас риторики. Вищий відділ містив курс філософії (від 2 до 3-х років) і курс богослов’я (4 роки).

Особливості навчання в єзуїтських колегіях: усі розмови, бесіди, читання на латинській мові; вивчення стародавніх латинських письменників заради вивчення мови та вдосконалення стилю; вправління у написанні латинських віршів; розучування та постановка творів латинською мовою; вивчення “ерудиції” (як навчального предмету – оповідання з історії, твори різних авторів, байки, вислови мудреців, винаходи, значення гербів, емблеми та

ін.); опанування “казуїстики” (тлумачення законів релігії у бажаному напрямі).

Виховна система єзуїтів була побудована на розпалюванні в учнях суперництва. Кожному учневі призначався суперник, який мусив стежити за своїм товаришем.

Засобами підсилення суперництва було:

обрання на почесні в школі посади преторів, цензорів, декуріонів учнів справних, що більше встигають;

урочисте нагородження на багатолюдних зборах з проголошення похвального слова;

розміщення учнів у класі відповідно до їх успіхів, причому кращі учні займають перші місця, а слабші сидять на задніх лавах;

занесення на особливу дошку пошани тих, що талановито виконали якусь роботу.

Єзуїтська система розвивала взаємне шпигунство, нашепти, улесливість у ставленні до старших. Позитивною у єзуїтських колегіях була постановка фізичного виховання. Єзуїти також велику увагу приділяли питанню підготовки вчителів, і вперше здійснили систематичну їх підготовку.

ТЕМА 3. ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА Я.А.КОМЕНСЬКОГО

1. Життєвий і творчий шлях.
2. Загальнопедагогічні ідеї.
3. Вікова періодизація і система шкіл.
4. Дидактичні погляди. Навчальні підручники.
5. Моральне виховання.
6. Вимоги до вчителя.

Ключові поняття теми: *світогляд педагога, педагогічна та наукова діяльність, педагогічні ідеї.*

1. Життєвий і творчий шлях.

Ян Амос Коменський (1592 – 1670) – видатний слов’янський (чеський) мислитель, педагог, фундатор наукової педагогіки. Він належить до числа тих історичних осіб, які своїми творіннями і беззавітним служінням народу знайшли славу, любов і визнання. Не випадково його називають Ньютоном педагогіки, Коперніком педагогіки, Колумбом педагогіки, учителем народів, батьком нової педагогіки.

Народився в моравському містечку Нівніце, у сім’ї мірошника – члена общини “Чеських братів”. Рано втратив батьків; здобув початкову, середню і вищу освіту (навчався в Паризькому, Карловому, Герборнському і Гейдельберзькому університетах); в польському місті Лешно керував братською школою; брав участь у реформуванні школи в Англії та Швеції.

Написав низку *філософсько-педагогічних творів*: “Велика дидактика”, “Материнська школа”, “Пансофія”, “Про культуру природних обдарувань”, “Правила поведінки дітей”, “Закони добре організованої школи”, “Загальна порада про виправлення справ людських”, “Єдино необхідне”, “Лабіринт миру і рай серця”, “Вихід із схоластичних лабіринтів”, “Про вигнання із шкіл

відсталості”, “Школа-гра”, “Ангел світу”; створив підручники для дітей – “Відкриті двері до мов і всіх наук”, “Видимий світ у малюнках”.

Я.Коменський жив і працював в таких країнах, як Чехія, Польща, Угорщина, Англія, Швеція, Голландія; помер недалеко від Амстердаму у м. Неардені.

Характерні риси світогляду Яна Амоса (це друге ім'я, яке він собі вибрав, з латині означає “особливо любимий”) Коменського:

демократизм (запозичений ним у сектантських рухів 15-17 ст., що проявлявся у глибокій симпатії до трудящих і негативному ставленні до дворянства і католицької церкви);

гуманізм (життєрадісність, оптимізм, що склалися під впливом епохи Відродження);

сенсуалізм (запозичений у натур-філософа Ф. Бекона, згідно з яким вихідним началом пізнання є відчуття, досвід);

релігійність (протестантизм), вихідним положенням якого є теза Коменського про те, що назвав себе Бог альфою і омегою, початком і кінцем всіх речей, з нього ж, ним же і в ньому ж вся сутність. Коменський вважає, що природа і людина створені Богом.

У творах Я.А. Коменського величезна педагогічна мудрість і наукове передбачення, завдяки чому його вчення зберігає свою актуальність і в наш час.

2. Загальнопедагогічні ідеї.

Класична праця Коменського “Велика дидактика” (1632) послідовно і систематично висвітлює майже всі основні проблеми навчання і виховання. Довга назва книги в урочистому стилі тієї епохи сповіщає про її головні цілі: *“Велика дидактика, або та, що містить універсальну теорію вчити всіх усього або правильний і ретельно обдуманий спосіб створювати по всіх общинах, містах і селах кожної християнської держави такі школи, в яких усе юнацтво обох статей, без будь-якого, де б це не було, винятку, могло б опановувати науки, удосконалювати свою вдачу, набувати благочестя і таким чином у роки юності навчитись усього, що потрібне для сучасного і майбутнього життя, стисло, приємно і ґрунтовно, де для всього, що пропонується, основи виникають із самої природи речей, істинність підтверджується паралельними прикладами з галузі механічних мистецтв, порядок поділяється за роками, місяцями, годинами, нарешті, вказується легкий і правильний для вдалого здійснення цього на практиці”*.

Основну **мету виховання** Коменський вбачав у підготовці людини до загробного життя.

У процесі виховання, на його думку, людина проходить **три ступені**: вчиться пізнавати себе і навколишнє життя (*розумове виховання*), володіти собою (*моральне виховання*), вірити в Бога (*релігійне виховання*). Коменський, під впливом Аристотеля вважав, що людина є носієм рослинного та інтелектуального чи духовного життя (“Ми живемо потрійним життям: рослинним, тваринним і розумовим чи духовним, з яких перше ніколи не виходить за межі тіла, друге через дію почуттів і руху направляється до предметів, а третє може існувати незалежно від перших двох”).

Коменський переконував, що **всі діти** (багаті і бідні, знатні і незнатні, хлопчики і дівчатка) **повинні ходити до школи, щоб стати людьми**. Він вважав, що школа повинна стати майстернею для вироблення з дітей справжніх

людей. Це буде, на думку Коменського в тому випадку, коли всі будуть: мудрими розумом; володіти плавною приємною мовою; здібними в роботі; вихованими морально; благочестиві серцем.

Коменський вперше в історії педагогіки **обґрунтовує принцип природовідповідності** (людина є частиною природи і підлягає її основним законам – “основоположенням”; дерева в лісі, трава в полі, риба в морі, діти в школі; послідовність, поступовість і систематичність навчання обґрунтовується положенням, що природа не робить стрибків, а розвивається поступово; “все повинно відбуватись природно, хай насилля буде усунене від справи”; використовувати в процесі виховання природні, вікові і психологічні особливості дітей: “освіту людини потрібно починати “навесні життя”, тобто в дитинстві”; “ранкові часи для занять найбільш зручні”; “все, що підлягає вивченню, повинно бути розподілено згідно з ступенями віку так, щоб воно було доступно”).

Раніше обґрунтовували кожне мудре твердження посиленнями на тексти “Святого письма”. Коменський, не відмовляючись подекуди від цього старого способу аргументації, **запровадив новий прийом – посилення на природу**, авторитет якої високо піднісся в епоху Відродження.

Педагогічна система Коменського проникнута ідеєю народності. Це впливає з таких вимог Коменського до виховання: виховання, освіта і навчання повинні формувати таку гармонійно розвинену, високоморальну людину, яка вище за все ставить благополуччя своєї Батьківщини, готовність віддати своє життя за її свободу і незалежність; освіта повинна бути загальною і обов’язковою; в основі освіти повинно лежати навчання рідною мовою; все навчання і освіта повинні бути спрямовані на виховання людяності, гуманності.

3. Вікова періодизація і система шкіл.

Коменський запровадив **вікову періодизацію**, яка включала такі періоди: дитинство (від народження до 6 років), отрочество (від 6 до 12 років), юність (від 12 до 18 років), змужнілість (від 18 до 24 років). Кожний віковий період розрахований на 6 років, а не 7 років, як це було в Аристотеля.

Школа, на думку Коменського, повинна бути: “майстернею мудрості”, “майстернею гуманності і людяності”, “майстернею працелюбства”. У своїх працях “Лабіринти миру і рай серця”, “Вихід із схоластичних лабіринтів”, “Про вигнання із шкіл відсталості” та ін. Коменський дає глибоку **критику догматично-схоластичної середньовічної школи, і розкриває такі її недоліки**: 1) відрив змісту навчання від дійсності; 2) чисельність предметів, невідповідність їх можливостям учнів, що перетворювало школу в “лабіринт”; 3) панування в школах методів зубріння; 4) жорстокий режим, який підривав у дитини будь-яку творчу ініціативу, приглушував її здібності; 5) заняття з кожним окремим учнем, на відміну від класних, колективних занять; 6) школи вчать не слів, а речей; 7) надмірна тривалість занять; 8) ігнорування морального виховання (“і переважно звідти виходили замість слухняних ангелів дикі осли...”).

Коменський перший в історії педагогіки розробив **принципи побудови системи шкільної освіти**, зокрема такі, як: **загальне навчання** (освіту повинно

отримати все юнацтво); *рівні права та можливості жінки з чоловіком у навчанні і освіті* (“жінки – теж образ Божий”); *викладання і навчання рідною мовою* (в той час як вся Європа вчилась латинською); *зв’язок школи з життям* (необхідно вивчати життя, речі, явища; готувати до практичного життя); *єдність і наступність системи шкіл* (кожна наступна ланка пов’язана з попередньою); *державний характер* (“добрий і мудрий юнак є найцінніший скарб всієї держави”, основу всякої держави складає виховання юнаків (словами Діогена).

Виходячи з основних принципів побудови шкільної системи, а також відповідно до розробленої ним вікової періодизації, Коменський запропонував **чотирьохступеневу систему шкіл**: 1) материнська школа (до 6 років); 2) школа рідної мови (6 – 12 років); 3) латинська школа (гімназія) – 12 – 18 років; 4) академія (університет) – 18 – 24 р. Кожну з чотирьох ланок школи Коменський описує в окремих розділах „Великої дидактики.”

Материнська школа, як система сімейного виховання, передбачає у хлопчиків і дівчаток: розвиток органів чуттів; первісне уявлення про природу і сутність життя; привчання до самообслуговування, поміркованості, охайності, пошани до батьків і старших, правдивості, слухняності (фізичне і моральне виховання). Про навчання і виховання дітей від народження і до 6 років Коменський написав спеціальну книгу „Материнська школа” (1630), яка поставила автора у ряд перших серед вчених і мислителів нового часу, хто зупинив свою увагу на питаннях дошкільного виховання.

У школі рідної мови навчаються діти (хлопчики і дівчатка) 6 – 12 років всіх станів (бідні і багаті). Такі школи повинні бути в кожній общині і в кожному місті. Школа рідної мови – основна ланка народної освіти в системі шкіл Коменського. Діти в цій школі опановують рідною мовою читання, письмо, лічбу, співи, історію, релігію, ремесла, основи космографії, вчення про моральність. Коменський запропонував поділити цю школу на 6 класів, кожен з яких має особливе завдання і свій підручник; щоденні заняття поділяються на дві частини: 2 години до полудня і стільки ж після полудня, решта часу – домашні роботи, відпочинок.

Латинська школа (гімназія) повинна бути в кожному місті, повіті. Навчаються юнаки 12 – 18 років, які успішно закінчили школу рідної мови. Зміст освіти в цих школах: “сім вільних мистецтв”, фізика, географія, історія, мораль, хронологія, етика, мови – рідна, латинь, грецька, старосврейська. Відповідно до шестирічного курсу навчання Коменський намітив шість класів: 1 – граматичний, 2 – фізичний, 3 – математичний, 4 – етичний, 5 – діалектичний, 6 – риторичний. Над дверима кожного класу написи: “Вхід заборонено тому, хто не вміє читати”, “Вхід заборонений тому, хто не знає арифметики”, “Хай не входять ті, що не вміють говорити” та ін. Мови вивчаються протягом всіх років навчання.

Академія (університет) призначається для найбільш обдарованих юнаків 18 – 24 років, які в подальшому стануть вченими і керівниками. Коменський передбачав для академії традиційні для того часу три факультети: богословський, юридичний, медичний. Коменський закликає академіків до того, що “вони не повинні терпіти лжестудентів, які подаючи іншим шкідливий

приклад бездіяльності і розколів, переводять батьківське майно і гублять свої роки”. Коменський вимагає, щоб академії були забезпечені висококваліфікованими вченими, книгами з різних спеціальностей. Він великого значення надавав самостійній роботі студентів у вигляді вивчення ними першоджерел і діяльної участі в обговоренні питань, що виникають у зв’язку з вивченням першоджерел. Освіту в академіях Коменський пропонує завершувати подорожами, які розширюють знання, дають можливість зібрати матеріал для написання наукової роботи. Загалом, система шкільної освіти в Коменського характеризується чіткістю і завершеністю.

4. Дидактичні погляди. Навчальні підручники.

Я.А. Коменського по праву вважають основоположником, “батьком” дидактики. У своєму головному педагогічному творі “Велика дидактика”, та інших – “Пансофічна школа”, “Вихід зі схоластичних лабіринтів”, “Закони добре організованої школи”, **Коменський торкнувся ряду дидактичних питань**, зокрема: 1) співвідношення дидактики і методик окремих предметів; 2) загальних принципів і правил навчання; 3) обґрунтування класно-урочної системи навчання, уроку; 4) визначення активних методів навчання; 5) з’ясування принципів визначення змісту освіти; 6) розробки навчальних підручників для учнів. Про загальну дидактику Коменський писав: “*Ми обіцяємо Велику дидактику, тобто універсальне мистецтво всіх вчити всього*”. Дидактика, на його думку, дає методикам викладання окремих дисциплін нерівні положення і правила.

Коменський розкрив сутність таких **принципів навчання**, як: **наочність** (як “золоте правило дидактики”; все, наскільки можна давати чуттям, а саме: видиме – зорові, те, що чуємо – слухові, відчуття нюхом – нюхові, те, що їмо – смакові, відчуття на дотик – дотикові, коли ж щось може бути одночасно сприйняте кількома чуттями, то треба одночасно давати кільком чуттям”; наочність як універсальний метод); **свідомість і активність** (“нічого не слід примушувати виучувати напам’ять, крім того, що добре зрозуміле розумом”); **послідовність і систематичність** (“розум в пізнанні речей йде поступово”; навчання повинно йти від більш загального до більш конкретного, від більш легкого до більш складного, від відомого до невідомого, від більш близького до більш віддаленого та ін. класичні правила дидактики); **вправлення і міцність засвоєння знань** (“тільки вправа робить людей тямущими в усіх речах”, “ми вимагаємо, щоб в усіх класах учні вправлялись на практиці”; **вправи і повторення** повинні мати місце доти, поки матеріал не зрозуміють всі, вони повинні проводитись систематично).

Я.А. Коменський **теоретично обґрунтував класно-урочну систему навчання**, вивчивши практичний досвід роботи латинських шкіл, класичних гімназій, братських шкіл Західної Європи. **Необхідними умовами правильної організації навчання** Коменський вважав: 1) клас з незмінним складом учнів і приблизно однаковим рівнем розвитку; 2) твердо визначений час занять; 3) послідовне чергування занять і перерв; 4) одночасну роботу учителя з усім класом. Коменський наполягав, щоб учбові заняття в школі починались восени, щоб було заборонено приймати в школу учнів після учбового року.

Коменський вводить *поняття учбового року, четверті, канікул*; він визначив тривалість уроку однією годиною; розрізняв три структурні частини уроку: початок – відновлення в пам'яті учнів пройденого, опитування і створення уваги; продовження – показ, сприймання, роз'яснення; закінчення – вправа, оволодіння, використання. Щодо серйозних розумових занять він рекомендував 4 години – до обіду 2 години і 2 години після обіду, крім того година зранку для молитви і одна година пополудню для домашніх справ, відпочинку, крім того, у середу і суботу, післяобідній час – вільний.

Я.А.Коменський *виступав проти домашніх завдань*, мотивуючи це твердженням про те, що в школі треба робити все те, що забезпечує науковий успіх і що учні за властивої юнацької культури будуть виконувати домашні завдання поверхово, неохайно і з помилками, а вже краще нічого не робити, ніж робити з помилками. Коменський вимагав так пояснювати матеріал і розробляти його за допомогою вправ, щоб учневі знадобилось лише швидко “перечитати один раз увечері і один раз вранці” перед виходом до школи.

Важливе значення для організації роботи школи мають думки Коменського про *постійні перевірки і випробування знань* – щогодинні (учителем), щоденні (декуріоном), щотижневі (самими учнями), щомісячні (ректором), *триместрові і річні* випробування (керівництвом шкіл).

Захопившись ідеєю загального навчання (“вчити всіх усьому”), він вважав, що *один учитель, використовуючи декуріонів (кращих учнів) може одночасно навчити до треста учнів*. Класно-урочна система навчання, розроблена Коменським, утвердилась у школах всього світу. Коменський вважав, що “метод навчання повинен зменшувати важко доступність навчання з тим, щоб воно не викликало в учнів незадоволення і не відвертало їх від подальших занять”. Він радив, щоб учні переписували в свої щоденники, пам'ятні зошити чи збірники те, що вони чують чи читають в книгах.

Я.А.Коменський визначив принципи *побудови і відбору змісту освіти: доцільності* (“який смисл вивчати те, знання чого не принесе користі”); *енциклопедичності* знань (реальні навчальні дисципліни вивчаються раніше за формальні); *посильності* (відповідність віковим особливостям учнів); *концентричності* (“розподілити учбовий матеріал так, щоб наступні потім заняття не вносили нічого нового, а становили тільки деякий розвиток отриманих знань”).

Я.А.Коменський висловив низку теоретичних думок про *навчальні підручники*. Серед найважливіших вимог до підручників такі: невеликі за обсягом, але з достатньо повним навчальним матеріалом; точні і доступні, зрозумілі і без вчителя, ілюстровані; систематичне розташування навчального матеріалу; відображення змісту книги у вигляді креслень на стінах класних кімнат (короткі тексти, картини, емблеми та ін.); написаний доброю мовою; у ньому не повинно бути нічого зайвого. У підручниках Коменського подано багато навчального матеріалу: цікаві речення для засвоєння граматики, відомості з природознавства (рослини, тварини, будова людського тіла), про ремесла, землеробство, громадське життя. Серед багатьох його підручників найбільшою популярністю користувались “*Відкриті двері до мов і всіх наук*” (1631) та “*Видимий світ у малюнках*” (1658) – ця книга вважається

родоначальницею ілюстрованих книг для дітей.

5. Моральне виховання.

Я.А. Коменський у “Великій дидактиці” подає *16 правил для розвитку моральності*. В основу морального виховання він покладає такі добродіє: мудрість, помірність, мужність, справедливість. У главі “Метод моралі” Коменський дає такі *моральні настанови-правила*:

- мудрість юнаки повинні черпати з хороших настанов;
- помірності слід навчатися протягом всього часу навчання, звикаючи дотримуватись помірності в їжі і питті, в сні і бадьорому стані, в праці та в іграх, в розмові і мовчанці;
- мужності нехай вони вчать, долаючи самих себе, стримуючи свій потяг до надмірної біганини чи гри, приборкувати нетерпеливість, гнів;
- справедливості вчать, нікого не ображаючи, уникаючи брехні, проявляючи ретельність і люб’язність.

Увесь час, на думку Коменського, має бути зайнятий навчанням, працею або розумними розвагами, оскільки бездіяльність може призвести їх до розпусти та порушення дисципліни.

В ряді своїх праць Коменський торкається проблеми *методів морального виховання*. Зокрема, виділяються такі методи як: *особистий приклад* (“позитивні приклади з боку батьків, вихователів, учителів і товаришів постійно повинні освітлювати наперед шлях”); *повчання* (проте застерігає, що “занадто довгі повчання уму-розуму чи тривалі промови... взагалі не дадуть ніякого результату”), разом з повчаннями Коменський великого значення надає *бесідам морального характеру*, казкам, байкам, легендам, художній літературі, диспутам, театральним видовиськам; *вправи* (добродіє виховується ділами, а не словами; що треба робити, тому вчать роблячи, діти навчаються слухняності – слухаючись, стриманості – стримуючись, правдивості – кажучи правду тощо); *заохочення* (заохочувати похвалою, оцінкою, подарунками та ін.); *покарання* (окрик і різка як два ступені виховання; особливо строго слід карати за богохульство, впертість, брехню; “за поведінку слід карати строгіше, ніж за навчання”).

У праці “Закони добре організованої школи” Коменський називає такі *вчинки, за які допустимі тілесні покарання*: відсутність на заняттях під вдуманим приводом; порушення честі сварками, бійками, прокляттями, недозволеною дружбою, якщо не допомагають догани; проступки декуріонів (при зауваженнях, нагадуваннях тощо); розповсюдження зневажливого ставлення до законів шкільної дисципліни.

Про дисципліну в системі шкільної роботи та в справі морального виховання Коменський пише у таких творах як “Велика дидактика”, “Закони добре організованої школи”, “Правила поведінки”, “Пансофічна школа”, “Материнська школа”. Ось деякі думки Коменського про дисципліну:

- “школа без дисципліни, що млин без води”;
- “дисципліну треба застосовувати по відношенню до тих, хто її порушує”;
- “кращий зразок дисципліни показує небесне сонце, яке всьому, що росте, дає 1) постійне світло і тепло; 2) часто дощ і вітри; 3) рідко блискавки і грози, хоч і це також на користь тому, що росте. Наслідуючи сонце, керівник

школи буде намагатися утримати юнацтво в належних рамках: 1) постійними прикладами; 2) настановами, умовляннями, іноді і доганами; 3) якщо, нарешті, у кого-небудь настільки нещасний характер, що ці порівняно легкі заходи є недостатніми, слід вдаватися до більш сильних засобів”;

- “нехай підтримання дисципліни завжди проходить строго і переконливо, але не жартівливо чи люто, щоб збуджувати страх і повагу, а не сміх і ненависть”.

Коменський виступав дотримувати сувору дисципліну на засадах гуманності.

6. Вимоги до вчителя.

Великого значення Коменський надавав вчителю. Ось як він висловлюється про людей цієї професії:

“Учителі – душа і серце виховання і тому вони поставлені на високому почесному місці, їм вручена почесна посада, вище якої нічого не може бути під сонцем”;

“Хороший учитель шукає учнів. Він шукає чого вчити, бо він горить нетерпінням навчити всіх всього, що тільки можливо. Він думає про те, як вчити, щоб напій науки проковтнувся без побоїв, без крику, без насилля, без огиди, словом привітно і приємно”;

“Хто береться за найвище, той повинен пізнатися із неспанням і трудами і уникати бенкетів, розкошів і всього того, що ослаблює дух”;

“Учителі повинні турбуватися про те, щоб бути для учнів і в харчуванні, і в одязі зразком простоти, в діяльності – прикладом бадьорості і працьовитості, в поведінці – скромності, в промовах – мистецтва розмови і мовчання...”;

“Всі педагоги повинні докладати зусиль для того, щоб бути не тільки керівниками своїх вихованців, але також їх друзями”.

Я.А. Коменський ставив такі **вимоги до вчителя**: покликання і любов до професії; працьовитість; ентузіазм, сповнення життям, дієвість, чуйність (для того, зробити навчання привабливим, успішним і ґрунтовним); освіченість, володіння методикою передачі знань учням; релігійність.

Підкреслюючи велике суспільне значення учителя, Коменський вимагав від держави захисту прав та достоїнств вчителя і піднесення його авторитету та матеріального забезпечення вчителів.

Хронологія життєвого і творчого шляху Яна Амоса Коменського

28.03.1592 – народився в моравському містечку Нівніце (Чехія) у сім’ї мірошника.

1608 – 1610 – навчання в латинській школі.

1614 – завідуючий латинською школою в м. Прешеві.

1614 – 1627 – створення енциклопедії “Театр всіх речей”.

1616 – початок проповідницької діяльності.

1618 – 1621 – жив у Фульнеці, був керівником початкової школи і проповідником.

1625 – написання філософського трактату “Лабіринт світла і рай серця”.

1627 – 1632 – робота над дидактикою на чеській мові “Чеська дидактика”.

1628 – 1656 – перебування у Польщі (з перервами), Англії, Швеції, Угорщині, Нідерландах.

1631 – склав підручник “Відкриті двері до мов усіх наук”.

1632 – 1638 – переклад і переробка “Чеської дидактики” на латинську мову, поява книги “Велика дидактика”.

1632 – поява “Материнської школи”, першого в історії керівництва для сімейного виховання.

1641 – на запрошення англійського уряду їде в Лондон для обговорення питання про

створення комісії вчених для узагальнення всіх досягнень науки і техніки.

1642 – 1647 – за дорученням шведського уряду працює над підручниками і методикою викладання мов.

1644 – завершення праці “Усезагальна порада про виправлення справ людських”.

1649 – поява підручника “Найновіший метод мов”.

1650 – 1654 – керівник братської школи в Угорщині (працює за запрошенням).

1650 – 1654 – жив у м. Шарош-Паток (Угорщина), де написав такі твори: “Про культуру природних обдарувань”, “Правила поведінки дітей”, “Закони добре організованої школи”, “Видимий світ у малюнках”.

1651 – видання твору “Пансофічна школа” та дидактичної праці “Похвала справжньому методу”.

1654 – уклав перший підручник побудований за принципом наочності “Видимий світ у малюнках”.

1656 – видання книги “Школа – гра”.

1657 – в Амстердамі видається збірка приведених у систему дидактичних праць Коменського.

1658 – видання ілюстрованого підручника “Видимий світ у малюнках”.

1667 – видання праць “Ангел світу”, “Єдино необхідне”.

15. 11. 1670 – помер в Амстердамі (Нідерланди).

ТЕМА 4. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШКІЛЬНИЦТВА, ВИХОВАННЯ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ КРАЇН ЄВРОПИ В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА І НОВОГО ЧАСУ

1. Педагогічні погляди Дж. Локка, Дж. Беллерса.

2. Педагогічні погляди французьких просвітителів (К.Гельвецій, Д.Дідро).

3. Педагогічна система Ж.Ж.Руссо.

4. Педагогічні ідеї філантропістів і неогуманістів.

5. Педагогічні погляди Й.Песталоцці.

6. Педагогічні теорії Німеччини (Й.Гербарт, А.Дистервег, Ф.Фребель).

7. Педагогічні ідеї Р.Оуена, Ш.Фур’є, А.Сен-Сімона.

8. Педагогічна думка Росії (М.Ломоносов, М.Пирогов, Л.Толстой, П.Каптерєв, К.Вентцель, П.Лесгафт, П.Блонський, С.Шацький).

Ключові поняття теми: виховання джентльмена, філантропізм, неогуманізм, елементарна теорія початкової освіти, розвиваюче навчання, формальні ступені навчання, авторитарне виховання, трудова колонія, соціальне виховання, дитячий садок, вільне виховання, ліберально-буржуазний напрям педагогіки, трудова школа, прогресивна педагогіка, дитячі клуби.

1. Педагогічні погляди Дж. Локка, Дж. Беллерса.

Джон Локк (1632-1704) народився в Англії у сім’ї адвоката, початкову освіту здобув вдома, закінчив Вестмінстерську аристократичну школу, Оксфордський університет. Філософсько-педагогічні погляди виклав у *працях*: “Лист про віротерпимість” (1689), “Дослідження про людський розум” (1690), “Думки про виховання” (1693), “Про виховання розуму” та ін.

Педагогічні ідеї:

- вважав, що душа – «чиста дошка» і поняття у людей виникають через органи відчуттів;

- у пізнанні світу головну роль відіграє самопізнання і розум;

- мета виховання – підготовка джентльмена, який уміє розумно і вигідно вести свої справи;
- основа виховання джентльмена – індивідуальне, домашнє виховання під наглядом гувернера;
- система фізичного виховання ґрунтується на принципі: “здоровий дух у здоровому тілі”;
- прихильник спартанського виховання;
- моральне виховання полягає у виробленні дисципліни духа, яка виховується обмеженнями;
- заперечував авторитаризм у вихованні, фізичні покарання;
- прихильник релігійного виховання;
- першість у формуванні надав фізичному і моральному вихованню;
- мета навчання – підготувати з юнака ділову людину;
- зміст освіти – англійська і французька мови, географія, малювання, математика, астрономія, філософія, історія, право, верхова їзда, танці, фехтування, бухгалтерія, ремесла, сільське господарство.

Джон Беллерс (1654 – 1727) – англійський економіст, соціальний реформатор, один із основоположників трудового виховання. 1696 р. – видав книгу “Пропозиція про заснування трудового коледжу”. Трактат має епіграф: “Промисловість дає багатство. Дармоїд повинен ходити в лахмітті. *“Хто не працює, той не їсть”*”.

2. Педагогічні ідеї французьких філософів-просвітителів К.А.Гельвеція, Д.Дідро.

Клод Гельвецій (1715 – 1771).

Праці: “Про розум” (1758), “Про людину, її розумові здібності і виховання” (1773).

Педагогічні ідеї: мета виховання – розкрити серце дитини для гуманності, а розум – для правди; формування моральних понять у дітей – найбільш занедбана частина виховання; доброта і моральність – наслідок виховання; відстоював ідею загального виховання в школах-інтернатах.

Дені Дідро (1713 – 1784). *Праці:* “Філософські думки” (1746), “Систематичне спростування твору Гельвеція “Про людину”” (1774).

Педагогічні ідеї: освіта і виховання пом’якшують характер людини; обов’язковість початкового навчання; зміст навчання – математика, фізика, хімія, природознавство, астрономія, стародавні мови; 1775 р. Дідро на запрошення Катерини II приїздив у Росію, висловлював ідею запровадження загального, обов’язкового і безплатного навчання; склав план університету у Росії, який Катерина II відхилила.

3. Педагогічна система Ж.Ж.Руссо (1712 – 1778) – народився у Женеві в сім’ї майстра-годинникаря. Його мати Сюзанна Бернар померла при пологах (“*Моє народження було першим із моїх нещасть*”). Змінив багато професій – писар, учень гравера, лакей, гувернер.

Філософсько-педагогічні твори: “Про походження нерівності між людьми” (1761), “Еміль або Про виховання” (1762), “Суспільний договір”

(1762), “Нова Елоїза” (1761).

Педагогічні ідеї:

мета виховання – виховання людини такою, якою вона була в природному стані, зробити її людиною;

джерела виховання – природа, люди, речі;

виховання повинне здійснюватися з природою дитини;

принципи педагогічної системи Руссо: гуманізм, природовідповідність, свобода, індивідуальний підхід;

основоположник теорії природного і вільного виховання;

індивідуальне і домашнє виховання дітей;

здійснив *вікову періодизацію* підростаючої людини: немовляцтво (від народження до 2 років) – фізичний розвиток, розвиток моторики; дитинство (2 – 12 рр.) – розвиток органів чуття, період “сну розуму”; отрочество (12 – 15 рр.) – розумовий та трудовий розвиток; юність 15 – 18 (20) рр. – моральний і статевий розвиток (“буря пристрастей”);

радив дітям читати одну книгу “Робінзон Крузо”;

педагогічний роман “Еміль” має 5 частин: про виховання Еміля – маленького, підлітка, юнака, дорослого, про виховання Софії (його нареченої);

усе виховання жінки повинно відповідати інтересам чоловіка;

серйозна розумова освіта для жінок необов’язкова, оскільки вони живуть більше почуттями, ніж розумом.

4. Педагогічні ідеї філантропістів і неогуманістів.

Наприкінці 18 і на поч. 19 ст. під впливом гуманістичної педагогіки, особливо педагогічних ідей Ж.Ж. Руссо, виник філантропічний напрям педагогіки в Німеччині. Його представники створювали серед лісів, у горах та в інших місцях, що визначалися розкішною природою, так звані *філантропіни* – освітньо-виховні заклади інтернатного типу. Вихованці носили простий одяг і взуття, одержували просту їжу, займалися фізичною працею. Педагогі-філантропісти сприяли розвитку деяких важливих педагогічних ідей: шкільної гімнастики (Гуте-Мута), трудового навчання (Блаше), дитячої літератури (Кампе), педагогічної освіти (Транп), народної школи (Рохов) та ін.

У 1774 р. *Йоганн-Генріх-Бернгард Базедов* (1724 – 1790) відкрив перший філантропін у Дессау (Німеччина), до якого формально не заборонялося приймати всіх дітей, але фактично тут навчались переважно діти заможних верств населення. Всі учні поділялися на три групи: академістів – дітей знатних батьків, педагогістів – майбутніх учителів і гувернантів, фамулянтів – дітей бідняків.

Крістіан-Готгільф Зальцман (1744 – 1811) – німецький педагог-філантропіст у 1784 р. в Шнепфенталі, поблизу м. Готи, відкрив філантропін, в якому намагався зрівняти дітей різних соціальних станів.

Іоахім-Генріх Кампе (1746 – 1818) – німецький педагог-філантропіст, дитячий письменник відкрив і утримував в Гамбурзі пансіон для дітей торгової буржуазії.

5. Педагогічні погляди Й. Песталоцці (1746 – 1827) народився в Цюріху (Швейцарія) в родині лікаря, закінчив філософський і філологічний відділи Каролінського колегіуму.

1774 – 1780 – відкрив “Установу для бідних” у Нейгофі разом з дружиною Анною для дітей селян, де намагався поєднати навчання з продуктивною працею;

1798 – відкрив притулок для дітей-сиріт у м. Станці;

1799 – 1804 – керував Бургдорфським педагогічним інститутом;

1804 – 1825 – керував Івердонським педагогічним інститутом.

Педагогічні праці: “Лінгард і Гертруда”, “Крістоф та Ельза”, “Лебедина пісня”, “Як Гертруда вчить своїх дітей”.

Педагогічні ідеї:

розробляв проблему взаємозв’язку сім’ї і школи (“Лінгард і Гертруда”);

виховання має бути природовідповідним (*природа – скеля, на якій виховання формує людський розвиток*);

мета морального виховання – виховання у дітей дійової любові до людей;

фізичний розвиток дітей через працю;

розробив теорію “елементарної освіти (число, форма, слово)”;

головним принципом навчання вважав наочність (*“Я точно встановив найвищий, основний принцип навчання, визнавши наочність абсолютною основою всякого пізнання”*);

відстоював звуковий метод навчання грамоти;

“Все для інших, нічого для себе,” – слова написані на пам’ятнику Песталоцці є найкращою характеристикою його діяльності.

6. Педагогічні теорії Німеччини (Й. Герbart, А. Дистервег, Ф.Фребель).

Й. Герbart (1776 – 1841) народився в Ольденбурзі (Німеччина) в сім’ї юриста, закінчив Ієнський університет, 1797–1800 – жив в Швейцарії, працював домашнім вихователем.

Твори: “Загальна педагогіка, виведена з мети виховання”, “Підручник психології”, “Нариси педагогічних читань” та ін.

Педагогічні ідеї:

мета виховання – виховання добродішних людей, гармонія волі з етичними ідеями та вироблення багатостороннього інтересу;

шляхи і засоби досягнення цієї мети: а) керування дітьми; б) виховуюче навчання; в) моральне виховання;

керування дітьми (погроза, нагляд), щоб діти “не робили дурниць”;

пропонував такі *типи шкіл:* елементарна початкова міська школа, гімназія, університет;

процес навчання має чотири *формальні ступені:* виразність (ясність), асоціація, система, метод;

розробив *теорію видів навчання:* описове (досвід учнів), аналітичне (розподіл навчального матеріалу на окремі складові), синтетичне (узагальнення і синтезування знань);

розробив *систему морального виховання*, яка ґрунтується на п’яти

моральних ідеях: ідея внутрішньої волі, ідея приязні, ідея права, ідея справедливості, ідея вдосконалення;

у процесі виховання і навчання велике значення має *розвиток шести видів багатостороннього інтересу*: емпіричного (до навколишнього світу), естетичного (до прекрасного), симпатичного (до близьких) – предмети природничо-математичного циклу; соціального (до всіх людей), спекулятивного (до речей, явищ), релігійного (служіння релігії) – гуманітарні дисципліни.

Адольф Дистервег (1790 – 1866) народився в м. Зіген (Німеччина) в сім'ї юриста, навчався в Герборнському і Тюбінгенському університетах, видавав педагогічний журнал “Рейнські листки для виховання і навчання” (1827 – 1866), створив у Берліні чотири учительські товариства (1832 – 1841), видавав журнал “Педагогічний щорічник”. Написав понад 20 підручників для учнів з різних галузей знань, встановлено медаль імені Дистервега, якою нагороджували кращих вчителів. Ще за життя його називали «учителем німецьких учителів».

Педагогічні ідеї:

виклав у праці “Керівництво до освіти німецьких вчителів”;

мета виховання – підготовка гуманних і свідомих людей; виховання дітей і молоді для служіння істині, красі й добру;

принципи виховання: природовідповідність, культуровідповідність, самодіяльність;

зміст навчання: рідна мова, література, історія, природознавство, математика, фізика, геометрія, географія;

накреслив три *ступені навчання*: відчуття (чуттєве, емпіричне пізнання), раціональне пізнання (мислення, розвиток), самодіяльність (творчість);

виділив чотири *групи дидактичних правил*: що стосуються учня (суб'єкта); що стосується навчального матеріалу (об'єкта); що стосується вчителя; у відповідності з часом, місцем проведення;

прихильник індуктивного (аналітичного) методу, який називав розвиваючим методом; великого значення надавав наочності;

великі *вимоги ставив до вчителя*: мати добру освіту, досконало знати свій предмет, працювати над собою (“Ти тільки до того часу здатний сприяти освіті інших, поки сам продовжуєш працювати над власною освітою”), багато читати, добре знати історію, художню літературу, психологію, педагогіку, бути в усьому прикладом для учнів.

Фрідріх Фребель (1782 – 1852) – німецький педагог, засновник дошкільної педагогіки. У 1837 році відкрив перший дитячий садок у м. Блакенбурзі.

Праця: “Виховання людини” (1826).

Педагогічні ідеї:

мета виховання – саморозвиток закладених у людини сил і здібностей;

виділив 4 інстинкти в дитини: діяльності; пізнання; художній; релігійний;

період розвитку дитини Фребель поділяє на 3 ступені, *три вікові періоди*: немовляцтво (розвиток органів чуттів); дитинство (сімейне виховання, ігри, розвиток мови); отрочество (період шкільного навчання);

розробив *систему дитячих ігор*.

7. Педагогічні ідеї Р.Оуена, Ш.Фур'є, А.Сен-Сімона.

Ці соціалісти-утопісти 19 ст. виступали за розвиток народної освіти, за гармонійне виховання дітей і молоді, за поєднання освіти та навчання з суспільною продуктивною працею, вимагали поліпшення роботи школи, навчання та виховання учнів. Їх педагогічні ідеї пройняті великим гуманізмом, вірою у людей.

Роберт Оуен (1771 – 1858) – народився в Англії, емігрував до Америки, створив трудову колонію “Нова Гармонія”, проте дослід у цій колонії не вдався. Педагогічні погляди виклав у творах: “Розвиток принципів і планів у створенні колонії”, “Замітки про старі й нові погляди та їх вплив на поведінку особи”, “Новий погляд на суспільство, або дослід про принцип створення людського характеру”, “Книга нового морального світу” та ін. Р. Оуен зробив великий внесок у педагогічну теорію і практику, створив перші в світі дошкільні установи для дітей трудящих, теоретично обґрунтував і частково здійснив на практиці ідею суспільного виховання дітей, створював школи для дорослих робітників та ін.

Шарль Фур'є (1772 – 1837) – французький соціаліст-утопіст. Свої педагогічні погляди він виклав у творах: “Новий господарський і соціетарний світ” (1829), “Теорія всесвітньої єдності” (1841), “Про виховання при ладі гармонії” та ін. Педагогічні ідеї: високо оцінював роль освіти, навчання та виховання дітей і молоді, пропагував безстановість освіти, загальне, безплатне й однакове для всіх дітей виховання, вимагав гармонійного розвитку дітей, орієнтував на трудове виховання дітей і підготовку їх до життя та праці.

Анрі Сен-Сімон (1760 – 1825) – французький соціолог-утопіст. Соціально-педагогічні погляди виклав у творах: “Про промислову систему”, “Нове християнство”, “Нариси про людину” та ін. У нього було багато послідовників – Базар, Анфантен, Род ріг, Карно, Кабе та ін., які активно пропагували його погляди, написали книгу “Виклад учення Сен-Сімона”, публікували про нього статті в пресі.

8. Педагогічна думка Росії (М.Ломоносов, М.Пирогов, Л.Толстой, П.Каптерєв, К.Вентцель, П.Лесгафт).

Педагогічні ідеї **Михайла Васильовича Ломоносова** (1711 – 1765):

виступав за демократизацію освіти, за народну школу;

вважав, що *система освіти* повинна складатися з трьох ступенів державної безстанової школи: початкової, середньої – гімназії та вищої – університету;

головне завдання школи – виховати в дітей любов до праці, навчити їх “правил і прийомів поведінки”, дати освіту;

мета виховання – формування щасливих, духовно і фізично розвинених громадян;

обстоюючи *принцип народності* у вихованні, наголошував на необхідності виховувати у дітей любов до вітчизни, гуманність, вірність громадянському обов'язку, прагнення до знань, працьовитість, силу волі, відвагу, скромність, тобто риси, притаманні народові;

створив *навчальні плани і програми для навчальних закладів різних типів,*

визначив основні принципи та методи навчання, запровадив класно-урочну систему;

був переконаний, що *провідними методами навчання є бесіда, розповідь, лекція*, які необхідно доповнювати *вправами*;

навчання повинно мати виховний характер, забезпечувати свідоме, міцне, систематичне засвоєння матеріалу, матеріал слід викладати стисло, підкріплюючи теоретичні положення фактами, наочністю, враховуючи вікові та психологічні особливості учнів, їх природні нахили та ін.;

у моральному вихованні обстоював метод прикладу, переконання: могутнім засобом виховання вважав працю; виступав проти фізичних покарань;

написав підручники “Риторика”, “Російська граматики”, “Стародавня російська історія” та ін., які упродовж півстоліття були кращими в російській загальноосвітній школі. “Російська граматики” витримала 14 видань, її було перекладено багатьма іноземними мовами, покладено в основу всіх наступних грамастик, що розроблялися в Росії;

М. Ломоносов – основоположник університетської освіти в Росії. За його ініціативи й активної участі в 1755 р. було відкрито Московський університет. Він виступав за те, що викладачі й студенти повинні паралельно з навчанням займатися науковою роботою.

Микола Іванович Пирогов (1810 – 1881), відомий учений, хірург і анатом, основоположник військово-польової хірургії.

Педагогічні погляди він виклав у статтях та офіційних документах “Питання життя”, “Про публічні лекції з педагогіки”, “Про методи викладання” та ін. У статті “Питання життя” виступив проти станової системи освіти в Росії, вузько професійної підготовки молоді, зниження загальноосвітнього рівня навчання учнів *початкової та середньої школи і студентів університетів.*

Педагогічні ідеї:

високо оцінював *роль знань* у підготовці розумово розвиненої особистості;

обстоюючи *ідею людяності у вихованні*, сформулював прогресивну ідею виховного навчання, при цьому велику увагу приділяв моральному вихованню, вихованню чесної, правдивої, щирої людини;

вимагав, щоб усе негативне, що є в житті й побуті, було усунуто із системи засобів виховання молодого покоління; щоб своєю поведінкою вчителі наполегливо й систематично впливали на дітей і молодь;

найважливішим чинником морального виховання, на його переконання, є *наука*, яка дає змогу людині зрозуміти природу, розвиває її свідомість, допомагає пізнати себе й інших;

у центрі уваги педагогів повинні бути *активні методи навчання*, які сприяли б розвиткові думки учнів, розвивали б їх здібності та інтереси, прищеплювали б уміння самостійно працювати;

в усіх навчальних закладах слід широко використовувати *наочність*;

з метою активізації учнів варто організовувати *навчальні ігри*, оскільки вони сприяють розвиткові мислення, почуттів, фантазії;

виступав передусім *проти існуючого формалізму* під час перевідних і випускних екзаменів, який знижує їх ефективність. За правильної організації

екзаменів, вони потрібні при вступі молодих людей до вищих навчальних закладів, проте слід зважати не лише на бали, а й на їх загальний розвиток, на прагнення здобути наукові знання, оволодіти методами наукових досліджень;

великого значення у навчанні й вихованні надавав добре підготовленим учителям-вихователям, які повинні дбати про підвищення свого методичного рівня, обмінюватися досвідом з іншими, в усьому бути прикладом для молоді;

головне для вчителя – його освіта, *грунтовне знання свого предмета* і методики навчання та виховання учнів;

важливим аспектом морального виховання він вважав *формування свідомої дисципліни*, рішуче боровся проти використання у дисциплінуванні учнів тілесних покарань, що негативно впливають на нервову систему та психіку дитини, принижують людську гідність (проте, заперечуючи їх теоретично, він, будучи керівником Київського учбового округу, не зумів відстояти свою позицію при обговоренні цього питання і підписав циркуляр, яким дозволялися різки як засіб покарання школярів);

наголошував, що завдяки належній освіті жінка може досягти того ж рівня, що й чоловік. Однак виступаючи за *рівноправність чоловіка і жінки в освіті*, він не був прихильником їх рівноправності загалом.

Видатний російський письменник і педагог **Лев Миколайович Толстой** (1828–1910).

Педагогічні статті: “Загальний нарис характеру Яснополянської школи”, “Про народну освіту”, “Про методи навчання грамоти”, “Проект загального плану організації народних училищ”, “Про виховання” та ін.

Педагогічні ідеї:

показав *неспроможність абстрактної педагогіки*, відірваної від практики;

доводив, що *педагогіка буде справжньою наукою* лише тоді, коли спиратиметься на досвід учителів і будуватиме свої висновки на узагальненнях педагогічної практики;

обстоював думку, що *школа повинна давати учням широке коло знань*, всебічно розвивати їх творчі сили, але заперечував наперед укладені програми, твердий розклад занять і вимагав, щоб зміст навчальних занять в школі визначався інтересами й потребами дітей;

головне завдання школи – щоб дитина охоче і добре вчилася; для цього необхідно, щоб те, чому її навчають, було зрозуміле, захоплююче та відповідало її розвиткові;

прихильник ідеї вільного виховання;

вважав, що школа повинна займатися тільки освітою, а не вихованням учнів (згодом він визнав помилковість цього погляду і дійшов висновку, що школа має також виховувати дітей, але в релігійному дусі);

виступав *проти догматичного навчання* і зазубрювання;

наголошував, що дітей треба навчати так, щоб вони могли самостійно формулювати висновки, які випливають із спостережень і дослідів;

високо оцінював *роль наочності в навчанні*;

закликав вивчати предмети і явища в природній обстановці, проводити *екскурсії в поле, до лісу*, де діти можуть спостерігати за життям рослин, тварин

та ін.;

розробив *методику шкільної розповіді й бесіди*, подав взірці використання живого слова вчителем;

найвагоміший внесок зробив у *методику написання дітьми творів*, що сприяють розвиткові їх творчих задатків;

великої уваги надавав *питанням сімейного виховання*;

вимагав, щоб батьки виховували дітей у дусі поваги до праці, піклувалися про їх усебічний розвиток, наголошував, що вирішальний вплив на поведінку дітей справляє приклад батьків;

вважав, що діти народжуються без негативних якостей, ці якості формуються під впливом середовища і неправильного виховання; особистість дитини потрібно поважати і вміло розвивати її задатки й творчі здібності.

Петро Федорович Каптерев (1849–1921) – російський педагог і психолог, представник ліберально-буржуазного напрямку педагогіки. Після закінчення Московської духовної академії він викладав психологію і педагогіку в середніх і вищих навчальних закладах Петербурга, брав участь у роботі Комітету письменності і педагогічного товариства, був одним з організаторів I Всеросійського з'їзду в справі сімейного виховання і I Всеросійського з'їзду з педагогічної психології.

Як представник ліберально-буржуазного напрямку педагогіки негативно ставився до революційних перетворень в галузі освіти і школи. На формування його педагогічних поглядів певний вплив мали педагогічні ідеї Коменського, Пирогова, Ушинського, Толстого. В галузі психології П.Ф.Каптерев захищав позиції російської емпіричної психології та англійської асоціативної психології. Каптерев написав *низку великих педагогічних праць з теорії виховання, дидактики, історії педагогіки*: “Дидактичні нариси”, “Педагогічний процес”, “Завдання і основи сімейного виховання”, “Про природу дітей”, “Енциклопедія сімейного виховання і навчання”, “Нова російська педагогіка, її головні ідеї, напрями і діячі”, “Історія російської педагогіки”.

Педагогічні погляди:

вимога єдиної школи для всіх верств населення;

розширення мережі початкових шкіл і збільшення строку навчання в них;

розвиток дошкільного виховання;

розробка деяких питань педагогічної психології, дидактики і вдосконалення педагогічного процесу;

вимога факультативних занять і для учнів старших класів середньої школи;

висока оцінка сімейного виховання та ін.

Костянтин Миколайович Венцель (1857 – 1947) – представник теорії “вільного виховання”, в студентські роки брав участь у революційному русі, за що був арештований. Під час першої світової війни виступав проти мілітаризму і шовінізму. Питаннями педагогіки почав захоплюватися ще в 90-х роках 19 ст. У творі “*Основні завдання морального виховання*” (1896) критикував стару школу і виховання в ній, а в книзі “*Боротьба за вільну школу*” (1906) зробив спробу виступити проти гнітючої атмосфери в старій школі, намагався

обґрунтувати шляхи створення нової школи на основі “вільного виховання” нової людини.

Педагогічна діяльність, ідеї:

1919 – 1922 рр., працював у Воронежському губернському відділі народної освіти;

на різних курсах учителів пропагував ідею трудової школи;

читав лекції в університеті;

брав участь в організації народної освіти в губернії;

основою духовного життя дітей вважав їх волю та інтереси, а не інтелект, звідси його недооцінка розумового розвитку і переоцінка інтересів дітей, їх самоосвіти та самовиховання;

замість школи радив створювати “будинки вільних дітей” як вільну громаду дітей, батьків і педагогів.

Педагогічні праці, погляди:

“Звільнення дитини”, “Нові шляхи виховання та освіти дітей”, “Етика і педагогіка творчої особистості”;

популяризував так звані “нові школи” Західної Європи, деякі ідеї прагматичної педагогіки Д. Дьюї, анархічну педагогіку Робена, Демолена та ін.;

прибічник теорії “вільного виховання”;

вважав, що моральний ідеал кожна окрема людина має створювати сама для себе;

розглядав школу і сім’ю як вільні корпорації дітей, учителів і батьків в їхньому взаємному духовному й моральному вдосконалюванні;

твердив, що не тільки батьки виховуватимуть своїх дітей, але й діти виховуватимуть своїх батьків.

Учений у галузі анатомії та фізіології, лікар, основоположник системи фізичного виховання в Росії **Петро Францович Лесгафт** (1837-1909).

Педагогічні праці: “Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку”, “Про ігри та фізичне виховання в школах”, “Сімейне виховання дітей і його значення” та ін.

Педагогічні погляди:

дбав про створення нової школи, яка давала б справді наукову, пов’язану з життям освіту; використання активних методів навчання, що “будили б думку” учнів; всебічний гармонійний розвиток молодого організму; *рівне право жінок на освіту* тощо;

у праці “Сімейне виховання дитини і його значення” запропонував *теорія сімейного виховання*, яка пронизана великою любов’ю до дітей;

вважав, що дитина не народжується ні доброю, ні злою, ні поетом, ні музикантом, а стає тим чи тим завдяки вихованню. “Зіпсованість” дитини – здебільшого результат не вродженої розумової чи моральної тупості, а педагогічних помилок вихователів”;

визначив, що у шкільному віці *вплив школи могутніший за вплив сім’ї*, і школа може і повинна виправляти помилки сімейного виховання (прагнучи до всебічного гармонійного виховання, вона повинна, озброюючи учнів науковими знаннями, розширити їх науковий кругозір, розвивати мислення, формувати морально правильні уявлення про значення людської особистості,

про правду і справедливість, зміцнювати їхню волю й самостійність та ін.);
розробив *систему фізичного виховання*;

основним засобом фізичної освіти вважав фізичні вправи: прості вправи; вправи у пересуванні з місця; вправи в киданні; складні вправи із збільшенням напруги; вправи в більш точному розрізненні просторових відносин і часу; ручна праця; високі вимоги висував до вчителя, який повинен знати і розуміти дитину.

ТЕМА 5. ОСНОВНІ НАУКОВІ НАПРЯМКИ СВІТОВОЇ РЕФОРМАТОРСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ НОВІТНЬОГО ЧАСУ (КІН. 19-20 СТ.)

1. Соціально-біологічний напрямок педагогіки.
2. Теорія “громадянського” виховання і “трудової” школи.
3. Теорія “вільного” виховання.
4. Теорія “нового” виховання і “нових” шкіл.
5. “Експериментальна” педагогіка.
6. “Прагматична” педагогіка.

Ключові поняття теми: *зарубіжна реформаторська педагогіка, позитивізм, вільне виховання, експериментальна педагогіка, громадянське виховання, трудова школа, нове виховання, нові школи, прагматична педагогіка.*

1. Соціально-біологічний напрямок педагогіки. Представником цього напрямку буржуазної педагогіки був англійський філософ-соціолог **Герберт Спенсер** (1820–1903). У своєму творі “Основи соціології” він вихваляв ідеальне “співробітництво” між капіталістами і пролетаріатом. Будучи одним з основоположників філософії позитивізму як різновидності ідеалізму, Спенсер виступав ідеологом англійської буржуазії, прихильником релігії, церкви і духовенства. Він твердив, що основою релігії є віра в Бога, що між наукою і релігією має бути природна корінна гармонійність, що *релігія і наука – “сестри-близнята”*, що розрив між ними призвів би до катастрофи в суспільстві.

Г. Спенсер намагався довести, що в розвитку природи і людського суспільства діють одні й ті ж закони, що людське суспільство є нібито біологічний організм (голова панує над тілом; голова – буржуазія, руки і ноги – трудящі). У своєму творі “*Виховання розумове, моральне і фізичне*”, критикував залишки середньовічного навчання і виховання. Людині, на його думку, властиві різні *форми діяльності*: діяльність для збереження тільки себе; забезпечення засобів існування – особистого блага, що веде до збереження роду (виховання потомства); вміння виконувати службові обов’язки; задоволення особистих почуттів і смаків (діяльність дозвілля). Цим видам діяльності людей, на думку Спенсера, і повинен відповідати *зміст освіт*: вивчення анатомії і фізіології людини, гігієни, формальної логіки, математики, механіки, фізики, хімії, астрономії, геології, біології, соціології, психології, історії, стенографії та ін.

Спенсер рекомендував відповідні *методи навчання*, зокрема

дослідницький, коли учні самі “відкривають науки”. Він твердив, що основою морального виховання дітей і молоді повинні бути *індивідуалізм*, релігія та все інше, що потрібне для “повного життя” людини.

Завданням фізичного виховання людини має бути фізичне загартування її, створення певного режиму, забезпечення відповідного харчування та ін. Для буржуазного суспільства потрібні фізично сильні чоловіки-комерсанти і жінки-господарки.

2. Теорія “громадянського” виховання і “трудової” школи.

Представником цього напрямку буржуазної педагогіки в Німеччині був *Георг Кершенштейнер* (1854–1932). Свої педагогічні погляди він виклав у творах “Професійне виховання німецького юнацтва”, “Основна аксіома освітнього процесу”, “Державно-громадське виховання німецької молоді”, “Що таке трудова школа?” та ін.

Г. Кершенштейнер вважав, що *головне завдання школи* – “громадянське виховання”, тобто виховання людей у дусі беззастережної слухняності, відданості існуючій державі. Корисний громадянин повинен прагнути і вміти служити державі, віддавати їй усе, що має. Для цього він мусить володіти різними вміннями. Школа покликана озброїти його професією і “надати професії морального характеру”, щоб “корисний громадянин” розглядав свою професію як засіб служіння державі й у цьому бачив мету свого життя. Тому *школа повинна заволодіти душею дитини і озброїти її ремеслом* або принаймні підготувати до опанування ним. І того, й того найлегше досягти в процесі трудової діяльності, тому народна школа має бути школою праці, трудовою школою.

Реформуючи народну школу Г. Кершенштейнер на чільне місце поставив запровадження творчої праці учнів відповідно до їх віку та характеру школи. Тому тодішню так звану книжну або вербальну школу мала замінити діяльна трудова школа.

Г. Кершенштейнер був прихильником подвійної системи народної освіти. Його “народна школа” не заторкувала школи середньої (гімназій і реальних училищ). На середню школу його “трудоий принцип” майже не поширювався. Так, на думку вченого, у реальних училищах праця може здійснюватись у лабораторіях, а в гімназіях трудова діяльність обмежується роботою з книгою. Така подвійність його педагогіки пояснюється поглядами на суспільну потребу в працівниках для різних галузей діяльності: рільників, робітників фабрик і представників інтелектуальної праці.

3. Теорія “вільного” виховання. “Вільне” виховання як напрямок буржуазної педагогіки кінця 19 і початку 20 ст. дістало великого поширення в країнах Західної Європи. *Представники цього напрямку:*

Еленн Кей (1849 – 1926) – шведська письменниця і громадський діяч, брала участь у жіночому русі виступала на захист матерів і дітей.

Хоч у своїх творах, таких, як “*На порозі життя*”, “*Мати і дитина*”, “*Вік дитини*”. Е. Кей виступала проти недоліків у сімейному вихованні дітей дошкільного віку і старої, схоластичної школи, проте свої педагогічні погляди

вона побудувала на теорії “вільного” виховання. Е. Кей вважала, що велика *“таємниця”* полягає в тому, щоб дітей не виховувати спеціально, а дати їм можливість спокійно і поступово виховуватися самим, розвивати свої природні, індивідуальні здібності, щоб вихователь не нав’язував дітям своїх думок і вимог, а тільки допомагав їм самовиховуватись. У дошкільних закладах і в початкових школах треба розвивати їх індивідуальні особливості, діти повинні вивчати тільки те, що згодиться у практичному житті; а основу навчання і виховання слід класти їх інтереси і самостійність, які мають формувати в них “нові думки і вчинки”.

Генріх Шаррельман (1871 – 1940) – німецький педагог, представник теорії *“педагогіки особистості”*. Школа, на думку Шаррельмана, повинна забезпечити мету виховання – самостійний розвиток дітей через їх фізичну працю (*“ручну діяльність”*), підводити їх до вирішення душевних питань”. У основі навчання і виховання має бути *творча самодіяльність учителя й учня* на основі їх особистого досвіду, який не диктується згори. Одним з важливих завдань виховання дітей він вважав *розвиток у них художньо-естетичних почуттів і смаків*.

Марія Монтессорі (1870 – 1952) – італійський педагог і лікар, доктор медицини, працювала в психіатричній клініці, професором антропології і гігієни у Вищій жіночій школі та в Римському університеті; брала участь у підготовці вчителів-фахівців для роботи з розумово відсталими дітьми, керувала *“будинками дітей”*, створювала школи за своєю системою.

У своїх творах *“Метод наукової педагогіки”*, що застосовується до виховання у *“будинках дітей”*, *“Самовиховання і самонавчання в початковій школі”* та інших Монтессорі пропагувала теорію “вільного” виховання. Виходячи з положення про те що дитина як активна істота за своєю природою здатна до самостійного, спонтанного розвитку. М. Монтессорі головним завданням виховання дітей вважала створення такого оточення, яке б давало їм тільки *“поживу”*, потрібну для самовиховання.

Основою педагогіки “вільного” виховання Монтессорі вважала: *свободу* як засіб *“самовиховання і самонавчання”* дітей; *спостереження* за *“чуттєвим”* періодом раннього дитинства; *педагогічний експеримент*. Школа, на її думку, має бути *лабораторією*, де вивчається психічна діяльність дітей.

Теорія “вільного” виховання Монтессорі була спрямована проти муштри, догматизму і схоластики в школі.

М. Монтессорі намагалась свої педагогічні ідеї здійснювати в дошкільних закладах – *“будинках дітей”*, радила зміцнювати зв’язки школи і сім’ї, виступала за емансипацію жінки і виховання дітей для *“відродження людства”*, але все це вона розраховувала здійснити в умовах зарубіжного суспільства.

4. Теорія “нового” виховання і “нових шкіл”. Представники цього напрямку зарубіжної педагогіки, намагались підготувати через школу (переважно середню) ініціативних, всебічно розвинених людей, здатних бути активними діячами в різних галузях господарського і суспільного життя

Вони добивалися створення для дітей буржуазії *“нових шкіл” інтернатного типу* в сільській місцевості, серед багатой, мальовничой природи;

великого значення надавали фізичному, розумовому і моральному вихованню дітей і молоді; вимагали запровадження нових, ефективніших форм і методів навчання учнів, розвитку їх мислення, врахування їх інтересів тощо. Представники цього напрямку зарубіжної педагогіки пропагували необхідність розумового розвитку дітей і молоді, але недооцінювали енциклопедичну освіту та озброєння учнів систематичними знаннями основ наук.

Учні “нових шкіл” займалися фізичною працею, трудовими іграми, спортом, ходили в далекі екскурсії, але, по суті, не готували себе для корисної суспільної трудової діяльності, а здебільшого для розваг, зміцнення організму, задля особистого щастя. У “нових школах” існувало *дитяче самоврядування*. Правила поведінки учнів вчили їх керувати і управляти справами, виконувати завдання керівників, підкорятись авторитетам. Одним із засобів виховання учнів “нових шкіл” було *вивчення релігії і виконання релігійних обрядів*. В таких школах *панувала сувора дисципліна*, дозволялися фізичні покарання учнів “як виняток” за особливі порушення правил поведінки. Перші “нові школи” відкрили С. Редді в Аббатехольмі (Англія) в 1889 році, Е. Дмолен – у де-Рош (Франція) в 1889 році, Г. Літц і Г. Вінекен – у Німеччині в 1902 – 1906 рр.

У 1912 році прихильники “нового” виховання і “нових шкіл” створили міжнародне об’єднання прихильників цього напрямку, яке очолив А. Фер’єр (Швейцарія).

Після першої світової війни було створено лігу нового виховання, яка в 1932 році об’єднувала представників 33 країн, що входили до різних секцій (за принципом мови). Проте в 1933 році і ця Ліга розпалась (у 50-х роках вона знову відновила роботу, пропагуючи свої ідеї через англійський журнал “Нова епоха в сім’ї і вдома”).

Едмон Демолєн (1852–1907) – французький історик, соціолог, один з ініціаторів і прихильників так званого “нового” виховання. У 1889 році він відкрив “нову школу” в де-Рош (Франція). У своєму творі “Нове виховання” пропагував педагогічні погляди. “Нова школа” в де-Рош і твір Демолєна “Нове виховання” викликали великий інтерес і мали велике значення в поширенні “нових шкіл” у багатьох країнах Західної Європи і пропаганді “нового” виховання як напрямку реформаторської педагогіки кінця 19 і початку 20 ст.

5. “Експериментальна” педагогіка. Наприкінці 19 ст. в країнах Західної Європи (Німеччині, Англії, Франції та ін.), а також у США поширився напрямок – *“експериментальна” педагогіка*. Представники цього напрямку (Лай, Мейман та ін.) ставили своїм завданням за допомогою психологічних і педагогічних експериментів в штучних умовах знайти нові форми та методи навчання дітей і молоді в школах. Педагогіка, на їх погляд, є “аполітичною” наукою, а *виховання учнів – біологічним явищем*, яке здійснюється поза суспільним життям.

“Експериментальна” педагогіка мала *позитивне значення*: намагання знайти ефективніші методи і засоби навчання учнів, знайти деякі закономірності їх фізичного і розумового розвитку на різних вікових ступенях, дослідження розвитку органів чуттів у дітей і підлітків, вивчення їхньої пам’яті, уваги та ін.

Вільгельм-Август Лай (1862 – 1926) – німецький педагог, представник “експериментальної” педагогіки, написав *книги*: “Експериментальна педагогіка”, “Експериментальна дидактика”, “Школа дії” та ін. Лай намагався обґрунтувати необхідність *універсальної теорії* про те, що життєвий процес усякого організму, починаючи від найнижчого і кінчаючи людиною, відбувається внаслідок рефлекторного акту за такою *схемою*: сприймання – перероблення – відбиття. На основі цієї схеми він *біологізував педагогіку*, зводив навчання і виховання тільки до вироблення в дітей реакції. Особливого значення він надавав “відбиттю”, яке трактував тільки як реакцію та її наслідки – “дію”. Освітню роботу, яка сприяє всебічному розвиткові людини, він недооцінював.

Засобами відображення в процесі навчання, на думку Лая, повинні бути малювання, ліплення, моделювання, креслення, драматизація, співи, музика, танці, усні й письмові роботи, догляд за рослинами, тваринами тощо.

На основі своєї *теорії “ілюстративної дії”* Лай склав “Органічний навчальний план”, в якому все навчання поділяв на “спостережно-речове” і “зображально-формальне”. До *дисциплін “спостережно-речового”* циклу він відносив природознавство, фізику, хімію, географію, історію, правознавство, вчення про господарство, мораль, філософію, педагогіку, а до “*зображально-формального”* циклу – дисципліни, які зв’язані з фізичним зображенням, словесним (мова), художнім (малювання) та ін. Головним у навчальній роботі, на думку Лая, є спостережно-речовий матеріал. Школа повинна перетворитися, по суті, в школу ілюстративну, “в школу дії”, що на практиці приводило до зниження рівня загальної освіти учнів.

Своєю педагогічною теорією Лай відверто став на реакційні позиції, надавав великого значення релігійному вихованню, захищав німецький націоналізм.

Ернест Мейман (1862 – 1915) – німецький педагог і психолог, працював професором філософії і педагогіки в університетах, написав *книги*: “Нариси експериментальної педагогіки”, “Інтелігентність і воля”, “Економія і техніка пам’яті” та ін.

Намагаючись пояснити причини виникнення “експериментальної” педагогіки, Е. Мейман твердив, що вся попередня педагогіка мала абстрактний й нормативний характер, то в ній не було найголовнішого – наукового, експериментального обґрунтування процесу навчання і виховання.

Для досконалого вивчення дитини, зазначав він, “експериментальна” педагогіка повинна брати до уваги дані анатомії і фізіології, психології та психопатології, мати в своїй основі буржуазну етику, естетку і релігію.

У своїх дослідженнях Мейман визначив *основні умови всякого*, в тому числі і *педагогічного, експериментування*: можливість викликати за своїм бажанням процеси, що їх належить досліджувати; довільно змінювати процеси досліджень відповідно до намірів експериментаторів (такої зміни досягають втручанням у перебіг процесів, ізолюванням і заміною часткових процесів, з яких складається досліджуване явище); довільне втручання у перебіг явищ повинно спрямовуватися певними науковими намірами; істотною рисою експерименту має бути кількісна зміна спостережуваних процесів, оскільки

вона дає можливість точно порівнювати явища за допомогою чисел і сприяє кількісному аналізу.

Як напрям експериментальної педагогіки наприкінці 19 ст. у США сформувалася *педологія* – наука про цілісне вивчення дитини.

6. “Прагматична” педагогіка. Прагматична філософія характеризується тим, що критерієм істини визнає суб’єктивну корисність. *Практика, користь, успіх, бізнес* – ті слова, які характеризують прагматичну педагогіку.

Найхарактернішим представником “прагматичної” педагогіки був американський філософ і педагог *Джон Дьюї* (1859 – 1952). Він працював професором філософії і педагогіки Мічманського, Міннесотського, Чикагського, Нью-Йоркського університетів, де здійснював свої прагматичні експерименти в школах при цих університетах.

Перебуваючи в Англії, Японії, Китаї, Мексиці, Туреччині та інших країнах, Д. Дьюї і там активно пропагував свої педагогічні погляди з позицій філософії прагматизму. У 1928 році він приїздив до СРСР і знайомився з роботою шкіл і розвитком педагогічної науки.

Свої педагогічні погляди з позицій філософії прагматизму Д. Дьюї виклав у *творах*: “*Психологія і педагогіка мислення*”, “*Школа і дитина*”, “*Школа і суспільство*”, “*Школа майбутнього*” та ін. У основу “прагматичної” педагогіки він поклав такі “*принципи*”: в розвитку дітей велике значення має спадковість; теорія спадковості, на його думку, зробила загально визнаним положення про те, що сукупність розумових і фізичних властивостей індивіда є досягненням раси і передається за спадковістю; “діти вчаться в процесі дроблення” (дії), через те в навчальній роботі школи на перше місце слід ставити не систематичне навчання учнів, а практику, роблення (дію); ручна праця учнів повинна бути центром усієї шкільної роботи. Дьюї виступав проти поєднання навчання дітей з їх суспільною продуктивною працею в справжньому розумінні.

Захищаючи ручну працю дітей, Дьюї твердив, що при реорганізації школи на перше місце треба ставити не систематичні знання учнів, а їх особистий досвід і практику, оскільки ручна праця – це шлях, яким повинні пройти діти через усі етапи еволюції людини.

МОДУЛЬ II. “Історія української педагогіки”

ТЕМА 6. ВИХОВАННЯ, ШКОЛА І ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА ДОКНЯЖОЇ І КНЯЖОЇ ДОБИ

1. Язичницька педагогіка слов’ян.
2. Школа і освіта Давньої Русі.
3. Педагогічна думка давньоруської доби.

Ключові поняття теми: *язичництво, пестун, пестунка, “будинок молоді”, ініціації, народна педагогіка, волхви, писемність, “книжне вчення”, монастирські школи, “навчання грамоти”, кормильство, школа-дяківська, давньоруська школа, християнство, Кирило-Мефодіївська писемна традиція.*

1. Язичницька педагогіка слов'ян.

Історія виховання у східних слов'ян сягає в глибоку давнину. За часів *матріархату та екзогамії* жінки й чоловіки брали участь у колективній праці, але проживали окремо. Жінки з малолітніми дітьми знаходилися в одному помешканні, чоловіки – в іншому. Після 4-5 років хлопчики переходили під нагляд чоловіків, а дівчатка залишалися у жіночому домі. У материнському роді *жінка виконувала функції громадського вихователя* дітей і називалась *пестунья*.

З утвердженням *патріархату* відбувається перехід від безладних шлюбів до одношлюбної сім'ї – *моногамії*. Чоловічі і жіночі житла трансформуються в так звані "*будинки молоді*". Згадка про ці заклади є в "Книзі" арабського письменника Ібн-Фадлана (10 ст.), а також у стародавніх казках, в яких вони названі "будинки у лісі", "будинки у степу". У тих будинках старші члени роду навчали молодь виготовленню простих знарядь праці, правилам полювання, передавали моральні заповіді предків та ін.

Уже на той час народною педагогікою було чітко визначено послідовні *етапи раннього виховання дітей*:

баяння (від народження до 1,5 – 2 р. – спілкування матері з дитиною; основний засіб – колискова пісня);

пестування (1,5-2 – 5 р. – з роду виділялися пестуни і пестунки, які виховували дітей, залучали їх в дитячі ігри);

набуття трудових навичок та оволодіння нормами моральної поведінки (5-10 р. – основними засобами виховання була праця – випас худоби, участь у оранці, збирання ягід, плодів);

ініціації – система випробувань на фізичну зрілість і виробничу готовність вихованців стати в ранг дорослих).

У вихованні значна роль відводилась іграм, пісням, хороводам, прислів'ям, казкам та загадкам.

У 8-9 ст. з'являється територіальна община, а разом із нею нові *чинники соціалізації підростаючого покоління*, які доповнювали сімейне виховання:

дитяче братання (побратимство і посестринство);

союзи ровесників;

молодіжні товариства;

загони отроків-воїнів.

Побратимство і посестринство будувалися не за принципом родинності, а на основі особистих симпатій. Зв'язки, що єднали побратимів, були часто сильніше родинних. Найстарішим способом братання було укладення союзу між однолітками шляхом обміну жменями землі. Земля символізувала силу взаємної клятви і вірності слову. Зашивали жменю землі в ладанку і носили її на шії.

Цікавий опис побратимства залишив І. Франко, що спостерігав його серед пастушків в гірських селищах Карпат. *Діти брали палку, розрізали її на половинки, робили на них зарубки, в які вкладали декілька зерен, потім з'єднували половинки і, взявшись за палку, вели короткий діалог: "Побратим? – Побратим. – До якого часу? – До гробової дошки!"* З цього часу підлітки зверталися один до одного на "ВИ", називали себе побратимами, братами і

допомагали один одному у всьому. Побратимство займало велике місце у вихованні і самовихованні підлітків. Стимулом до чистоти моральних взаємин, критерієм дружби виступала совість і воля побратимів. Вірність клятві формувала поняття про дружбу і честь як вищі моральні якості.

Інакше здійснювалось **посестринство**. Етнографічні матеріали показують, що акт посестринства приурочували до весни. Дівчата йшли в ліс, вибирали найгарнішу берізку, прикрашали її стрічками, з тонких гілок робили кільце, роблячи на них вінки, які наче росли на дереві. Під берізкою водили хороводи, співали пісень. Після закінчення хороводу дівчата цілувались через вінок і давали одна одній слово посестринської вірності. В інших місцях прикрашену берізку встановлювали в полі і повторювали в такій же формі ритуал посестринства. Звичаї побратимства і посестринства знаменували появу нових форм виховання.

Ідеологічною основою виховання була **язичницька релігія**. Велика увага приділялась розповідям про **язичницькі божества** (*Перуна* – бога грому і дощу; *Сварога* – бога неба; *Дажбога* – бога світла, сонця; *Велеса* – бога свійських тварин; *Стрибога* – бога вітру та ін.).

Головними носіями духовної культури язичницького періоду були давньоруські жерці – **волхви**. Вони володіли обширними знаннями з математики, географії, медицини, будівництва, астрономії.

У язичницький період слов'яни мали свою **писемність**, про що свідчать договори 911, 944, 971 рр. Русі з Візантією. Наявність у східних слов'ян писемності у дохристиянський період засвідчують літературні й археологічні джерела. Перший нарис історії слов'янської писемності – сказання “О письменах” написав болгарський письменник Храбр (кінець 9-поч. 10 ст.). Він зазначає, що у слов'ян до введення азбуки Кирила існувало два види письма: 1) примітивні піктографічні й облікові знаки (риски і зарубки); 2) грецьке й латинське письмо, яке, однак, не передавало багатьох слов'янських звуків.

Піктографічне письмо (найдавніший вид слов'янського письма) виникає приблизно у середині першого тисячоліття. Це були примітивні знаки (риски і зарубки) для датування термінів землеробської діяльності, язичницьких свят. Для запису складних текстів вживали грецькі й латинські букви. Використання слов'янами такого письма підтверджує реальна пам'ятка, так звана “софійська абетка”, яку виявив на одній із апсид київського Софійського собору у 60-х роках 20 ст. археолог С. Висоцький. Абетка містить 27 букв, з яких 23 – відповідають грецькому алфавіту, а чотири – слов'янському мовленню.

Упорядкування слов'янського письма пов'язують з просвітницькою діяльністю Кирила і Мефодія. Найдавніші **слов'янські азбуки** – *глаголиця* і *кирилиця*. Більшість учених вважає, що Кирило близько 863 р. створив для старослов'янської мови глаголицю, яку в давнину називали *кириловицею* (куруловицею). *Глаголиця* стала першою міжслов'янською літературною мовою. Щодо авторства кирилиці не існує єдиної думки. Серед її творців називають Кирила, Мефодія, болгарського царя Симеона й Климента Охридського (учня Кирила і Мефодія). Створено кирилицю на основі грецького письма, з якого запозичено 24 літери. Складалася кирилиця з 43-х літер, 19 з них відповідали словенським звукам.

Писемність у дохристиянські часи вживається у різних сферах суспільного життя. Імператор Візантії Константин VII Багрянородний (905 – 959) у своєму творі “Про церемонії візантійського двору” повідомляє, що княгиню Ольгу під час її перебування на чолі посольства Русі у Константинополі (сучасні дослідники відносять цю подію до 957 або 946 р.) супроводжували 12 перекладачів. Дані про застосування писемності у язичницькому культурі наводять у своїх творах арабський мандрівник Ібн-Фадлан (перша половина 10 ст.), арабський письменник Аль-Масуді, німецький єпископ Титмар Мерзебурзький.

2. Школа і освіта Давньої Русі.

Розвиток освіти у Київській Русі ґрунтувався на власних національних традиціях та використанні античного й болгарсько-візантійського досвіду шкільного навчання. Поширенню грамотності сприяло прийняття християнства (988 р.) у його східному, православному варіанті, що, на відміну від католицизму, давало змогу проводити богослужіння рідною мовою. У період переходу від язичництва до християнства на Русі паралельно існували школи язичницькі і християнські. *Шкільна освіта за князювання Володимира Великого* (980-1015) і *Ярослава Мудрого* (1015-1054) стає частиною загальнодержавної і церковної політики Київської Русі.

Причини, що сприяли швидкому розповсюдженню грамотності на Русі:

турбота про освіту не лише церковників, а й князівської (світської) влади. Перша школа “книжного вчення” відкрита в 988 р. Володимиром при Десятинній церкві (300 учнів), Ярослав Мудрий у 1037 р. відкрив двірцеву (палацову) школу у Софійському соборі у Києві;

проведення навчання в давньоруських школах *рідною, слов'янською мовою*, а не як на Заході – латиною;

розповсюдження такої форми освіти як самоосвіта (що була невідома для Заходу того часу);

давньоруські школи були більш *доступними* для простих людей;

освіта була доступною для дівчат. У **1086 р.** Ганна Всеволодівна відкрила *жіночу школу* при Андріївському монастирі у Києві. Низка джерел засвідчує високу освіченість жінок насамперед у князівських верхах. Ярослав Мудрий через своїх високоосвічених дочок був названий “тестем Європи” (Анна – дружина французького короля Генріха, Єлизавета – норвезького короля Гарольда, Анастасія – угорського короля Анджея). Високоосвіченою була внучка В. Мономаха Євпраксія (Зоя), яка написала перший науковий медичний трактат “Алімма” (“Мазі”); б) давньоруські школи за своєю організацією були більш демократичними, тут дисципліна носила більш м'який характер.

У 11 ст. (періоду розквіту Київської Русі) були такі *типи шкіл*: “книжного вчення”, “монастирські школи”, школи-грамоти, кормильство.

Школи “книжного вчення” навчали за книгами. **1037 р.** – Ярослав Мудрий при Софії Київській заснував двірцеву школу підвищеного типу, відкрив тут велику бібліотеку. *Школа Ярослава мала міжнародне значення* (при дворі князя виховувались англійські королевичі Едвін і Едуард, майбутній

король Данії Магнус Добрий, угорський королевич Андрій, датський королевич Герман та ін.). В школі викладалися “сім вільних мистецтв”. Ці школи готували до діяльності в різних сферах державного, культурного та церковного життя.

Для монастирських шкіл ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій у 1068 р. запровадив для ченців обителі Студитський статут (798 р.), за яким передбачалося навчання монахів грамоті, життя у гуртожитку, обов’язкову фізичну працю, відречення від будь-якої власності, сувору дисципліну.

У кінці 11-поч. 12 ст. з’являється поняття “*навчання грамоти*”, під яким розуміли навчання дітей читання, письма, лічби, хорового співу. Ці школи утримувалися на кошти батьків, тому для бідного населення були недоступні.

Кормильство – це форма домашнього виховання дітей феодальної знаті. Кормильців-вихователів мали князі Ігор, Святослав, Ярослав Мудрий, Роман Галицький та ін. Кормильцями княжат були бояри та воєводи. В обов’язки кормильця входило розумове, моральне і військово-фізичне виховання, раннє залучення княжича до державних справ, військового і політичного життя.

Основні характеристики змісту, методики навчання і виховання в давньоруських школах:

школи організовувалися за *грецьким зразком*;

за програмою середньої школи вивчали “сім вільних мистецтв”, обов’язковими були заняття спортом; вищу освіту визначали філософія й риторика;

виходячи з державних потреб у давньоруських школах вивчали основи письма, читання, рахунку (арифметики), спів, музику, поетику, риторіку, іноземні мови (передусім грецьку й латинь);

навчальний рік розпочинався з появою першого снігопаду і приурочувався до свята Наума (14 грудня): в народі казали: “Не знав ні “аз”, ні “буки” – прийшов Наум і змусив до науки”, “Святий Наум наводить на ум”; чи Кузьми і Дем’яна (14 листопада). В обох випадках початок занять в школі залежав від того, де пізніше сніг покривав землю і завершувався випас домашньої худоби; закінчувався навчальний рік з появою зелені навесні;

заняття в школах починалися зранку, потім була перерва на обід, далі заняття тривали до церковної вечері;

точно встановленого строку навчання не було, учні навчалися 2-3 роки, доки вистачало коштів у батьків;

уроки додому не задавалися, учні все визубрювали в школі в майстра; кожний займався тим, що йому задано: один – зубрив буквицю, інший – читав часослов, третій – починав списувати прописи;

при вході до школи *учень був зобов’язаний земно вклонитися учителеві*, покласти три поклони образам, і сівши на місце, відведене вчителем, почати повторювати пройдене вчора. Здав урок – отримував новий; учні прибирали приміщення, керував цим староста, що призначався вчителем, він слідкував, щоб учні не псували книг, не шуміли;

на початку навчання діти вивчали “азбуку” (хоровим методом: “азбуку вчать – на всю вулицю кричать”), писали на воску ті букви, які мали засвоїти; грамоту вивчали буквенно-складовим методом: спочатку вивчали склади, далі

утворювали слова, потім переходили до складання акровіршів – невеликих молитов, перші рядки яких починалися з чергових букв азбуки;

основними навчальними книгами були часослов і пластир, в основі методики навчання лежало зазубрювання текстів з цих книг, практикувалося коментування незрозумілих термінів і понять; у цей період виникають шкільні книги, до яких вчителі переписували фрагменти часослова і псалтиря, вони писалися на бересті, бо пергамент був дуже дорогий;

навчання письма здійснювалося у 2 етапи: а) писали букви металевими або кістяними стержнями-писалами – на церах (навощених дощечках); б) вчилися писати на твердій березовій корі (бересті), учні писали на слух, класних дошок не використовували;

навчання арифметики починалося з вивчення нумерації числових символів – 27 букв грецького походження. Над буквами-цифрами ставили титло (рисунок), або з одного боку і другого боку крапки. Пізніше був винайдений “цифровий алфавіт”, що складався з 3-х рядків букв-цифр – по дев’ять у кожному рядку. Букви верхнього ряду означали сотні (100-900), середнього – десятки (10-90), нижнього – одиниці (1-9). Азбуку і цифровий алфавіт діти вивчали одночасно;

уся система виховання і навчання розглядалася як *підготовка до християнського вдосконалення особистості*.

За часів *Галицько-Волинської Русі* (13-14 ст.) остаточно склався тип української елементарної приватної *школи-дяківки*, яка в своїх основних рисах зберігалася на всіх українських землях майже до середини 19 ст. Початкове навчання в школі-дяківці починалося з семи років. У своїй масі ці школи обмежувалися навчанням читати за азбукою, молитовником та псалтирем.

3. Педагогічна думка давньоруської доби.

Про розвиток педагогічної думки цього свідчать *різноманітні джерела*, що дійшли до нас: пам’ятки писемності, літературні твори різних жанрів, твори образотворчого мистецтва, засоби народної педагогіки, церковна та побутова практика. Найдавніші пам’ятки, в яких порушується питання освіти, датовані 11 ст. Серед них – твори перекладені й оригінальні (вітчизняного походження).

Перекладні твори. “Пчела” – складений у Візантії й перекладений на Русі у кінці 11 ст. збірник цитат із Св. Письма, афоризмів і висловлювань отців церкви, античних філософів Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля, Плутарха та ін. “Фізіолог”, “Шестиднев” – підручники, перекладені з грецької мови, 1 – популярна зоологія; 2 – про створення світу. “Златоуст” (за прізвищем грецького проповідника Златоуста) – збірник окремих промов і висловлювань отців церкви. “Ізборник” Святослава 1073 р. – збірник текстів античної літератури пізнавального характеру з різних галузей знань, написаний у формі запитань і відповідей. “Ізборник” Святослава 1076 р. – збірник статей виховного, повчального характеру, нерідко звернених до дітей.

Відомими у Давній Русі були такі *перекладені книги*: “Остромирове Євангеліє” (1056 – 1057) – перша датована рукописна книга на Русі, “Четьї Мінеї” (церковно-релігійний збірник: життя святих, сказання, повчання), “Хроніка” І. Малами (історія всіх народів до 563 р.), “Богословіє”, “Джерело

знань” І. Дамаскіна, “Александрія” (військова повість), “Повчання дітям” Ксенофонта, “Християнська топографія” Косьми Індікоплова, “Хроніка” Г. Амартола, “Одкровення” М. Патарського, твори церковних діячів Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста.

Оригінальна література. “Слово про закон і благодать” (між 1037-1050) Іларіона – у творі піднято проблеми виховного ідеалу для русичів, за приклад ставляться язичники – князі Ігор та Святослав, які стійко обороняли Руську державу. “Життя Феодосія Печерського”, “Сказання про Бориса і Гліба”, “Повість минулих літ” Нестора. “Ізмарагд” (13 ст.) – літературний збірник релігійно-повчального характеру – фрагменти творів ранньо-християнських візантійських письменників І. Златоуса, В. Великого, І. Богослова і давньоруських – Кирила Туровського. “Повчання” дітям Володимира Мономаха (1096 р.). У творі князь дає поради своїм дітям, як їм жити, закликає захищати батьківщину, бути трудолюбивим і хоробрим. Наголошує турбуватися про бідних, убогих і сиріт, вдів. У “Повчанні” в зародку знаходяться ті гуманні педагогічні начала, які згодом стануть основою гуманної педагогіки українського народу.

“Алімма” (“Мазі”) – перший науковий медичний трактат написаний в середині 12 ст. Євпраксією-Зоєю; трактат має 5 ч. і 29 розділів, зберігається в бібліотеці Медичі у Флоренції. Вітчизняна педагогічна думка знайшла своє відображення і в таких творах: “Ісповіданіє віри”, “Слово к брату столпнику”, “Молитва” Іларіона; “Посланіє пресвітеру Фоме”, “Слово про премудрість”, Климента Смолятича; “Слово” Данила Заточника; “Слово про терпіння і любов” “Повчання про терпіння і смирення” Феодосія Печерського, “Слово о полку Ігоревім” невідомого автора та ін.

Педагогічна думка цього періоду була виявом нагальної потреби духовного самоствердження народу. Вона розвивалась у руслі загальноєвропейського культурного процесу середньовіччя.

ТЕМА 7. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ І ПЕДАГОГІКИ В ЕПОХУ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

1. Історична зумовленість українського ренесансу.
2. Острозький культурно-освітній центр.
3. Братські школи України.
4. Києво-братська колегія (академія).
5. Школа і виховання в Запорозькій Січі.
6. Українська педагогічна думка ренесансно-гуманістичного періоду.

Ключові поняття теми: український ренесанс, відродження, гуманізм, греко-латино-слов'янська школа, братська школа, єзуїтська колегія, протестантська школа, унія, окатоличення, Острозька школа, Києво-Могилянська академія, ректор, префект, суперінтендант, братство, шкільний статут, друкарня, полемічна література, козак, джура, козацьке характерництво, січова школа, реформа, дидакал, Польсько-Литовська держава, дяк-бакалавр.

1. Історична зумовленість українського ренесансу.

Вагомий вплив на формування освітньої справи в Україні мала епоха

Відродження, яка породила гуманізм. Формування освіти, починаючи з 14 ст., відбувається у складних соціальних і національно-культурних умовах. Негативними були наслідки монголо-татарської навали (середина 13-14 ст.). Наприкінці 14 ст. значну частину української території підкорило Велике князівство Литовське. Тут продовжували діяти православні (монастирські й церковноприходські) школи, традиції яких склалися ще у період Київської Русі. Вони забезпечували основи грамотності, викладання в школах велося церковнослов'янською мовою.

Порівняно з іншими країнами Європи гуманізм в Україні виник пізніше. У розвитку ренесансного гуманізму в Україні можна виділити *три етапи*: перший (приблизно з початку до середини 16 ст.) типологічно схожий з раннім італійським; другий (середина 16 – початок 17 ст.) розробляються ранньогуманістичні ідеї у поєднанні з реформаційними та ідеями візантійського Відродження; третій (друга третина 17 – початок 18 ст.) нові ідеї переосмислювалися відповідно до потреб вітчизняної духовної культури – становлення державності, громадянських свобод, національної самосвідомості, мови, освіти тощо.

З другої половини 16 ст., коли більшість українських земель входить до складу Речі Посполитої (польсько-литовської феодальної держави), виникає реальна загроза окатоличення й полонізації українського народу. Одним із засобів полонізації стали *католицькі школи*. Єзуїти відкривали свої школи (елементарні й середні) і колегії, які мали два відділи: нижчий (гімназія, п'ять класів) і вищий (де три роки вивчалася філософія і чотири – богослов'я). Навчальні заклади організовувалися на зразок західноєвропейських і надавали найвищу освіту в межах Речі Посполитої. У 1570 р. єзуїти заснували Віленську колегію (найбільший у той час освітній центр на Сході), якій польський король Стефан Баторій надав права академії (тобто дозвіл викладати богословські науки). Папа римський призначив першим її ректором Петра Скаргу, активного діяча єзуїтів (за його безпосередньою участю прийнята Берестейська унія 1596 р.).

В Україні діяли 23 єзуїтські колегії – у Ярославі (1574, тут навчався Б. Хмельницький), Львові (1608), Луцьку (1614), Києві (1647), Кам'янці-Подільському, Ужгороді, Вінниці, Перемишлі та ін. Поширювалися також протестантські школи – в Ракові, Дубні, Хмельницьку та ін. В єзуїтських і протестантських школах навчалася чимало українців. Мовою викладання була латинська.

В Україні від княжих часів існували початкові школи. Майже до кінця 16 ст. не було середніх і вищих навчальних закладів, тому вже з середини 14 ст. помітно зростає кількість українців, які навчаються в європейських університетах. Так, у найстарішому в Європі Болонському університеті здобув освіту *Юрій Дрогобич (Котермак)*, бл. 1450 – 1494). Він став першим вітчизняним доктором медицини (1482), одержав ступінь доктора філософії, у 1481–1482 рр. його обрано *ректором цього університету*. Юрій Дрогобич – *автор першої української друкованої книги* (“Прогностична оцінка поточного 1483 року”, опублікована у Римі того ж року), вчений європейського масштабу, зачинатель гуманізму в Україні. Першими серед українців докторами

богослов'я і філософії стали Бенедикт Сервінус та Іван Тинкевич з Києва, які здобули високі звання в Сорбонні (близько 1483). В Падуанському університеті (за списками тільки одного польського земляцтва) у 1592-1610 рр. лекції Галілея відвідували 52 студенти-українці (можливо, серед них були й білоруси. У Краківському університеті впродовж 15-16 ст. навчалося більш ніж 800 українців, зокрема зі Львова – 108, Городка – 19, Дрогобича – 15.

Українські студенти (згодом науковці) були добре обізнані із сучасною їм західноєвропейською культурою, гуманістичними ідеями. Своєю діяльністю вони сприяли піднесенню вітчизняної культури. Першим поетом-гуманістом України вважається **Павло Русин** із західноукраїнського міста Кросно. Він навчався в Краківському й Грейфсвальдському університетах. В останньому працював бакалавром вільних мистецтв, а в Краківському – здобув ступінь магістра, очолював кафедру римської літератури. Для студентів Краківського університету видав підручник з епістолографії (1522) магістр Лукаш (р.н.н.-бл. 1542) з Нового Міста. За даними польських дослідників, у 14-17 ст. у Краківському університеті викладали 13 професорів з “русинських земель”.

Людиною енциклопедичних знань був **Станіслав Оріховський-Роксолан** (1513–1566), якого в Західній Європі називали “українським (рутенським) Демосфеном” та “сучасним Цицероном”. Він навчався в Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському, Бодонському університетах, удосконалював освіту в Римі, Венеції, Лейпцігу. На формуванні його світогляду позначилися західноєвропейські ренесансні й реформаційні ідеї. З позицій ренесансного світобачення С. Оріховський намагався осмислити реалії суспільного буття в Україні і Польщі.

Під впливом західноєвропейських гуманістичних і реформаційних ідей в українській освіті на межі 16-17 ст. відбуваються найвагоміші зміни. Створюються *якісно нові навчальні заклади, які ґрунтуються на національних традиціях, поєднують вітчизняний і передовий європейський досвід*. До них належать Острозький культурно-освітній центр, Львівська, Луцька і Київська братські школи, Київська колегія, Києво-Могилянська академія.

2. Острозький культурно-освітній центр.

Його заснував у 1576 р. у м. Острозі на Волині князь Костянтин Острозький (1526-1608). Центр складався з: колегії; літературно-наукового гуртка; друкарні (яку у 1577-1582 рр. очолював Іван Федоров); бібліотеки.

Острозьку академію називали “колегіумом” (єзуїти), “академією”, “тримовним ліцеєм” (через вивчення греко-латино-слов'янських мов). Першим ректором колегії був Герасим Смотрицький, письменник-полеміст і культурно-освітній діяч. Навчання в колегії здійснювалось за поширеною у Європі системою “семи вільних мистецтв”, вивчались слов'янська, грецька, польська і латинська мови.

У різний час в Острозькій колегії працювали не тільки відомі **діячі української культури** Герасим Смотрицький, Христофор Філарет, Клірик Острозький, Дем'ян Наливайко, Йов Княгиницький, Василь Суразький, Іван Вишенський (до переїзду на Афон), Гаврило та Данило Дорофієвичі, а й **представники православної церкви з інших країн** – Кирило Лукаріс, Никифор

Парасхес, Ян Лятош, Кіпріан, Андрій Римша, Андрій Курбський. Більшість викладачів Острозького центру мали високу гуманітарну освіту, яку вони отримали в провідних західноєвропейських університетах, навчанням у домашніх вчителів, самоосвітою. Це можна віднести не тільки до викладачів, а й до книжників науково-літературного гуртка і друкарні.

Основні дати і події в житті Острозької академії: 1526-1608 – життєвий шлях Костянтина Острозького; **1576** – відкриття Острозької школи; **1578** – вихід у світ “Азбуки” І. Федорова в Острозі; **1581** – видання Острозької Біблії; **1581** – видання в Острозі “Хронології” А. Римши; **1587** – видання праці Г. Смотрицького “Ключ царства небесного”; **1588** – видання книги В. Суразького “О единой истинной православной вере”; **1594** – смерть Г. Смотрицького, першого ректора Острозької школи; **1595** – видання твору В. Суразького “Маргарит”; **1596** – написання Й. Княгиницьким твору “Извещение краткое о латинских прелестях”; **1994** – відродження Острозької академії як філії Києво-Могилянської академії; **2000** – надання Острозькій академії статусу національного університету.

Острозька академія була першою спробою створення вищого навчального закладу в Україні. Започаткований тут досвід використовувався в організації вітчизняної освіти (братських школах, Київській колегії) й поширювався у східнослов'янських країнах. В Острозькій школі навчались – Мелетій Смотрицький, письменник-полеміст, автор “Граматики славенської”; Гаврило Дорофієвич, поет і перекладач; білоруський поет Андрій Римша; гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний; Іов Борецький, перший ректор Київської братської школи; Клірик Острозький, письменник-публіцист та багато інших громадських діячів того часу.

3. Братські школи України.

Братства виникають наприкінці 16 ст., коли православна церква втрачає свою монополію, а за сфери впливу активно борються католицьке, уніатське, протестантське віровчення. З метою захисту православ'я церковні братства відкривають братські школи. У 1574 р. під впливом прогресивної громадськості король Стефан Баторій видав декрет, за яким віленським городянам дозволялося утримувати братські школи. З 1575 р. це право розповсюджувалось на всі православні братства Великого князівства Литовського і Галичини. Наприкінці XVI – поч. XVII ст. виникають близько 30 братських шкіл у різних містах і селах України.

Серйозна увага приділялась в братствах розвитку друкарської справи. В 60-х – 80-х роках 16 ст. відкриваються друкарні в Заблудові, Ковелі, Слуцьку та ін. Найбільші на той час друкарні мали Львівське братство та Києво-Печерська лавра. Значну роль відіграла плідна діяльність Івана Федорова (працював в Заблудові, Львові, Острозі). **Навчальну літературу** (букварі, навчальні релігійні підручники) випускали Острозька, Дерманська, Чернігівська, Рахманівська та інші друкарні. У 1574 – 1648 рр. на Україні діяло понад 20 друкарень. У Львівській братській друкарні було надруковано 30 тис. примірників навчальних книг (граматика “Адельфотес” 1591 р. вийшла тиражем 500 примірників). Друкарня Києво-Печерської лаври за 15 років свого існування видала понад 30 назв книг (наприклад, “Часослов” (1616), “Псалтир” (1624), “Лексикон” (1627), “Євангеліє учительное” (1637) та ін.).

Члени братства розуміли, що для боротьби проти католицької експансії

потрібні освічені люди, які змогли б відстоювати права й інтереси народу. З цією метою вони багато уваги приділяли організації шкіл. Є згадки про існування шкіл у Львові (1546, “Руська школа”), Києві (1563), Здолбунові (1567), Красноставі та інших українських містах.

Львівські братчики відкрили свою школу греко-слов’янського напрямку у 1586 році. За зразком львівської школи стали відкриватися такі заклади в інших містах: Перемишль (1592), Замостя (1606), Дубно (1604), Київ (1615), Вінниця, Немирів, Кременець, Луцьк (1624, за статутом). Більшість цих братських шкіл пройшли дві стадії свого розвитку: 1) греко-слов’янський напрямок; 2) латино-польський напрямок.

Братські школи України були двох видів: елементарні початкові школи (вивчення слов’янської азбуки та нумерації, читання, письмо, співи, православний катехізис); школи підвищеного типу (Львівська, Київська, Луцька, де вивчали предмети семи вільних наук: “*тривіум*” (граматика, діалектика, риторика) і “*квадривіум*” (геометрія, арифметика, музика, астрономія)).

Структура братських шкіл складалася за зразком протестантських і включала: три класи граматики (інфіма, медіа, супрема (синтактика)); два класи поетики і риторики.

Багато уваги у братських школах приділялося **музичному розвитку учнів**. Із учнів складався церковний хор. Співаки діставали певну плату, харчі та одяг. Перші ноти в Україні були надруковані у Львові 1700 р. друкарем Йосипом Городецьким. Також у школах викладались малювання, астрономія, філософія, богослов’я, Псалтир, часослов, катехізис, Євангеліє. Учні брали участь в інсценуванні, декламаціях, драматичних виставах. Крім рідної мови, учні вивчали слов’янську, грецьку, латинську і польську мови.

У братських школах працювали відомі письменники, вчені та громадські діячі – **Арсеній Еласонський** (перший ректор Львівської братської школи 1586 р.), Іов Борецький (перший ректор Київської і Луцької братських шкіл), Стефан і Лаврентій Зизанії, Памво Беринда, Кирило Ставровецький та ін.

У здійсненні навчально-виховного процесу братські школи керувались статутами (артикулами). Найдавніший з них “Порядок шкільний” (1586) – один з найстаріших шкільних статутів Європи уклав грек **А. Еласонський** (1549 – 1626). Уціліли два статuti Луцької братської школи (1624) – “Права школи греко-слов’янської Луцької артикули” та “Порядок шкільний”.

Характерні риси братських шкіл:

демократичність (навчання дітей різних станів, однакове ставлення до всіх учнів, діти бідних навчалися безкоштовно, ректор і вчителі вибирались на загальних зборах братства);

глибоке національне виховання (навчання рідною мовою, народність виховання, учителі та учні складали історичні пісні, де прославляли подвиги запорізьких козаків);

чітка організація педагогічного процесу (введення елементів класно-урочної системи, місця учнів визначались успішністю в навчанні, а не за походженням чи матеріальним забезпеченням батьків; початок занять на 9 год. ранку, в зимові дні – пізніше; заборонялись пропуски занять, запізнення; була

налагодження система чергових);

налагоджений тісний зв'язок з батьками чи родичами учнів (між батьками і школою укладалась письмова угода, де обумовлювались обов'язки сторін з виховання і навчання дітей);

гуманізм у навчанні і вихованні (проте статут братських шкіл проголошував: вчитель, взявши доручену йому дитину, повинен дбайливо учити її корисним наукам; за неслухняність карати, але не понадміру, а по силах, не збуйством, а смиренно і тихо);

ретельно розроблений і глибоко продуманий зміст процесу навчання (навчання ділилось на два етапи: *початкове* – це читання: розпізнавання букв та їх складання, пояснення прочитаного, осмислення і розуміння; *письмо*; вивчення граматики; *лічба*; церковний спів та порядок; *середнє* – граматика, діалектика, риторика, музика, мови – слов'янська, українська (проста), грецька, латинська. Навчання читати здійснювалось буквоскладеним методом, після вивчення азбуки діти переходили до вивчення Псалтиря і часослова);

чітке методичне забезпечення навчання (прийом фігурального зображення букв (для швидкого запам'ятовування букв використовувались відповідні пози тіла), широко застосовувалась книга – рукописна, ілюстративна, друкована; для кращого закріплення вивченого матеріалу: учні опитували один одного; опитував учитель; усе, що вивчалось протягом тижня, повторювалось у суботу; здійснювались періодичні перевірки знань ректором; старші учні (аудитори) перевіряли домашнє завдання і повідомляли вчителя про успіхи кожного учня);

різноманітність методів навчання і виховання: бесіди катехізисного характеру, приватні та публічні диспути, лекції, взаємне навчання (перевірка знань, допомога у навчанні), диктанти, самостійні роботи з підручниками, письмові вправи – твори, написання віршів, доповідей, проголошення вітальних промов, читання декламацій, участь у драматичних виставах, моральні повчання (як поводитись у церкві, школі, вдома, поважати батьків, вчителів, старших);

ретельний підбір вчителів, їх повага серед батьків (“Дидакал, або вчитель цієї школи має бути благочестивий розсудливий, смиренномудрий, лагідний, стриманий, не п'яниця, не блудник, не хабарник, не гнівливий, не заздрисний, не сміхотворець, не лихослов, не чародій, не басносказатель”);

грунтовність освіти, яка не поступалася західноєвропейській.

4. Києво-братська колегія (академія).

Матеріальною й ідеологічною базою колегії була Київська братська школа (1615). Сучасні дослідники вважають, що Київське (Богоявленське) братство було засноване у **1615 році** і йому шляхтянка **Гальшка Гулевичівна** (уродженка Волині) подарувала свій двір на Подолі для влаштування монастиря, школи і притулку для прочан. У цьому ж році Київське братство заснувало власну школу, а у 1616 році – друкарню і паперову фабрику. Київське братство знаходило підтримку від Запорозького війська (у 1615 році воно разом з гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним вступило у братство). Ректорами були вчені, визначні громадські діячі: Іов Борецький (1615 – 1618),

Мелетій Смотрицький (1619 – 1620), Касіян Сакович (1621–1624). Викладачами працювали З. Копистянський, Т. Земка, Є. Плетенецький та інші.

Восени 1631 року у Києві виникла ще одна школа – *Лаврська*, яку заснував архімандрит Києво-Печерської Лаври *Петро Могила* (1596 – 1647). Вона створювалась за зразком польських шкіл вищого типу – колегій, мала підготовчі класи (вивчались мови – слов'янська, латинська, грецька, польська), середні (піїтики, риторики), вищі (філософія і богослов'я). Оскільки П. Могила користувався підтримкою польського короля й мав дружні стосунки з уніатськими єпископами, то братство, кияни, козаки вимагали об'єднати дві школи – братську і Лаврську. Об'єднана школа розпочала свою роботу у 1632 році і стала називатись колегією. Братство визнало Петра Могила старшим братчиком, фундатором, протектором – опікуном. У документах 1632 – 1786 р. цей заклад називався Києво-братським колегіумом (сучасники назвали “Києво-Могилянським колегіумом”, “Києво-Могилянською академією”).

1633 року Київська колегія була визнана польським урядом, дозволялось викладати курс філософії. У навчальний план входило вивчення мов – слов'янської, грецької, латинської, польської, “семи вільних мистецтв”. Навчання велося слов'янською мовою, філософію вивчали латиною. Навчальний рік розпочинався 1 вересня і тривав до початку липня.

Структура колегії: було 8 класів: молодші (фара (підготовчий клас), інфіма, граматики, синтагма; навчання тривало до одного року; учні читали і писали на латинській і слов'янській мовах, вчили граматику і катехізис, арифметику, нотний спів); середні (піїтика, риторика; вчились по одному році; старші (філософії і богослов'я); учні вивчали діалектику, геометрію, логіку, астрономію, філософію, богослов'я, гомілетіку.

Повний курс навчання тривав 12 років, іспити проводились тричі на рік. Систему класів запровадив І. Гізель (бл.1600 – 1683), його вважають одним із ймовірних авторів “Синописа” 1674 року – першого підручника вітчизняної історії.

Навчально-виховні традиції колегії:

учні заучували тексти на пам'ять; робили усні і письмові переклади і вправи; письмові вправи були шкільні (екзерциції, екзерції) і домашні (окупації);

кращі учні (аудитори) перевіряли домашнє завдання;

були щосуботні повторення матеріалу за тиждень;

тричі були канікули (перепочинки) – *рекреації*;

щосуботи проводились *диспути*, а також – в кінці кожного навчального року і особливо по закінченню курсів;

у академії була прекрасна *бібліотека і книжкова лавка*;

учні займали місця в класі відповідно до своїх успіхів, на перших лавах сиділи учні – “senatus”, решта учнів мала назву “populus”, у кожному класі був “диктатор” – перший учень; цензор доглядав за охайністю класу та тишею до приходу вчителя; аудитор вислуховував лекції від учнів, а також пояснював їм те з лекцій, чого вони не зрозуміли, він робив помітки проти прізвищ доручених йому учнів (scit – знає, nescit – не знає, errabat – помилявся, prorsus nescit – нічого не знає, aeger – хворий); лави, де сиділи аудитори-сенати були

ліпшої барви, ніж решта лав;

серед учнів були *сеніори* (доглядали за поведінкою малих хлопців по квартирах), директори (допомагали малим учням засвоювати лекції), *візитатори* (були явними і таємними наглядачами), *каліфактори* (призначалися на кожний клас виконання тілесної кари над товаришами);

у таблицях про успішність учнів у науці були такі *кваліфікації* – “въ учені добръ”; “въ учені прилѣжнѣй”; “скоропостиженъ въ учені”; “въ учені остроумень”; “въ учені благонадежденъ”; “въ учені изряднѣйші”; “доброучителень”; “въ учені мѣренъ”; “въ учені лѣнивъ”; “въ учені худъ”; “въ учені малонадежденъ”; “въ учені безнадежденъ”;

у вільний від занять час молодші учні влаштовували ігри, старші – співали у хорі, малювали, займалися самостійною роботою, вивчали праці філософів, писали творчі роботи, вірші, промови тощо;

у *бурсі* (в *гуртожитку*) мешкали іногородні та сироти;

екзамени проводились тричі на рік;

у кінці року *викладачі писали звіти про успішність учнів*;

строк навчання не регламентувався;

виховна робота спрямовувалася на *виховання в учнів почуття патріотизму, пошани до старших*;

навчання проводилися за *класно-урочною системою*;

важливу роль у виховному процесі відігравали дитячі та юнацькі братства (*конгрегації*) – добровільні юридичні організації вихованців, які діяли на основі самоврядування;

викладачів молодших і середніх класів називали *дидаскалами*, а у старших – *професорами*;

учнів молодших класів називали *спудеями*, а старших – *студентами*;

з *великою урочистістю проходили свята* – Благовіщення, Дні Ангела ректора, префекта і викладачів, зустрічі знатних гостей.

Польсько-литовські магнати не раз намагались ліквідувати колегію. У 1651 р. вона була повністю зруйнована литовським гетьманом Яном Радзивілом, у 1665 р. – польськими військами, в 1658 р. – пожежею, під час якої були знищені приміщення, навчальне обладнання, багато книг; 1673 р. – заняття в ній відновилися.

У Росії *статус академії* визнавався царськими указами 1694 р. і 1701 р. Ректор Йоасаф Кроковський (р.н.н. – 1718) отримав **11 січня 1694 р.** царський указ, за яким академії надавалися права самоуправління (такі права були у вищих навчальних закладах Європи) й уперше офіційно дозволялося викладати курс богослов'я. Це відбулося *за гетьманування Івана Мазепи*. В подяку за великі заслуги І. Мазепи перед академією остання додала до своєї назви ім'я Мазепи і називалася в 1704-1709 роках “**Academia Mohilo-Mazepiana**”. Проте після так званої “зради” І.Мазепи, його ім'я з назви академії відпало, та й взагалі вона довгий час не користувалася пошаною як з боку Петра I, так і перших його наступників. З числа різних доброчинців академії багато прислужилися її добробутові київські митрополити, особливо Р. Заборовський (на пошану його академія називалася від 6 січня 1735 р. аж до часу перетворення її у 1819р. в духовну академію – “**Academia Mohilo-**

Zaborovskiana”).

У історії Київської академії умовно виділяють 5 періодів: з часу об'єднання Київської братської і Лаврської шкіл (1632) до 1654 р. – період утвердження гуманістичних і демократичних засад; від 1654 р. до кінця століття – розширення змісту і методів навчання; до 80-х років 18 ст. – період найбільш плідної діяльності академії, пов'язаний з творчістю Ф. Прокоповича, С. Яворського, М. Козачинського, Г. Кониського, І. Кроковського; з 1805 р. до 1819 р. – втрата ролі культурно-освітнього центру у зв'язку із заснування Харківського університету; з 1819 р. – реорганізація у Київську духовну академію (до 1920 р., коли її закрили більшовики).

Кількість вихованців у різні періоди була неоднаковою, наприклад, у 1715 – 1717 рр. до 1000 учнів, 1731 р. – 600, 1741 р. – 567, 1750-1760 рр. – понад 1000 (дані Х.Титова).

Києво-Могилянська академія довгий час була єдиним вищим навчальним закладом Східної Європи. У ній навчалися юнаки з України, Росії, Білорусії, Сербії, Туреччини, Болгарії, Австрії, Молдавії та інших країн.

У 18 ст. у навчальний план академії запроваджуються нові іноземні мови: 1738 р. – німецька, 1753 р. – французька, 1755 р. – поновлено курс польської мови і запроваджено староєврейську мову. В кінці 18 ст. посилилась реакційна політика царського уряду в Україні, у 1784 р. заборонялось читання лекцій українською мовою.

Адміністрація академії: ректор; префект; суперінтендант.

Ректор: розподіляв учителів по класах; визначав предмети навчання; двічі на тиждень відвідував уроки (за винятком викладачів богослов'я і філософії); на одинці з учителями аналізував якість проведених занять; затверджував навчальні плани і звіти викладачів; санкціонував переведення студентів до старших класів; мав бути присутнім на всіх диспутах, особливо на публічних; розпоряджався шкільними прибутками; був верховним суддею над викладачами і студентами. *Ректорами колегії та академії були такі відомі діячі і вчені:* І. Гізель (1646-1650), Л. Баранович (1650-1657), І. Галятковський (1657-1665), В. Ясинський (1665-1673), С. Головчич (1673-1684), І. Кроковський (1693-1697), Ф. Прокопович (1710-1716), Г. Кониський (1751-1755).

Префект (перший помічник ректора): зараховував учнів до навчального закладу; стежив за поведінкою і успіхами учнів, відвідуванням ними уроків; турбувався про порядок, чистоту в школі; з кращих студентів, що мешкали на приватних квартирах, призначав інспекторів; очолював суд, який розглядав конфлікти між студентами і викладачами. *Префектами були:* В. Лящевський, Д. Нашчинський та ін.

Суперінтендант: займався господарськими питаннями; вивчав матеріальне становище учнів, їхні потреби; під його керівництвом перебували директори, старші по кімнаті учні, сенсори, які очолювали групи студентів, а також візитори, що стежили за поведінкою вихованців.

Щорічно у серпні на демократичних засадах вибиралися викладачі академії. Кожний мав право висунути кандидатуру на посаду викладача того чи іншого предмета. **Викладачі забезпечувалися помешканням, опаленням,**

освітленням і добрим столом: “Префекту риби свіжої дається по 4 порції завжди, риби в’яленої – стільки ж, якщо не має свіжої. Крім того, дається борщ, каша та інші страви, хліба – два на день, один ситний, другий – звичайний, а в свято, крім того, ще по 4 булки, пива по 7 кварт на день, олія відпускається в середу й п’ятницю по півкварти, а масло – в скромні дні по півфунта, горілка і лікери даються по вимозі префекта беззаперечно; меду – по кварти, солі, сиру, яєць по вимозі” (із доповідної записки ректора митрополиту).

Кошти на утримання академії добувалися різними засобами: прибутки від монастирів; пожертвування різних багатих осіб, зацікавлених у розвитку української культури; штрафи з духівництва, яке відмовлялося посилати своїх дітей на навчання. У 1740 році відповідно до урядового розпорядження на утримання академії було заплановано щорічно виділяти 200 карбованців із Військового Скарбу. У розвиток колегії вкладали свої кошти гетьмани П. Конашевич-Сагайдачний та І. Мазепа.

Із стін академії вийшли: Ф. Прокопович, Г. Сковорода, М. Ломоносов, І. Гізель, М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель, Л. Барановський, С. Полоцький, Є. Славинецький, М. Максимович, П. Гулак-Артемівський та ін. Славетні освітянські традиції Київської академії продовжує національний університет “Києво-Могилянська академія” (відкритий 24 серпня 1992 року).

5. Школа і виховання в Запорозькій Січі.

За словами М. Грушевського період існування Запорозької Січі – це *найбільш яскравий, найбільш цікавий період українського життя*. Першу Січ на о. Хортиці побудував волинський князь **Дмитро Вишневецький**, який для боротьби з татарами зібрав кілька сотень козаків. Д. Яворницький, автор тритомника “Історія Запорозьких козаків”, вважав, що січ – назва столиці, і походить вона від слів сікти, висікати.

З історії відомо, що було 8 січей – Запорозька, Кам’янська, Олешківська, Базавлуцька, Микитинська, Покровська, Томаківська, Чортомлицька.

У словнику половецької мови 1303 р. “козак” – це значить вартовий, вояк.

Запорозька Січ була **першою в Європі республікою з демократичним устроєм**. Західні автори 17 і 18 ст. (П. Шевальє, Л. Боплан, Г. Мюллер, Й. Шеррар, Й. Енгаль, П. Меріме, Ш. Лезюр) порівнюють Запорозьку Січ з уславленими містами-державами античності та рицарськими орденами середньовіччя: “виховані як спартанці” (Й. Шеррар), “можуть змагатися зі спартанцями суворістю свого виховання” (А. Віміні). За словами Д. Яворницького **доступ на Січ був вільний кожному чоловікові за таких 5 умов:** бути вільною і неодруженою людиною, розмовляти українською мовою, присягнути на вірність російському цареві, сповідати православну віру і пройти певне навчання.

“Церква з дзвіницею, з одного боку шпиталь, а з другого – школа, становили необхідні деталі кожної православної парафії запорозького краю”, – писав Д. Яворницький. Були на Січі школи музики і співу. У 1652 р. Б. Хмельницький видав універсал про організацію при кобзарських цехах шкіл з підготовки кобзарів, лірників і взяв їх під свою опіку. Це були перші музичні школи України. Учителями працювали козаки-кобзарі, заняття з учнями

проводились індивідуально. Гра піднімала запорожців на бій з ворогом, кобзарі і лірники розносили славу про подвиги козаків по всій Україні.

Перша школа на Січі, відкрита в 1576 р., послужила зразком для виникнення осередків на всій території козацьких вольностей. У реєстрах козаків 16 ст. зустрічаються записи січових учителів “Денник бакалавр”, “Добрий дяк бакалавр” та ін.

Склад учнів визначався звичаями, що формувалися на Січі. Так, заборонялося перебування там жінок. Навіть отамани залишали свої сім’ї десь за межами Січі. За порушення цього порядку загрожувала смертна кара. Батьки прибували на Січ з синами, щоб ті навчилися грамоти і військової справи. Траплялось, що шукаючи порятунку від панської сваволі, діти добиралися туди самі.

Січова школа існувала **при церкві Святої Покрови**, там навчалися хлопчики-джури. Школа мала два відділи: в одному вчилися ті юнаки, що готувались на паламарів і дияконів (30 учнів); у другому відділі – молодиків – вчились сироти, хрещеники козацької старшини та інші діти (біля 50 осіб), тут учили дітей грамоти, співу та військового ремеслу.

У Запорозькій Січі була специфічна система **відбору і вишколу молодих людей (молодиків)**. Щоб стати козаком молодик мусив служити три роки в старого козака за джуру (слугу): носити за ним другу рушницю, клунки. Джура вчився від козака орудувати зброєю, набирав вправності в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю – рушницю, шаблю, спис, лук і стріли.

Навчально-виховні традиції Січової школи:

приймалися **хлопчики з 9 років**; підростаючи, вони ставали помічниками вчителя: підтримували в класі дисципліну, привчали молодших до самообслуговування;

навчались за часословом, Псалтирем, Козацькою читанкою;

перехід від буквиці до часослову, від часослова до псалтиря і т. д. супроводжувався **дитячими забавами, іграми**: “учень приносив горщик каші (з грошима зверху), ставив горщик на стіл, учитель разом з учнями брався до каші. Спорожнивши горщик, учні йшли на площу біля школи, ставили горщик на землю та починали шпурляти в нього кілками, поки не розтрощать його на череп’я. Далі відбувались ігри та забави” (опис С. Сірополка);

в учнівському колективі діяло **самоврядування**, що нагадувало козацьке (учні обирали отаманів – для старших і молодших);

молодь виховувалась **на демократичних засадах**, усі мали рівні права і обов’язки, найвищими якостями вважалися: патріотизм, готовність віддати життя за волю і свободу України, чесність, самодисципліна, взаємоповага;

“молодиків у школі і поза школою вчили: Богу добре молитися, на коні репехом сидіти, шаблею рубати й відбиватися, з рушниці гострозоро стріляти й списом добре колоти” (за С. Сірополком);

метою фізичного виховання була підготовка воїнів, які в більшості своїй “міцної тілобудови, легко переносять голод, спрагу, спеку, у війні невтомні, відважні, хоробрі”; ведення здорового способу життя – ефективне використання сил природи (водні процедури, сон на свіжому повітрі, поміркованість у харчуванні, випиванні алкоголю);

удосконалення козаків через *бойове мистецтво* – гопак (мистецтво фізичного та психологічного вишколу людини), танці (козачок, метелиця), інші системи козацької боротьби – гойдок, спас;

козацьке характерництво: розвиток внутрішніх сил, здібностей, незвичайних успіхів, “вселення” надприродних сил (залякування ворога, вивідування військових таємниць, навіювання стану, коли не бере ні куля, ні шабля, ні вогонь, ні вода; оволодіння дихальними вправами (як йоги));

козацьке побратимство: хлопчики, що браталися, клялись один одному у вірності до кінця життя. Щоб дружба мала законну силу два козаки йшли до церкви і у присутності священика давали такого змісту **“Заповітне слово”**: *“Ми, що нижче підписались, склали цей заповіт перед Богом, про те, що ми браття. Із тим, хто порушить братства нашого союз, той перед Богом відповідь хай воздасть, перед нелицемірним суддею нашим спасителем. Вищенатисана наша обіцянка, щоб брат брата любити, незважаючи на напасті з боку наших, чи приятелів, чи неприятелів, та зважаючи на миротворця Бога; до цього завершум: хмільно не пий, брат брата любить. В сім браття розписуємось.”* Після клятви побратими власноручно робили позначки на заповітному слові, слухали молитву, мінялись хрестиками та іконами, тричі цілувались і виходили з церкви рідними братами до кінця життя;

козаки були чудовими знахарями, ґрунтовно знали народну медицину (для заживання ран прикладали до хворого місця розтерту землю із слиною, замовляли деякі хвороби тощо).

6. Педагогічна думка ренесансно-гуманістичного періоду.

Прогресивні педагогічні ідеї того часу відображались в статутах братських шкіл, різних полемічних творах релігійного і політичного характеру, зокрема в творах видатних діячів братських шкіл, філософських трактатах викладачів і професорів Києво-братської колегії. ***Розвиток педагогічної думки в Україні визначали такі чинники***: 1) багатовіковий народний досвід виховання; 2) взаємодія вітчизняного педагогічного досвіду з досвідом сусідніх народів – білоруського і російського; 3) проникнення в українську педагогіку передових педагогічних ідей Візантії, епохи Відродження, реформації; 4) вплив педагогічної теорії і практики західних слов'ян (особливо педагогічних поглядів Я.А. Коменського) та ін.

Аналіз статутів братських шкіл свідчить про гуманізм і народність педагогічних ідей, що лежали в основі їх роботи, розвиток традиційних положень вітчизняної педагогіки, зв'язок школи з життям народу. Ось деякі положення із статуту Луцької братської школи (1624):

Кожний повинен сидати на своєму певному місці, яке призначається за успіхами. Хто більше знатиме, повинен сидіти вище, хоч би і дуже був бідний, а хто менше знатиме, повинен сидіти на нижчому місці (ст.3).

Багаті перед убогими в школі нічим не можуть бути вищі, як тільки наукою, тілесно ж рівні всі. (ст.4).

Учитель повинен і вчити, і любити дітей всіх однаково, як синів багатих, так і сиріт убогих, і тих, хто ходить по вулицях, просячи шматок хліба (ст.5).

Діти в школі мають бути поділені на трое: одні, які вчитимуться розпізнавати букви і складати; другі, які вчитимуться читати і вивчатимуть напам'ять різні уроки; треті

привчатимуться пояснювати читане-міркувати й розуміти (ст.9).

Двох або чотирьох хлопчиків, кожного тижня інших по порядку треба призначати для нагляду: від чого жоден не може відмовлятися, коли до нього дійде черга. Ділом їх буде: раніше прийти до школи, підмести школу, розпалити печі і сидіти біля дверей: і знати про всіх, хто виходить і заходить; вони повинні записувати і доповідати про тих, які б не вчилися, пустували або в церкві безчинно стояли, або додому йдучи не поводити б себе пристойно (ст.16).

Серед друкованих праць початку 17 ст., присвячених питанням виховання, великий інтерес викликає надрукована в 1609 р. Львівським братством книга невідомого автора “О воспитаніи чад”, яка адресувалася батькам та учням (“батьки зобов’язані віддати дитину в науку, з якої, як із джерела, походить усе добре і завдяки якій людина стає людиною”).

Великий вклад у розвиток педагогічної думки України ренесансно-гуманістичного періоду зробили такі вчені, письменники, громадські і культурні діячі. Іван Федоров – друкар українських підручників, релігійної літератури: Львівська “Азбука” (1574), Острозька “Азбука” (1578), Острозька Біблія (1581), “Євангеліє учительное” (1569), “Часослов” та ін. Книги І. Федорова мають повчальний характер.

Герасим Смотрицький (р.н.н.-1594) – український письменник, педагог, культурно-освітній діяч. Автор полемічних трактатів: “Ключ царства небесного”, “Календар римський новий” (виданих у 1587 р. однією книгою в Острозі). У 1576 р. Г. Смотрицького запросили до Острогу для видання Біблії. Тут він очолив науковий гурток, став першим ректором Острозької колегії.

Іван Вишенський (бл. 1545/1550 – бл. 1620/1630). Народився в м. Судова Вишня (нині Львівська обл.), певний час жив у Луцьку й Острозі. На горі Афон прожив близько 49 років життям ченця-аскета. І. Вишенський – автор численних полемічних творів – “Книжка”, “Обличеніє діавола-миродержца”, “Позорище мисленіє”, “Зачапка мудрого латынника з глупым русином” та ін., в яких виступав проти польсько-католицької реакції, уніатства, критикував єзуїтську систему освіти, виховання, висловлював ідеї навчання рідною мовою на традиціях рідної культури народного виховання.

Стефан Зизаній (Кукіль, Зизаній Тустановський) (бл. 1570 – 1600). Був викладачем і ректором Львівської братської школи. В 1593 р. переїхав до Вільно, де став проповідником братства, ректором братської школи. Написав православний підручник для дітей “Катехизис” (1595), які католицька та православна ієрархіє визнали єретичним.

Лаврентій Зизаній (Кукіль, Зизаній Тустановський) (бл. 2 пол. XVI ст. – не пізніше 1634), рідний брат С. Зизанія. До 1591 р. викладав у Львівській братській школі, у братських школах Бреста (1593-1594), Вільно (1595-1597), 1597-1600 рр. – домашній вчитель князя Богдана Соломирецького, з 1600 р. навчав дітей князя Олександра Острозького. У 1612-1618 рр. займає посаду священика в Корці. З 1619 р. – редактор друкарні Києво-Печерської лаври. Одночасно перекладає книги з грецької і працює вчителем у Лаврській школі, входить до наукового гуртка Є.Плетенецького. У 1626 – 1627 рр. брав участь у місії Київського митрополита І.Бороцького до Москви. Педагогічні твори і підручники Л. Зизанія – “Грамматика словенська”, “Наука ку чтению” (книга мала додаток “Лексикос” – словник, якій містив 1061 слово) (видано в 1596 р. у

Вільно), “Великий катехізіс” (1627 р.).

Кирило Ставровецький – Транквіліон (р.н.н. – 1646) – братський вчений, письменник, церковно-освітній діяч, видавець-друкар. Його педагогічна діяльність проходила у Львівській братській школі (1587 – 1592), братській школі Вільно. В 1626 р. перейшов в унію через конфлікт з деякими православними ієрархами. Мав власну пересувну друкарню. Педагогічні думки виклав у таких працях “Зерцало богословії” (Почаїв, 1618), “Євангеліє учителноє” (Рахманів, 1619), “Перло многоценноє” (Чернігів, 1646).

Іов Борецький (р.н.н. – 1631) – український церковний, освітній і культурний діяч. Освіту здобув за кордоном, був викладачем і ректором Львівської, Київської братських шкіл. За його участю відкриті братські школи в Луцьку, Немирові, Рогатині. І. Борецький – автор численних послань, листів, передмов до різних видань, йому приписують твори “О вихованні чад”, “Пересторога”.

Памво Беринда український педагог, письменник, лексикограф кін. 16 – першої пол. 17 ст. Був вчителем і друкарем Львівського братства. З 1619 р. на запрошення Є. Плетенецького переїздить до Києва, де стає одним з найвидатніших діячів вченого гуртка Лаврської друкарні, головним друкарем, редактором, перекладачем і гравером, зачинателем поезії та шкільної драми в Україні. Написав педагогічний словник “Лексикон славенороскій имен толкованіє” (Київ, 1627) – фундаментальний на той час твір, призначався як посібник для студентів і включав 7 тис. термінів (“пестунство”, “педагогія” – наука про виховання; “педагог”, “дітоводець”, “пестун” – вихователь; “пеленчатко”, “немомлятко”, “дитя”, “дітище”, “чадо”, “отроча”, “юноша” – терміни для визначення різних вікових груп дітей і молоді).

Мелетій Смотрицький (1572 – 1633) народився в с. Смотрич (Хмельницька обл.). Освіту отримав в Острозькій академії, ректором якої був його батько. У 1618 – 1620 рр. – ректор Київської братської школи. У 1627 р. прийняв унію, через що був засуджений на Київському Соборі за відступництво від православ'я. М.Смотрицький – автор полемічного твору “Тренос” (1610), “Граматики славенскої правильної синтагми”.

Єніфаній Славинецький (р.н.н. – 1675) – український філолог, педагог, письменник, перекладач. Здобув освіту в Київській братській школі та європейських університетах. У 1649 р. на прохання царя Олексія Михайловича переїхав до Москви разом з 30 українськими монахами. У 1653 р. заснував у Чудовому монастирі греко-латинську школу, став її першим ректором. Написав більше 50 проповідей. Переклав слов'янською мовою ряд книг з географії, медицини, історії, підготував навчальні посібники для вчителів і батьків, серед яких “Лексикон латинський”, “Лексикон словено-латинський” (разом з А. Корецьким-Сатановським), “Книга лексикон греко-словено-латинський”, “Філологічний лексикон”, “Громадянство звичаїв дитячих” (збірник правил поведінки дітей в школі, вдома, на вулиці, вимоги до мови тощо). Переконаний прибічник “грецького напрямку”, Славинецький виступав проти “латинського напрямку”, пов'язуючи його з католицизмом. Саме після є Славинецького розпочинається активний вплив українців на російську культуру, а починаючи з правління Петра I і до 80-х років 18 ст. примусово відбувалося “викачування”

української інтелектуальної еліти. Широким потоком в Росію йде українська книга, туди вивозяться літописні зведення, історичні документи, державні акти. Відредаговані північними авторами, вони повертаються в Україну як власне російське витворення з одночасним введенням цензури на видання українських друкарень, забороною української мови, культури.

Петро Могила (Євсій Пимин) (1574/1596-1647) – політичний, церковний і культурно-освітній діяч України. Навчався у Львівській братській школі, університетах Польщі та Франції. В 1625 р. залишив світське життя і постригся в ченці. За його участі відкрито філіали Києво-братської колегії у Вінниці (1634), Кременці (1636), Гощі (1639), Слов'яно-греко-латинську академію у Яссах (1640). Дбав про розвиток Києво-Печерської Лаврської друкарні, одним з перших почав видавати книги українською мовою, сам підготував 20 творів церковно-теологічного, полемічного та філософського змісту. “Літос” (1625), “Малий катехізис” (1644), “Апфологіон” і “Требник” (1646) були визнані єретичними і заборонені.

Феофан Прокопович (Єлісей Церейський) (1677/1681-1736) – вихованець Києво-Могилянської академії, потім її професор, ректор, навчався в колегії св. Анастасії (Рим). У 1701 р. пориває з католицизмом і тікає з Риму, пройшов Францію, Швейцарію, Німеччину, 1702 р. – вступив до Київського братства, в 1710-1716 – ректор Києво-Могилянської академії. У 1716 р. за викликом Петра I переїхав до Москви, а потім до Петербурга, де став радником царя з питань освіти і церкви. Ф. Прокопович був найосвіченішою людиною Росії, його бібліотека нараховувала до 30 тис. книг. Написав “Поетику”, “Духовний регламент”, буквар “Первое учение отрокам” (1720).

Педагогічна думка Українського Відродження відображається у філософських та полемічних творах Х. Фіلالета, Клірика Острозького, Д. Наливайка, В. Суразького, Й. Княгиницького, К. Саковича, Є. Плетенецького, З. Копистянського, Т. Земки, І. Гизеля, Л. Барановича, І. Галятковського, Д. Туптало, І. Кроковського, С. Яворського, М. Козачинського, Г. Кониського. Видатний український педагог Іван Огієнко визначив 17 ст. в історії української педагогіки як “Золотий вік нашого письменства, нашої культури”.

ТЕМА 8. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ У ЧАСИ ВЛАДИ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЙ

1. Освітня політика російського царського уряду в Україні у 18 – поч. 20 ст.
2. Стан освіти на західноукраїнських землях у 18 – поч. 20 ст.
3. Розвиток української педагогічної думки цього періоду.

Ключові поняття теми: *освітня реформа, русифікація, гімназія, училище, повітове училище, університет, недільна школа, земська школа, прогімназія, учительська семінарія, інститут шляхетних дівчат, тривіальна школа, Малоросія, “руська трійця”, міністерство освіти, учбовий округ, попечитель.*

1. Освітня політика російського царського уряду в Україні у 18 – поч. 20 ст.

18 ст., яке “для Росії вважається століттям освіти, коли прорубано було офіційно-бюрократичне вікно в Європу, – в Україні зачинено й забито навіть ту невеличку, але справді дуже потрібну просвіті й культурі кватирочку, що здавна завів був наш народ зносинами своїми з Заходом”, – писав С. Єфремов.

1720 р. указом Петра заборонено друкувати у Малоросії (так тоді імперія називала Україну) будь-які книги, крім церковних; **1764 р.** – викладання в Києво-Могилянській академії переведено на тодішню російську мову; **1775 р.** – зруйновано Запорозьку Січ; **1769 р.** – російська православна церква забороняє друкувати та використовувати український “Буквар”; **1782 р.** – скасування полкового адміністративного устрою козацької України, запровадження положення про губернії; заборона мандрівникам навчати дітей; **1783 р.** – закріпачення селянства; **1784 р.** – Київський митрополит С. Миславський наказав, аби в усіх церквах дяки та священники читали молитви і правили службу Божу “руським наречієм”. Те саме було заведено й у школах України. Поглиблювалась русифікація, яка охоплювала всю систему освіти, культури. Давні українські школи російський уряд перетворював на суто духовні, а у нових – викладання велося тільки дуже недосконалою як на той час російською мовою, яку навіть її українські прихильники іменували “руським наречієм”.

На вимогу шляхти в другій половині 18 ст. були відкриті французькі пансіони в Глухові, Стародубі; семінарії працювали в Борисполі, Переяславі (з 1738 р.), а потім у Полтаві, у Новгороді-Сіверському (1785– 1797 рр.). Було розроблено проект відкриття університету в Батурині, якому не судилося здійснитися. У 1786 р. було розроблено план реформи народної освіти, згідно з яким школи поділили на три типи: головні школи – чотири класи, середні – три, малі – два класи.

До нових урядових шкіл, які запроваджувала Московія у 18 ст., населення ставилося негативно. Семінарії, пансіони, університети в Україні були чужі українському народу як змістом, так і мовою навчання. Вищу освіту здобували діти козаків, селян, духовенства та шляхти в Чернігівській, Харківській (1726 р.), Переяславській (1738) колегіях, але перед, безперечно, вела Києво-Могилянська академія, яка змогла не тільки оминати закриття, що планували московські політики, а й до половини 18 ст. розширити свою програму курсами філософії й богослов’я, чим дала можливість здобувати освіту як духовну, так і світську.

До кінця 18 ст. залишалась верства “інтелігентного пролетаріату” – бурсаків, спудеїв, бакалярів, мандрівних дяків, що, як у часи гуманізму, мандрували від одного мецената до іншого, так і продовжували переходити від одного заможного дому до другого як вільні вчителі молодших поколінь.

З розвитком економічно-виробничих відносин у 19 ст. зростає потреба у багатьох спеціалістах різних галузей, що спонукало уряди Росії, Австро-Угорщини та інших країн Європи стати на шлях реформ освіти.

У Російській імперії у 19 ст. освіта чотири рази зазнавала корінної перебудови: система освіти Олександра I (1802) була замінена системою освіти Миколи I (1828), її замінила нова система (1864) і нарешті з’явилася освітня

система Олександра II (1874) (табл.1.).

У 19 ст. відбувається інтенсивна *русифікація шкільної справи на Україні*, знищується в освіті все національне: 1863 р. – циркуляр міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва про заборону видавати підручники, літературу та книги релігійного змісту українською мовою.

табл. 1.

Освітні реформи російських імператорів у 19 ст.

Рік	Нормативний документ	Характеристики реформи	Типи шкіл
1804	“Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам”, “Статут університету”	безстановість школи, наступність всіх її ступенів; безплатність школи; введення 6 навчальних округів (2 – на Україні: Харківський, Віленський) на чолі з попечителем У 1802 р. засновано міністерство народної освіти	парафіяльні училища; повітові училища; гімназії; університети (Харків, 1805 р.)
1828	“Статут гімназій та училищ, що перебувають у підпорядкуванні університетів”	становість школи (кожному стану свій рівень освіти); знищено наступність між повітовими училищами і гімназіями; застосування покарань різками	парафіяльні школи (для нижчих станів), повітові училища (для дітей ремісників, купців); гімназії; університети (для дітей дворян і чиновників)
1835	“Статут університетів”	скасовуються університетські свободи; професорів призначає міністр освіти; господарем університету стає попечитель округу; відкривається Київський навчальний округ; встановлюється поліцейський нагляд за студентами	відкривається університет у Києві (1834 р.)
1864	“Положення про навчальні народні училища”, “Положення про земські установи”, “Статут гімназій і прогімназій”, “Статут університетів”	безплатність чи платність в училищах вирішується відомством; виникає новий тип 3- річної школи з одним учителем; до гімназій приймаються особи всіх станів, незалежно від звання і віровизнання; дозволено студентське самоврядування; чотири факультети – історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний, медичний; заборона жінкам вступу в університети	парафіяльні училища; недільні школи для дорослих; земські школи; гімназії (класичні, реальні); прогімназії, університети (в Одесі у 1865 р. відкривається Новоросійський університет)
1874	“Положення про початкові народні училища” (1874), “Статут реальних училищ” (1872), “Статут університетів” (1884)	повітові училища реорганізуються у міські; відкриваються державні учительські семінарії (1870); підпорядкування університетів міністрові та попечителеві навчального округу	міські училища; класичні гімназії; учительські семінарії; реальні училища; університет

1876 р. – указ Олександра II (Емський указ) про заборону ввозу до імперії будь-яких книжок і брошур з “малоросийским наречієм”, друкування оригінальних творів та перекладів, сценічних вистав, читання й друкування текстів до нот українською мовою. **1881 р.** – заборона викладання в народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою. **1884 р.** – заборона українських театральних вистав в усіх губерніях Малоросії.

Систему народної освіти імперії відрізняли такі риси:

станово-класовий характер освіти. Школа формально була проголошена безстановою, але фактично в середніх і вищих навчальних закладах вчилися діти заможних батьків, оскільки за навчання в цих закладах було встановлено досить високу плату. В університетах, гімназіях, кадетських корпусах понад 70 % складу студентства були дворянські діти. Промислові класи, дрібна і середня буржуазія створили для своїх потреб новий тип загальноосвітньої школи – комерційне училище. Для потреб духовенства існували духовні семінарії, академії. Діти селян, робітників та дрібних ремісників мали задовольнятися в основному початковою освітою – школами грамоти, двокласними початковими школами або ж вищими початковими училищами;

неузгодженість навчальних планів елементарних і середніх шкіл, відсутність зв'язку між ними;

відсталість і обмеженість початкової освіти для народних мас. В царській Росії, на відміну від решти європейських країн кінця 19 – початку 20 ст., не був запроваджений закон про загальне початкове навчання;

заплутаність і ряснота типів шкіл. Було понад 20 типів різних шкіл: державні і приватні, платні і безплатні, конфесійні і світські, чоловічі і жіночі, однокласні, двокласні, міністерські, земські, церковнопарафіяльні, міські, місіонерські початкові, вищі початкові училища, прогімназії, духовні училища, торгові школи – підвищені типи шкіл, гімназії, реальні і комерційні училища, кадетські корпуси, духовні семінарії – середні школи тощо;

обмеженість середньої і вищої освіти для жінок (жінки в університети і вищі технічні учбові заклади доступу практично не мали, а в середніх жіночих навчальних закладах рівень освіти був значно нижчим від чоловічих);

репресивно-бюрократичний характер управління народною освітою. Попечителі учбових округів підбирались з числа найбільш реакційних професорів, генералів і царських сановників, відданих самодержавству. Директори та інспектори народних училищ були ставлениками центру. Основною функцією всіх ланок управління школою був поліцейський нагляд за діяльністю учителів, контроль за строгим виконанням всіх циркулярів і вказівок центру, що регламентували шкільне життя;

безправне становище народного вчителя. Царський уряд, відділяючи нижчу школу від середньої, всіляко прагнув до відособлення і учителів цих шкіл. Викладачі середньої школи включались в таблиці про ранги, нагороджувались орденами, перед ними відкривались певні можливості для службової кар'єри. Що ж до народних учителів, то царський уряд позбавляв їх найелементарніших прав, тримав їх під ретельним поліцейським наглядом;

великий вплив церкви на зміст і організацію навчально-виховної роботи; національні обмеження в галузі освіти, русифікаторська політика царату.

У 1871 р. в Києві було відкрито школу особливого типу – *колегію Павла Галагана*. Це був закритий приватний середній чоловічий навчальний заклад, заснований поміщиком Г. П. Галаганом у пам'ять про сина Павла, який помер у 16-річному віці.

Колегія ставила за мету допомагати обдарованим незаможним учням підготуватися до вступу в університет, а також сприяти розвитку педагогічної справи. Навчальна робота в колегії стояла на високому рівні: проводилися досліди з фізики і хімії, учні писали реферати, вивчали столярну і токарну справу. Велика увага приділялась виховній роботі – організовувались літературно-музичні вечори та екскурсії, учні випускали журнал “Слово”.

На кінець 19 ст. вища освіта в Україні була представлена трьома *університетами*: Харківським (1805), Київським (1834), Новоросійським (1865). Крім них, працювали Ніжинський історико-філологічний інститут, Харківський ветеринарний інститут (1851), Харківський технологічний інститут (1885), Катеринославський гірничий інститут (1891). Вони готували спеціалістів для промислових підприємств країни. У роботі вищих навчальних закладів намітилась тенденція до поглиблення спеціалізації і відхід від багатопредметності.

На початку 20 ст. у відкритих політичних демонстраціях беруть участь і демократично настроєні студенти. У 1900 р. відбулася Харківська студентська маївка, яка поклала початок студентським виступам. 16 червня 1900 р. в Одесі мав відбутися Всеросійський студентський з'їзд, куди прибули делегати від вузів Києва, Москви, Петербурга та Харкова, але всіх їх було заарештовано. Однак студентський рух і далі поширювався. Так, у 1900 р. в Київському університеті відбулися сходи. Організаторів їх виключили з університету, ряд студентів були віддані в солдати. Подібна ситуація склалася в Харкові. Тут пройшли демонстрації під лозунгами “Хай живе політична свобода”, “Геть самодержавство”. Демонстрації були розігнані, 250 студентів було вислано з Харкова етапом, а університет – тимчасово закритий. Відбувалися демонстрації студентів і в інших містах. Правда, хоч студентський рух і набував політичного характеру, однак не мав єдиної політичної програми внаслідок строкатості соціального складу студентів.

У роки першої революції 1905р. в Росії виникла низка громадських організацій учителів та інших працівників, що мали безпосереднє відношення до школи: Всеросійська Учительська Спілка (ВУС), Спілка учителів і діячів середньої школи, Ліга освіти, Українська учительська спілка, Соціал-демократична Спілка діячів по шкільній і позашкільній освіті, Ліга молоді, Батьківська спілка середньої школи, Академічний союз. Вони мали свої програми, статuti і проводили освітню роботу. Більшість учительських спілок виступали за реорганізацію справ народної освіти в країні на засадах свободи, демократизації і децентралізації її, розуміючи під цим: а) узгодженість всіх типів шкіл так, щоб загальноосвітня школа вищого типу була продовженням нижчого типу; б) введення загального, безплатного і обов'язкового початкового навчання і безплатної середньої та вищої освіти; в) виключення закону божого як обов'язкового предмета викладання; г) встановлення загальноосвітнього характеру школи з вільним викладанням; д) свобода викладання рідною мовою

населення у всіх типах шкіл.

У надзвичайно важкому стані опинилася школа на Україні **в роки першої світової війни**. З перших днів багато навчальних закладів були реквізовані під лазарети й казарми або закриті. В одних тільки українських губерніях Київського учбового округу в 1915 р. було закрито 312 початкових шкіл, в 1917 – 27. На початок 1917 р. в Луцькому повіті не вцілів жоден шкільний будинок, у Кременці протягом чотирьох років не діяла жодна з шкіл. Почались евакуації. Тисячі учнів і вчителів стали біженцями. Багато вчителів було мобілізовано в армію, що привело до нестачі вчителів. Заняття в школах проводились в дві зміни, знизилась успішність. Навіть у Києві в січні 1917 р. 35-40 % дітей шкільного віку не відвідували школу.

2. Стан освіти на західноукраїнських землях у 18 – поч. 20 ст.

Національна освіта на західноукраїнських землях у першій чверті 18 ст. характеризувалася передусім занепадом школи. **Після поділу Польщі** (1772) значно погіршився стан освіти. Австро-Угорській імперії реформи в освіті розпочала **Марія Терезія**, які продовжив **цар Йосип II**. 1781 р. були видані розпорядження, відповідно до яких у Галичині почали створювати головні та **тривіальні школи німецького типу**, а по селах – **парафіяльні шкільки**. Хоч було видано безліч урядових розпоряджень щодо організації шкільництва в Австро-Угорській імперії і, зокрема, в Галичині, проте в жодній з державних шкіл, гімназій, університеті, які діяли наприкінці 18 – початку 19 ст., не викладали українською мовою. Важливу роль у розвитку шкільництва в Австро-Угорській імперії відіграв закон від 11 серпня 1805 р., широко відомий під назвою **“Політична установа шкільна”**. Він передбачав передовсім німецьку мову викладання в усіх школах, що утруднювало навчання дітей-українців і не сприяло їх інтересові до освіти.

Австрійські царі Йосип II, Леопольд II, Франц II на словах обіцяли сприяти поліпшенню народної шкільної освіти. Фактично ж політика їхніх урядів була чітко визначена: виховувати покірних слуг царського престолу, якомога більше онімечити процес навчання українських дітей. Із 1785 р. в усіх навчальних закладах вивчали німецьку мову.

Шкільною реформою 1774 р., запроваджувалося два типи початкових шкіл – тривіальні і головні. **Тривіальні школи** мали три класи: підготовчий, перший і другий. **Головні школи** організовувались у великих містах і мали ще один третій клас. Після закінчення цих шкіл випускники з багатих сімей могли вступати до гімназії чи реальної школи. У початковій школі учні навчалися письма, арифметики, читання, практичних вправ. Основним предметом був закон Божий, велику увагу приділяли оволодінню німецькою мовою. Закінчивши початкову школу, учні 2 роки відвідували четвертий клас і опановували відповідну практичну підготовку. При деяких головних школах працювали педагогічні курси для підготовки вчителів. Такі школи називалися нормальними.

На території Східної Галичини (у Львові, Самборі, Станіславі – нині Івано-Франківськ) до 1772 р. існували **єзуїтські колегіуми, гімназії, школи**. У 1784 р. всі існуючі гімназії-школи за німецьким зразком – були реорганізовані в

державні.

Імператор Йосип II у жовтні 1784 р. підписав диплом про відновлення **Львівського університету** (створеного за королівським указом у 1661 р.) в складі вже чотирьох факультетів: філософського, юридичного, медичного та теологічного. Навчання в університеті тривало 7 років: три роки – на філософському факультеті, який був, по суті, загальноосвітнім, підготовчим і ще чотири роки на цьому самому факультеті за спеціальною програмою або на спеціальних факультетах. Основною мовою викладання була латинська, деякі предмети читали німецькою або польською мовами.

Управління університетом здійснював сенат. До його складу входили ректор, декани та сеньйори. Сеньйори – це найстарші за стажем і віком професори. На розгляд сенату виносили принципові питання, які стосувалися загального керівництва університетом.

9 березня 1787 р. при університеті засновано **Український інститут (Студіум Рутенум)**, у навчальний процес якого впроваджено українську мову, вивчалася старослов'янська. У 1808 р. тут було припинено викладання української мови, а в 1809 р. ліквідовано інститут, який за час свого нетривалого існування зміг підготувати 470 високоосвічених священників, які сприяли пробудженню Галичини.

У 1774 р. **Буковину** захопила Австрія, і на її території було відкрито кілька шкіл з німецькою та румунською мовами навчання. Усі ці школи засновувались для “волохів”, бо австрійський уряд не визнавав того, що “на Буковині існує й нарід руский”. Головною метою ставилося “румуньцити мужиків і німчити інтелігенцію”. У зв'язку з цією позицією у 1777 р. було створено шкільний фонд для утримання його коштом волоських шкіл у Чернівцях, Путні, Радівцях, Сереті, Кімполунгу і Сучаві. У 1784 р. в Чернівцях і Сучаві відкрили перші нормальні школи з ознаками вищої школи, які з часом перевели в навчальні заклади для підготовки вчителів – препаранди. У повітах засновували тривіальні ніколи, тобто народні школи, у яких вивчали “ігіуит” – читання, письмо, лічбу.

На Закарпатті уже наприкінці 18 ст. нараховувалось близько 200 парафіяльних шкіл. 21 серпня 1790 р. австрійський імператор Леопольд II видав указ, згідно з яким у всіх школах запроваджувалась як обов'язкова угорська мова, а на посаду вчителя допускали лише тих, хто нею добре володів.

Українці Закарпаття могли здобути вищу освіту в латинських семінаріях у Тарнові та Ягері, а з 1774 р. – в семінарії св. Варвари у Відні. Одне місце було виділено в університеті в Будзині.

19 ст. розпочалося з формування початкової освіти на західноукраїнських землях. Законом від 22 серпня 1802 р. ліквідовано місцеві шкільні консеси (управи), а замість них введено шкільні округи, очолювані директорами й старшими наглядачами. Окружні вчительські конференції відмінено. Відповідно до закону від 11 серпня 1805 р. “**Політична устава шкільна**”, всі народні школи було передано під нагляд духовництва – у відання консисторій, які призначали референтів із шкільних справ.

З 1816 р. народні школи Галичини перейшли до відання Львівської та Перемишльської греко-католицьких консисторій. Школи Буковини

підпорядковувались православної Чернівецькій консисторії. Відомо, що деякі прогресивні представники церковного керівництва почали враховувати інтереси українців. Завдяки зусиллям М. Левицького та І. Могильницького **питання щодо мови викладання** в школах Галичини регламентувалося постановою від 16 квітня 1818 р., рескриптом губернії від 22 травня, який Львівська консисторія оповістила **курендою** від 15 червня 1818 р. Це рішення передбачало: а) навчання релігії молоді греко-католицького обряду у всіх школах Галичини і Буковини має здійснюватися священиками того самого обряду українською мовою; б) у школах народних, до яких ходить молодь латинського і греко-католицького обряду, має бути, крім навчання релігії, до якої зобов'язує вищеназваний припис, усе навчання польською мовою, але належить старатися, по зможі, щоб діти греко-католицького обряду також українського читання і письма навчилися; в) у школах народних, у яких навчають лише дітей греко-католицького обряду, все читання має відбуватися українською мовою, але так, щоб діти навчилися читати і писати по-польськи.

Значна частина початкових шкіл на західноукраїнських землях були однокласними парафіями, в яких учителював дяк, а весь курс навчання охоплював виключно Святе письмо, причому навчання проводилось церковнослов'янською мовою, українська мова була заборонена.

Австро-угорський уряд провів реформу початкової школи у другій половині 19 ст. **Закон Й. Етвеша**, міністра культури та освіти, було прийнято у 1868 р. Він запровадив такий поділ загальноосвітніх шкіл: а) початкові народні; б) вищі народні; в) горожанські; г) вищі жіночі; д) учительські семінарії. Вони могли бути державними, общинними, церковними і приватними.

Горожанські школи (неповні середні) – новий тип шкіл, призначених для дітей дрібної міської буржуазії – ремісників і торговців, а також низькооплачуваних службовців. Вони виникли в 1868 р. За навчальним планом у цих школах вивчали такі дисципліни: Закон Божий, історію, географію із статистикою, угорську мову та літературу, німецьку мову та літературу, рідну мову та літературу, природознавство, фізику, хімію, математику, бухгалтерію, основи народного господарства і хімічної та машинної промисловості, краснопис, малювання, співи, гімнастику і військову справу. Факультативно вивчали латинську, англійську і французьку мови та музику. До такої школи можна було вступити після закінчення 4-х класів початкової школи. У горожанських школах хлопці навчалися 1 рік, а дівчата – 4 роки.

На розвиток освіти в Закарпатті негативно вплинули шкільні реформи, які почав проводити уряд Марії-Терези, згідно з “Положенням про виховання і шкільну справу в Королівстві Угорщини і приєднаних до нього областях”. Угорське королівство було поділене на дев'ять шкільних округів на чолі з окружним королівським директором. Закарпаття було виділене в окремий шкільний округ із центром в Ужгороді. У 1791–1792 рр. приймають закон, за яким усі школи Закарпаття переводилися на угорську мову навчання².

У Східній Галичині та Закарпатті у 1848–1849 рр. почали виникати **недільні школи** – “читальні для дорослих”, у яких вивчали математику, українську мову і літературу, природознавство, географію тощо. У Східній Галичині діяло 60 недільних шкіл, у Закарпатті – 9. Згодом ці школи опинилися

під впливом церкви.

Діти заможних українців могли здобути середню освіту в *гімназіях*, але їхній вступ усіяко обмежували. Навчальні середні заклади, які існували в Галичині ще за часів Речі Посполитої, було переведено на латинську і німецьку мови навчання. З 1811 р. існувало два типи гімназій: шестикласні в університетських і п'ятикласні в інших містах. Істотних відмінностей між ними не було, різниця полягала в кількості годин, що відводилися на кожний навчальний предмет. Навчання здійснювалося німецькою мовою, деякі предмети викладали польською, половину тижневих годин відводилося на вивчення латинської мови.

Відомо, що, крім Львівської Академічної гімназії, у 1880–1890-х рр. гімназії були відкриті в Перемишлі (1887), Коломиї (1893), в Тернополі (1898). Як правило, у великих містах існували класичні гімназії з вивченням грецької і латинської мов та реальні – без вивчення класичних мов. Навчання тривало 8 років.

Вищу освіту давали *Львівський університет* (1661), Реальна (торговельна) (1817) і Технічна (1844) академії у Львові, Чернівецький ліцей (1826), а з 1875 р. Чернівецький університет. У Чернівецькому ліцеї діяло два факультети: філософський і теологічний. Тут готували виключно духовенство.

На початку 19 ст. Львівський університет у результаті освітньої реформи австрійського уряду (1805) став ліцеєм. З 1808 р. тут було припинено викладання українською мовою. У 1817 р. Львівський ліцей знову одержав статус університету, йому було присвоєно ім'я імператора Франца І. Навчання в університеті тривало чотири роки, на філософському відділенні – три. Діяло 4 факультети: філософський, теологічний, юридичний і медичний. Викладання велося латинською, німецькою і польською мовами. Українців допускали в основному на теологічний факультет, який готував сільських священиків. Так, на початку 40-х років на всіх факультетах навчалось 1184 студенти, серед яких було лише 400 українців.

Крім Львівського університету, на Західній Україні діяв ще один *університет у Чернівцях*, заснований відповідно до цісарського наказу від 30 вересня 1875 р. з нагоди 100-річчя приєднання Буковини до Австрії. Університет засновано на кошти краю у приміщенні учительської семінарії. Викладання і діловодство велися німецькою мовою. Діяли три факультети: теологічний, юридичний, філософський.

Першим ректором університету було обрано відомого політичного діяча свого часу депутата буковинського сейму й австрійського парламенту К.Томашука, який доклав багато зусиль, щоб відкрити в Чернівцях університет.

У 1918 р. Чернівці захопили румуни і почали проводити свою політику щодо освіти. Університет перетворили на румунський, скасували українські кафедри, різко зменшилася кількість студентів-українців.

У різні роки в університеті навчались і галичани, зокрема, Іван Франко, Лесь Мартович, Денис Лукіянович, захистив докторську дисертацію з української мови Олександр Колесса.

Першу вчительську семінарію було відкрито на Закарпатті у 1793 р. при нормальній школі в Ужгороді, але вона утримувалась на кошти місцевого

населення і не була самостійною. На початку 20 ст. в Закарпатті працювали 3 учительські семінарії, а в Східній Галичині – 14.

Учительство на західноукраїнських землях докладало чимало зусиль, щоб організувати свої сили в боротьбі за національну школу. Зокрема, у 1881 р. у Львові засновано “Руське товариство педагогічне”, яке в 1912 р. було перейменовано на “Українське педагогічне товариство”, а в 1926 р. дістало назву “Рідна школа – Українське педагогічне товариство”. У 1905 р. народних учителів Галичини й Буковини об’єднала “Взаїмна поміч українського вчительства”, а 1908 р. створено товариство середньошкільного учительства “Українська громада”.

3. Розвиток української педагогічної думки цього періоду.

Педагогічна думка України 18 – поч. 20 ст. представлена відомими діячами громадсько-педагогічної думки. Зупинимось стисло на розгляді основних проблем та ідей найбільш відомих українських письменників та громадських діячів.

Григорій Сковорода (1722-1794) – видатний мандрівний філософ, поет, педагог, проповідник. Народився у с. Чорнухи Лубенського повіту на Полтавщині в козацько-селянській родині 3 грудня 1722 р. Початкову освіту отримав у сільській школі та мандрівних дяків. 1734-1741, 1744-1745, 1751-1753 рр. – навчання в Києво-Могилянській академії, 1741-1744 рр. служив співаком придворної капели у Петербурзі, а потім у складі польської місії (1745-1750), перебував в Угорщині, мандрував по Австрії, Словенії, Польщі, Італії, Німеччині; 1751-1754 – обіймав посаду учителя поетики Переяславського колегіуму; домашній учитель поміщика С. Томари (1757-1759); викладач Харківського колегіуму (1759-1769); 1769-1794 рр. – мандрує селами Лівобережної України, сусідніми областями Росії, пише свої філософські діалоги, усно і письмово розповсюджує просвітницькі ідеї. Помер Г. Сковорода 9 листопада 1794 р. в с. Іванівна. Перед смертю попросив, щоб на його могилі не ставили хреста, а написали: *“Світ ловив мене, та не спіймав”*. *Педагогічні погляди* Сковорода висловив у діалогах, віршах, байках, притчах, листах (найбільше їх написав своєму улюбленому учневі – Михайлу Ковалинському). Проблемам виховання присвячені його притчі *“Благородний Еродій”*, *“Убогий жайворонок”*, *“Харківські байки”*. Виразник ідей гуманізму і просвітництва, Сковорода вбачав в освіті засіб моральної перебудови світу, створення справедливого суспільства. Його ідеалом була “істинна”, справжня людина, що знаходить своє покликання і щастя у “спорідненій” праці.

Тарас Шевченко (1814-1861) – борець за освіту народу, борець за викладання рідною мовою (“У школі нас усього, усього, що тільки є, навчають, окрім своєї рідної мови. О, школо, школо, як би тебе швидше перешколоти”). Шевченко започаткував педагогічні ідеї в низці поетичних творів: “Наймичка”, “І мертвим, і живим...”, “Прогулка с удовольствием и не без морали”, “Щоденнику”, “Музыкант”. У 1861 р. Шевченко випустив у Санкт-Петербурзі “Букварь южнорусский”.

Пантелеймон Куліш (1819-1897) – відомий український просвітител, історик, педагог, фольклорист. П. Куліш уперше видав своїм новим правописом

(“кулішівкою”) “Граматку” (1854), етнографічний збірник у двох томах “Записки о Южной Руси” (1856-1857), заснував власну друкарню. Педагогічні погляди виклав у творах: “Збірник праць комісії для видання пам’яток новітнього письменництва”, “Спогади про Шевченка”, поезіях – “Дзвін”, “Досвітки”, “Хуторна поезія” та ін.

Памфіл Юркевич (1826-1874) – видатний філософ, педагог. Освіту одержав у церковній школі при домі батьків, Переяславському училищі, Полтавській і Київській духовних семінаріях. Викладач Київської духовної семінарії (1851-1861), викладач Московського університету (1861-1869), у 1869-1874 – декан історико-філологічного факультету університету. Його праці “Читання про виховання” (1865), “Курс загальної педагогіки з додатком” (1869), “Загальні підстави методики” (1865), “План і сили для початкової школи” (1870), “Ідеї та факти з історії педагогіки” (1870), “Майбуття звукової методи” (1872).

Микола Корф (1834-1883) – видатний земський педагог-просвітитель, громадський діяч. Створив навчальні підручники і посібники для учнів та вчителів – “Наш друг” (читанка, 1871), “Русская начальная школа”, “Руководство к обучению грамоте по звуковому способу”, “История Востока, Греции и Рима – для обучения и самообразования”, “Руководство для воскресных повторительных школ” (1880), “Итоги народного образования в европейских государствах” (1879), “Наши педагогические вопросы” (1882).

Михайло Драгоманов (1841-1895) – український публіцист, історик, літературознавець, фольклорист, економіст, громадський діяч. Педагогічні погляди виклав у працях: “Земства і місцевий елемент у навчанні”, “Про педагогічне значення малоросійської мови”, “Чудацькі думки про українську народну справу” (1891).

Борис Грінченко (1863-1910) – невтомний борець за створення національної школи в Україні, педагог-новатор. Написав багато оповідань про школу і виховання, – на основі власної педагогічної діяльності: “Сестриця Галя”, “Сама, зовсім сама”, “Без хліба”, “Екзамен”, “Непокірний”, “Украла”, “Панько”, “Ксенія”, “Дзвінок”, “Олеся” та ін.. Свої педагогічні ідеї він розкрив у численних теоретичних працях “Народні вчителі і вкраїнська школа”, “Яка тепер народна школа на Україні” (1896), “На беспросветном пути. Об украинской школе” (1907), “Якої нам треба школи” (1905), “Перед широким світом” (1907); видав 4-томний тлумачний “Словник української мови” (1907-1909), видав “Українську граматику до науки читання й писання” (1907), написав підручник “Рідне слово” (1917, вийшла друком).

Марія Грінченко (1863-1928) – дружина Б. Грінченка, знана як письменниця Марія Загірна. Написала низку брошур, навчальних книг, статей: “Як вигадано машинам їздити”, “Добра порада”, Оповідання про ліки від скаженої хвороби, “Страшний ворог. Книжка про горілку” (1894-1900), читанка “Наша рідна мова” (у 2-х книгах).

Олександр Духнович (1803-1865) – закарпатський педагог, письменник, просвітитель, громадський діяч і педагог. Першим у Закарпатті склав шкільні посібники: буквар “Книжица читальная для начинающих” (1847), “Краткий землепис для молодых русинов” (1851), “Сокращенная грамматика

письменного русского языка” (1853), “Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских” (1857).

Іван Ставровський (1822-1878) – закарпатський педагог, написав твір “Педагогия” (1846). Цей твір І. Ставровський написав за 11 років до появи “Педагогии” Духновича, але його так і не було надруковано, і знайдено аж через 120 років написання. Вона складалася із вступу, двох частин і 53 параграфів (1 розділ – “Розвиток сил тілесних”, 2 розділ – “Розвиток сил духовних”).

Юрій Федькович (1834-1888) – буковинський педагог, письменник. У 1863 р. видав пісенник для початкових шкіл “Співанник для господарських діточок”, а в 1866 р. склав “Буквар для селянських дітей на Буковині”, написав статтю “Про школу і шкільні підручники” і понад 60 прозових творів для дітей морально-дидактичного характеру: “Бідний Михась”, “Чортівська бочка”, “Бідолашко” та ін.

Іван Франко (1856-1916) – видатний поет, драматург, прозаїк, історик, педагог, публіцист, філософ, культуролог, політолог, українознавець, фольклорист, мовознавець, етнограф, теоретик літератури, театру і мистецтва, перекладач. Педагогічні ідеї виклав у працях: “Освіта народу в Галичині”, “Педагогічні невігласи”, “Чого хоче Галицька робітницька громада?”, “До питання про культурну історію Західної України XVII-XVIII ст.”, “До історії освіти в Галичині”, “Нарис історії українсько-руської літератури”. Написав художні оповідання про школу, вчителя: “Малий Мирон”, “Червоне писання”, “Олівець”, “Трицева шкільна наука”, “Наші народні школи та їх потреби”, “Емерик Турчинський”, “Борис Граб”, “Учитель” та ін.

Леся Українка (1871-1913) – видатна українська письменниця. У нарисі “Школа”, “Волинські образки” (1895) описала стан волинських народних шкіл, написала підручник “Стародавня історія східних народів”, ідеального вчителя змальовує в поемах: “Над морем”, “Жаль”, “Дружба”, пише про бідних дітей.

Микола Пирогов (1810-1881) – відомий російський і український педагог, лікар. Працював в Україні опікуном Одеського (1856-1858) та Київського (1858-1861) навчальних округів. Написав низку статей і праць: “Про недільні школи” (1863), “Чого ми бажаємо” (1858), “Погляд на загальний статут наших університетів” (1861), “Зауваження на проект загального статуту імператорських російських університетів” (1862), “Університетське питання” (1862), “Питання життя” (1856) та ін.

Культурно-освітні діячі гуртка “*Руська трійка*”: Маркіян Шашкевич (1811-1843), Іван Вагилевич (1811-1866), Яків Головацький (1814-1888) – видали рідною мовою альманах “Русалка Дністрова” (1837), впорядкували рукописну збірку “Син Русі” (1833). І.Франко членів “Руської трійці” назвав “першими будителями народного духу в Галичині”.

Йосиф Левицький (1801-1861) – культурно-освітній діяч і педагог. У 1830 р. у Галичині видає “Граматику руської або малоруської мови у Галичині”, друкує наукові розвідки та підручники для галицьких початкових шкіл – букварі, арифметику, посібники з мови, пише багато статей з питань виховання.

Микола Костомаров – борець за національну ідею, незалежність і освіту (“Народна освіта – всьому голова, всьому основа”). Автор праці “Книга буття

українського народу”, один із засновників “Кирило-Мефодіївського товариства”.

Павло Грабовський (1864-1902) написав педагогічні статті “Про розвиток шкільної освіти в Охтирському повіті Харківської губернії”, “Де що про освіту на Україні”, “Де що у справі жіночих типів”. У віршах “Трудівниця”, “До дітей”, “До школи” змальовує вчительське і дитяче життя.

Михайло Коцюбинський (1864-1913) пише публіцистичні статті “Шкільні справи”, художні твори про дітей – “Подарунок на іменини”, “Ялинка”, “Маленький грішник” та ін.

Степан Васильченко (1879-1932) написав педагогічні праці: “Народна школа і рідна мова на Україні”, “Записки учителя”, “Записки із життя сільських учителів” та ін.. Художні твори – “Над россю”, “З самого початку”, “Божественна Галя”, “Гріх”, “Вечеря”, “Мій шлях” та ін.

Тимофій Лубенець (1855-1936) – народний учитель, викладач гімназії, інспектор Київського навчального округу. Його праці: “Педагогічні бесіди” (1908-1913), “Про наочне викладання” (1911), “Грамматика”, “Читанка” (1883), “Зернинка”, “Керівництво до “Зернинки”, “Рідна нива”, “Буквар”, “Читанка”, “Завдання для самостійних письмових вправ”, “Збірник арифметичних задач та методичне керівництво до нього”.

Христина Алчевська (1841-1920) – видатна діячка народної освіти і педагог. Народилася в м. Борзні на Чернігівщині, в сім’ї вчителя повітового училища. Написала книги: “Що читати народові?”, “Книги дорослих”, “Програма з усіх предметів для дорослих і малолітніх учнів”, “Посібник для дорослих”, “Каталог книг”, “Каталог навчальних посібників”, цікаві брошури і статті: “Історія відкриття школи в селі Олексіївці Михайлівської волості”, “Піврічний ювілей” (про історію Харківської недільної школи), “Драматичні твори. Як їх розумів народ”, “Островський у застосуванні до читання в народі”, “Лермонтов на селі (читання для народу)”, “Передумане і пережите” (щоденник, листи і спогади) та ін.

Михайло Максимович (1804-1873) – просвітитель, педагог, вчений-енциклопедист, історик та літератор. Був ректором Київського університету, вперше ввів до університетської програми викладання стародавньої російської літератури і фольклору, зокрема українського. Опублікував багато наукових робіт з ботаніки, досліджував “Слово о полку Ігоревім”, яке переклав на сучасну йому українську і російську мови; написав ряд робіт з російського, українського, давньоруського мовознавства і загальнослов’янської філології; видав книги літературно-історичного альманаху “Киевлянин” (1840-1841), у яких опублікував кілька власних статей з історії Києва; видав альманах “Денница” та “Украинец” тощо.

Василь Каразін (1773-1842). Брав активну участь у реорганізації народної освіти. Саме йому належить ідея створення Міністерства народної освіти (1802). Він брав безпосередню участь у створенні таких життєво важливих для шкільної реформи документів, як “Предварительные правила народного просвещения” (1803), “Предначертания университетских и академических уставов” (1804) та ін. Заснував школу для селянських дітей, збирав кошти на відкриття Харківського університету, надавав велику

допомогу в його організації.

Почесне місце в пантеоні видатних діячів, які збагатили науково-педагогічну думку цього періоду були П. Котляревський, І. Глібов, М. Сумцов, О. Музиченко, С. Ананьїн, М. Ланче, О. Флеров, В. Верховинець та багато інших.

Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870) народився 19 лютого 1824 р. в м. Тулі. Дитячі роки Ушинський провів у м. Новгороді-Сіверському, де вчився в гімназії, потім закінчив юридичний факультет Московського університету.

К. Д. Ушинський відбувся як видатний учений, висококваліфікований викладач, професор, педагог-демократ, реформатор шкільної справи, письменник, автор шанованих у народі навчальних книг для дітей, вчитель-гуманіст, патріот, корифей світової і вітчизняної педагогічної думки.

Хоча Ушинський писав російською мовою, упорядковував посібники для російської народної школи, проте він ніколи не цурався свого народу, своєї батьківщини – України, палко любив її. У приватному листі до відомого педагога і свого приятеля Л. Модзалевського від 09.12.1863 р. *Ушинський називає себе українцем.*

У 27-річному віці Костянтин Дмитрович одружився з Надією Семенівною Дорошенко. У них було п'ятеро дітей – Павло, Володимир, Костянтин, Віра і Надія. Перебуваючи за кордоном у відрядженні (1862 – 1867), педагог відвідав Швейцарію, Німеччину, Італію, Францію. Їдучи на лікування в Крим, він застудився в дорозі і помер 22 грудня 1870 р. в Одесі. Поховано його в Києві на території Видубицького монастиря. Кращих вчителів України і Росії нагороджують медаллю К. Д. Ушинського.

К. Ушинський написав низку науково-педагогічних праць і статей: «Про користь педагогічної літератури», «Три елементи школи», «Про народність у суспільному вихованні», «Шкільна реформа в Північній Америці» (1857 – 1858), «Праця в її психічному і виховному значенні (1861), «Недільні школи», «Рідне слово» (стаття, 1861), «Проект учительської семінарії» (1861), «Педагогічна подорож до Швейцарії» (1862), «Дитячий світ» (підручник, 1861), «Рідне слово» (підручник, 1864); «Людина як предмет виховання» (1864 – 1870), «Загальний погляд на виникнення наших народних шкіл» (1870) та ін.

Характерні риси світогляду К. Ушинського: демократизм, гуманізм, релігійність («християнська релігія – основа моралі й виховання»).

Зміст діяльності і творчості К. Ушинського передано у таких його словах: «Дати якнайбільше користі своїй вітчизні – ось єдина мета мого життя, і саме до неї я повинен спрямувати всі свої здібності».

Короткі біографічні дані: 19.02.1824 (за іншими даними 1823 р.) – народився в Тулі. 1835–1840 – навчання в Новгород-Сіверській гімназії. 1840–1844 – студент юридичного факультету Московського університету. 1844–1846 – підготовка до магістерського екзамену. 1846–1849 – професор Ярославського Демидівського ліцею. 1850–1854 – служба у Міністерстві внутрішніх справ. 1851 – одружився з Н. С. Дорошенко. 1854–1859 – викладач та інспектор Гатчинського сирітського інституту. 1859–1862 – інспектор класів Смольного інституту шляхетних дівчат. 1862–1867 – перебування за кордоном (Австрія, Швейцарія, Бельгія, Франція, Німеччина). 1867–1870 – повернення в Україну (Київ, Одеса, Крим). 22.12.1870 – помер в Одесі, похований у Видубицькому монастирі Києва.

Загальнопедагогічні ідеї.

1. Проблема педагогічної науки: а) «педагогіка ще перебуває (не тільки у нас, але й скрізь) у стані немовляти»; б) в універсальній педагогічній праці К.Ушинського «Людина як предмет виховання (Досвід педагогічної антропології)» розробка загальних основ педагогіки ґрунтується на фізіологічний, психологічний, філософський, соціально-історичний основі, чого не вдалося досягти тоді ще жодному педагогу в європейській педагогіці 19 ст.; в) педагогіку Ушинський визначив як теорію виховання; г) виховання має свої об'єктивні закони («Якщо педагогіка має на меті виховувати людину всебічно, то вона повинна насамперед знати її теж усебічно»); д) відношення між педагогічною теорією та практикою навчання («Сама педагогічна практика без теорії – те саме, що знахарство в медицині. Нема такого педагога-практика, в якого не було б своєї, хоч крихітної, хоч туманної теорії виховання, і нема такого сміливого теоретика, який би час від часу не оглядався на факти»); е) педагогіка – мистецтво, педагогічна майстерність має на меті творче, найбільш уміле застосування на практиці теоретичних положень педагогіки; є) важливість педагогічної літератури, яка знайомить із психологічними спостереженнями багатьох розумних і досвідчених педагогів та засобами досягнення мети виховання; є потрібною для батьків; ж) «визначення мети виховання – кращий пробний камінь будь-яких філософських, психологічних і педагогічних теорій»; з) виховання у вузькому розумінні слова (навмисна виховна діяльність – школа, вихователь, наставники) і виховання у широкому розумінні слова (плюс ненавмисні джерела: природа, сім'я, суспільство, народ, релігія, мова); и) педагогіка повинна базуватися на багатьох «антропологічних науках» – анатомії, фізіології, патології людини, психології, логіці, філософії, географії, статистиці, політичній економії, історії виховання.

2. Проблема цілей виховання. Педагогічна діяльність вимагає чіткого визначення мети: «якщо ми хочемо досягнути будь-якої мети вихованням, то повинні насамперед усвідомити цю мету».

3. Проблема єдності виховання і навчання: «вихованню відводиться головне місце, навчання мислиться як його підпорядкована складова»; «формування особистості дитини в цілому, розвиток її характеру і зміцнення волі, нагромадження звичок і навичок є тим капіталом, на проценти з якого живе і розвивається людина».

4. Проблеми єдності розумової і фізичної праці: фізична праця сприяє розуму, а розумова – допомагає більш грамотно ставитись до розвитку тілесних сил; «людина народжується для праці».

5. Принцип народності виховання: а) «Виховні ідеї кожного народу пройняті національністю більш за все, пройняті так, що неможна й уявити їм іншого підґрунтя»; б) «Чим повніше і розумніше школа буде будувати свою роботу на засадах народності, тим ближчою стане вона до життя свого народу і буде краще виконувати своє завдання – готувати патріотів»; в) «Народ без народності – тіло без душі». У своїй праці «Про народність у суспільному вихованні» К. Ушинський доводить такі позиції: загальної системи народного виховання для всіх народів немає не тільки на практиці, а й у теорії; у кожного

народу є особлива національна система виховання, а тому запозичення одним народом в іншого виховних систем неможливе; виховання має лише той шлях, який прокладає сам народ та його великі люди; науку не треба плутати з вихованням, вона загальна для всіх народів. Відповідно до цього принципу народності К. Ушинський ставив вимоги до виховання: самобутність, що ґрунтується на національно-народній основі; народність; загальнодоступність школи, обов'язковість навчання; керівництво справою освіти самим народом; забезпечення гармонійного розвитку дітей; здобуття реальної освіти; рідна мова («Мова народу створена самим народом», «Це найкращий цвіт усього його духовного життя, який ніколи не в'яне і вічно знову розпускається», «Коли зникає народна мова, – народу нема більше»); формування високоморальної людини; рівність прав на освіту чоловіка і жінки.

6. Ідея загального навчання: прилучення села до культури; відкриття народних шкіл у селах; право на освіту – природне право кожної людини.

Дидактичні погляди. Дидактику Ушинський поділяє на загальну і спеціальну. Загальний курс дидактики – це: 1) правила навчання будь-чого; 2) правила навчання і розвитку дітей щодо набуття грамотності (у тому числі ігри й заняття); 3) правила навчання грамоти і введення дітей у книжне навчання; 4) загальний план усього навчання і раціональне впровадження цього плану. Спеціальна дидактика подає правила викладання окремих наук (за працею «Людина як предмет виховання»).

Дидактичні ідеї К. Ушинського:

1. Аналізуючи дві теорії освіти, сформовані на той час, – формальну (розвиток пам'яті, уваги, мислення, мови) і матеріальну (вивчення матеріалу навчальних предметів) – учений утверджував розумне поєднання в навчанні обох цих теорій.

2. Ступені пізнання: а) споглядання предметів і явищ за допомогою органів чуття; б) переробка у свідомості образів, отриманих із зовнішнього світу, шляхом порівняння; в) перевірка достовірності отриманих знань на досвіді, в житті.

3. Дві стадії навчання. *Перша* – а) живе сприймання дітьми матеріалу (слово, образи); б) під керівництвом учителя учні зіставляють, розрізняють, порівнюють образи предметів і явищ і таким чином виробляють попередні поняття про них; в) додаткове пояснення учителем усіх понять, виділення основного, систематизація знань. *Друга* – а) узагальнення учителем викладеного ним матеріалу з участю учнів; б) робота щодо закріплення набутих знань і навичок.

4. Причини неуважності: фізичні (жарко в кімнаті, мало кисню, довга непорушність тіла, переповнення шлунка, сильна втома) і моральні (монотонність і одноманітність звуків викладання, рутинність наставника). Способи формування уваги й уважності: посилення вражень шляхом підвищення голосу, підкреслення інтонаційно слів; тиша в класі, часте звертання до учня, правильна постановка запитань до класу, вправи на увагу. Заходи запобігання неуважності: увага самого наставника до своєї справи, класний спів, рух, невелика класна кімната; цікавість викладання.

5. Ідея педагогічного засвоєння здобутків науки з навчальною метою, психолого-педагогічні основи цього засвоєння: а) логічне спрощення людством досвіду; б) побудова навчального матеріалу у відповідності до логіки науки; в) зведення всіх навчальних предметів в єдину систему знань з метою вироблення

в учнів цілісного світогляду. Принципи відбору змісту навчального матеріалу для школи: відповідність змісту освіти рівню розвитку науки; важливість і значення для життя людини кожного знання, що дається в школі; врахування вікових можливостей дітей при побудові учбового курсу; народність навчального курсу, тобто переважне вивчення батьківщини в школі.

6. Функції навчання: *освітнє завдання* – забезпечення найкоротшим і найлегшим шляхом засвоєння дітьми знань; *виховне завдання* – вироблення світогляду й переконань; *розвиваюче завдання* – розвиток пізнавальних здібностей, пам'яті, мислення, уваги («розвиток і навчання повинні бути поруч, не випереджаючи одне одного»).

7. Дидактичні принципи: (термін «принципи» К. Ушинський не вживає, а називає їх «необхідними умовами будь-якого викладання» (своєчасність, поступовість, органічність, постійність, твердість засвоєння, ясність, самодіяльність, відсутність надмірно легкого і важкого, моральність і корисність). Аналізуючи дидактичні твори К. Ушинського, можна виділити такі основні принципи навчання: свідомості й активності, наочності, послідовності, міцності знань, зв'язку навчання з життям, емоційності. *Основними засобами наочного навчання К. Ушинський вважав:* природні предмети; моделі; рисунки та інші наочні посібники; ілюстративні роботи (виготовлення креслень, малюнки).

8. Організаційні форми навчального процесу: Ушинський визначив *рисунки, властиві хорошому урокові:* уміння рельєфно викласти основну думку уроку; логічний зв'язок нових знань із старими; забезпечення якомога більшої зацікавленості й активності учнів; осмислення і міцне оволодіння знаннями; наявність зразкового порядку і дисципліни. Педагог передбачив такі *типи уроків:* змішаний, усних і практичних вправ, письмових вправ, оцінки знань, повідомлення нових знань. Учений виділяв три *послідовно пов'язані між собою структурні частини уроку:* здійснення свідомого переходу від пройденого до нового; розв'язання основного завдання уроку; підбиття підсумків.

9. Методи навчання: синтетичний, аналітичний. Методи усного викладу: прийом догматичний, або пропозиція; прийом сократичний, або запитальний; прийом евристичний, або такий, що дає завдання; прийом ахроматичний, або викладання.

10. Навчальні книги для учнів початкової школи: «Рідне слово» (книга перевидавалась 150 разів), «Дитячий світ» (перевидано 70 разів). Ушинський хороший підручник назвав «фундаментом хорошого викладання». Вимоги до підручників: відповідність виховним та освітнім цілям школи; відповідність дидактичним правилам, що є основою розумно організованого процесу навчання; доступний для дитячого розуміння змістовний матеріал з життя природи і суспільства; правильне, зрозуміле, повне (якщо можливо) описання предметів і явищ, конкретне і яскраве; здатність виховувати в учнів певні моральні поняття і переконання; здатність збуджувати допитливість дітей, інтерес до подальшого самостійного вивчення предмета; наявність ілюстрацій.

11. Час початку навчання: «Православна церква, допускаючи дітей до сповіді у семирічному віці, згідно з фізіологією і психологією визнає цей вік закінченням дитинства і початком юнацтва, натякаючи на початок розвитку

самосвідомості в дітей. Початок юнацтва має бути одночасно й початком правильного навчання».

Виховання і гармонійний розвиток особистості. Про виховання гармонійно розвинутої особистості йдеться у таких творах К. Д. Ушинського: «Людина як предмет виховання», «Педагогічна подорож до Швейцарії», «Праця в її психічному і виховному значенні», «Дитячий світ» та ін.

Основні виховні ідеї Ушинського.

Уся діяльність школи має бути підпорядкована виховним завданням («Тільки людина, в якій розум добрий і серце добре, – цілком хороша і надійна людина»). Гармонійно розвинута особистість (за Ушинським) – це людина, у якій поєднані розумова зрілість, моральна досконалість і фізична розвиненість.

Виховання має виробляти в учнів такі якості: любов до батьківщини, гуманність, працьовитість, правдивість, почуття відповідальності, дисциплінованість, естетичне почуття, тверду волю і твердий характер. «Виховання повинно просвітити свідомість людини, щоб перед її очима лежала чітка дорога добра».

Шість основних вихователів: навчання, праця, гра, природа, життя, релігія. Засоби морального виховання: зміст усіх навчальних предметів, рідна природа, середовище та оточення, в якому перебуває учень після уроків.

Про важливість гри у вихованні: «для дитини гра – дійсність, і дійсність значно цікавіша за ту, що її оточує»; «гра є вільною діяльністю дитини... у ній формуються всі сторони душі людської, її розум, її серце, її воля».

Виховне значення праці. «Виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до трудового життя», «Праця – не гра і не забава, вона завжди серйозна і важка», «Виховання повинно завжди не тільки розвивати розум людини, але й запалити в ній жадобу серйозної праці, без якої життя її не може бути ні достойним, ні щасливим». Вимоги до дитячої праці: посиленість праці (навчання), чергування видів праці, відповідність вікові дітей, самостійний характер.

Методи морального виховання: особистий приклад («приклад дітей більше впливає на дитину, ніж приклад дорослих»); переконання («переконує не тільки слово, переконує особистий приклад учителя і той моральний досвід, якого набуває дитина»); *вправи* (формування звички): «гарна звичка – це моральний капітал... , капітал цей зростає безперервно, і процентами з цього користується людина все своє життя...»; *методи стимулювання поведінки* (попередження, заохочення і покарання): «педагог повинен не забувати, що коли заохочення і покарання залишається й досі необхідним для дітей, то це доводить тільки недосконалість мистецтва виховання»; з усіх заходів покарання прийнятними є попередження, зауваження, низька оцінка поведінки; матеріальні винагороди учнів – антипедагогічний захід. **Основні фактори формування дисципліни:** розумно організована класна діяльність, що забезпечує зайнятість кожного учня; намагання зробити заняття цікавими для дітей; серйозне і старанне ставлення вчителя до роботи і свого предмету; любов дітей до вчителя, що несумісна зі страхом перед ним.

Естетичне виховання: животворчий вплив на формування естетичних почуттів має праця («людина зобов'язана праці хвилинами насолоди»);

завдання естетичного розвитку людини – виховання прекрасних сторін мистецтва загалом, художньої літератури і краси рідної мови; участь дітей у хоровому співі («Якщо заспіває школа – заспіває країна»); виховання народними звичаями і святами.

Фізичне виховання: створення умов сприятливого фізичного розвитку: нормальне харчування і сон; відповідний режим вдома і в школі; фізична праця на свіжому повітрі; медичний нагляд; гімнастичні вправи та ігри; використання природних факторів (повітря, вода) та ін.; у книзі «Дитячий світ» подаються відомості про будову організму людини, приклади її фізичного загартування.

Про вчителя і його підготовку. Ось деякі вислови К. Д. Ушинського про педагога: «Учитель повинен любити свою професію, з почуттям відповідальності ставитися до «високого покликання педагога», до педагогічної справи, від якої значною мірою залежить майбутнє народу і щастя батьківщини». «Якщо художник і скульптор відображають життя в фарбах, на полотні, в мармурі, а композитор – в музичних образах, то мистецтво учителя формує духовне обличчя самої людини». «Учителя не можна замінити жодними книгами і підручниками, жодними технічними засобами навчання, бо крім знань він передає дітям частину своєї душі, спрямовує їх духовний розвиток». Його справа [вчителя], скромна зовнішньо – одна з найбільших справ історії. «У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя ... Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був придуманий, не може замінити особистості у справі виховання». «Якщо медикам ми довіряємо наше здоров'я, то вихователям ввіряємо моральність і розум наших дітей, ввіряємо їхню душу, а водночас і майбутнє нашої вітчизни». «Вчитель має бути освіченим, знати свою справу, бути завжди зацікавленим в удосконаленні своїх знань і педагогічної майстерності, пошуках наукових основ своєї роботи». «Вихователь – не чиновник, а якщо він чиновник, то він не вихователь». «Особа вихователя означає все у справі вихователя».

У статті «*Проект учительської семінарії*» Ушинський розробив цікавий і змістовний план створення вчительських семінарій у невеликих містах і селах. Ось деякі положення з цього проекту:

– вивчення таких навчальних предметів: російська мова і література, історія, географія, природознавство, арифметика, креслення, малювання, каліграфія, співи, ручна праця, психологія, педагогіка, методика початкового навчання;

– для проходження педагогічної практики семінаристами при кожній учительській семінарії має бути своя зразкова початкова школа;

– після закінчення семінарії випускники повинні пройти річне педагогічне стажування, і тільки після цього їм присвоюється звання вчителя.

Учительські семінарії мали на меті підготовку вчителів початкової школи. Для підготовки вчителів середньої школи і викладачів педагогіки вчительських семінарій Ушинський радив відкривати педагогічні факультети при університетах.

К. Ушинський досить позитивно ставився до проведення учительських з'їздів, зборів і нарад. Він негативно ставився до обмеження прав жінок, а тим більше до заборони їм займатися педагогічною роботою. Працюючи в Смольному інституті шляхетних дівчат, він відкрив для вихованок педагогічний клас. К. Ушинський наполягав на рівній з чоловіками оплаті праці жінок-учительок.

ТЕМА 9. РОЗВИТОК ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ У ХХ-ПОЧ. ХХІ СТ.

1. Національне шкільництво і педагогічна думка в період Української революції (1917-1919 рр.).

2. Система освіти і розвиток педагогічної думки у радянську добу (1919-1991 рр.).

3. Тенденції розвитку національної освіти незалежної України.

Ключові поняття теми: *учительський інститут, всеукраїнська учительська спілка, педагогічна академія, народний комісаріат освіти, педологія, Генеральний Секретаріат Освіти, Українська Народна Республіка, гетьманат, універсал, радянська педагогіка, "політкомплекс", українізація, фабрично-заводські семирічки, школи селянської молоді, робітничий факультет, школи фабрично-заводського учнівства, педагогіка колективізму, демократизація, етнізація, гуманізація, національна школа.*

1. Національне шкільництво і педагогічна думка в період Української революції (1917-1919 рр.). Лютнева революція в Російській імперії 1917 р. зняла усі обмеження, що були накладені на українське слово, школу, освіту. Українська Центральна Рад 25 лютого в своєму заклику "До українського народу" заявляла: "Закликаємо рішуче домогтися всіх прав, які тобі природно належать. А в найближчому часі права на зведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих". З 1917 р. (від Лютневої революції) до кінця листопада 1920 р. в Україні відбулося 4 зміни влади, в тому числі й в шкільній освіті.

Перший період (від часу Лютневої революції до проголошення І універсалом Центральної Ради 10 червня 1917 р. автономії України, влада Тимчасового уряду) – найважливішу роль відіграло Товариство Шкільної освіти, воно організувало Всеукраїнський з'їзд учителів (квітень 1917 р.), на якому було створено Всеукраїнську учительську спілку та Головну Шкільну Раду, що опікувалися справами освіти. Під тиском цих організацій Тимчасовий російський уряд змушений був дозволити впровадження української мови. Російська стала другою, але обов'язковою для вивчення, мовою.

Другий період – часи Центральної Ради (з 10 червня 1917 р. до 30 квітня 1918 р.) яка утворила Генеральний Секретаріат Освіти, проводилася інтенсивна робота з українізації школи, що полягала в організації навчання українською мовою, запровадженні українознавчих предметів, підготовці навчальних посібників та підручників українською мовою, відкритті нових українських шкіл та реорганізації російських в українські, підготовці вчителів-українців тощо. Українська школа будувалася на принципах єдності та наступності всіх шкіл, праві всіх на безплатну освіту, обов'язковості та світськості освіти.

У третій період (від 30 квітня 1918 р. до ліквідації Гетьманату 15 грудня 1918 р.) відбулися такі зміни: замість принципу децентралізації запроваджується централізоване управління освітою; уповільнюються темпи українізації школи. У цей час створено Академію Наук, її першим президентом було обрано Володимира Вернадського.

У четвертий період – в часи Директорії (з середини грудня 1918 р. до початку листопада 1919 р.) приймаються постанови про запровадження в Україні всенародного і безплатного навчання, про поліпшення матеріального

становища вчителів, про децентралізацію управління освітою. Було підготовлено “Проект єдиної школи в Україні”, який передбачав створення такої системи загальноосвітньої школи: молодша школа (4 роки), старша школа (4 роки), колегія (4 роки). Перших два ступені утворювали основну школу, а третій – середню. Директорія видала декрет про державну українську мову в УНР.

Створена *Західноукраїнська Народна Республіка* у цей час надавала значної уваги становленню національної школи. Передусім було створено Державний Секретаріат Освіти і Віросповідань, законом “Про основні улагодження шкільництва на Західній Області Української Народної Республіки” передбачалося, що всі школи на цій території стають державними, а вчителі, що у них працюють, – державними урядовцями. Державною мовою в усіх державних школах було проголошено українську; неукраїнське населення здобуло право на школи з навчанням рідною мовою. На жаль, історичні події розгорталися так, що реалізувати ці ідеї не вдалося.

Педагогічна думка цього періоду позначена видатними досягненнями теоретиків і практиків у галузі освіти.

Михайло Грушевський (1866–1934) – професор, видатний вчений, публіцист, громадський діяч, перший Президент України. Увійшов в історію України як один із світочів національно-визвольного та державницького руху. М. Грушевський написав серію статей для оборони української школи: “Безглузда національна політика Росії”; “В справі руських шкіл і руського театру”; “Петербурзька Академія наук у справі знесення заборони українського слова” (1905); “Про українську мову та українську справу” (1907); “Наша школа” (1909); “За рідну школу”, “За український університет”, “Українці” (1910), “На українські теми. Батьки і діти” (1913). Статті, розраховані на селян, друкувалися в газеті “Село” (1910, 1911), а згодом вийшли окремою книжкою “Про українську мову і українську школу”. Через усю книжку проходить думка, що “серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша”. Учений дохідливо пояснює, що без рідної мови й рідної школи немислиме ні політичне, ні економічне, ані духовне життя народу.

Іван Стешенко (1873–1918) – організатор національної системи шкільництва. І. Стешенко бере активну участь у боротьбі за національну школу. У зв’язку з цим, починаючи з 1905 р., публікує серію статей мовного і національного характеру: “Українофіли”, “Про так зване українофільство”, “Українське питання в освітленні “Гражданина”, “Холмська Україна і заходи до її збереження”, “Про українську національну школу”, “Історичні прорахунки і українська мова”. Він редагує тижневик “Сяйво”, бере активну участь у виданні журналів “Гедзь”, “Шершень”, відновлює в Києві “Вертеп”.

Ідеї національної освіти присвятив себе **Іван Огієнко** (1882–1972). Міністром освіти І. Огієнка призначили за постановою Директорії від 6 січня 1919 р. Саме на цей час припадає відкриття Академії педагогічних наук. Молодий енергійний міністр видає ряд законів: про мову, про безплатне обов’язкове початкове навчання, про вступ до українських гімназій і вищих початкових шкіл, до університету тощо. Серед основних пріоритетів концепції національної освіти УНР слід назвати такі: українізація навчально-виховного

процесу в усіх закладах освіти; доступність державної української школи для всіх громадян України; дотримання перспективності у закладах освіти; всебічне забезпечення виховання патріотизму і національної свідомості вихованців; забезпечення підготовки високоосвічених і національно свідомих учительських кадрів. Педагогічна спадщина І. Огієнка досить значна. Ось деякі з його робіт: “Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію її розвитку” (1908), “Як скласти словник”, “Двійне число в українській мові” (1909), “Шевченко як педагог”, “Рідна мова в українській школі” (1917), “Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови” (1918), “Українська граматики. Ч.І.”, “Рідне читання. Ч 2.” (1918), “Рідне писання. Українська граматики в 2 частинах”, “Граматики Малої Лесі” (1935), “Рідне слово. Початкова граматики” (1937), “Український правопис і основа літературної мови” (1933), “Українсько-російський словник початку XVII віку” (1951) тощо.

На ниві освіти за часів УНР почесне місце посіла **Софія Русова** (1856–1940) – видатний діяч національно-визвольного руху, педагог, письменник, літературознавець, перекладач, автор багатьох досліджень з педагогіки, історії, географії. Педагогічна спадщина Софії Русової досить велика. Ось лише кілька найважливіших її праць: “Дошкільне виховання”, “Перша читанка для дорослих, для вечірніх та недільних шкіл”, “Методика колективного читання”, “Єдина діяльна (трудова) школа”, “Практичні поради до виховання дітей”, “Теорія і практика дошкільного виховання”, “Соціальне виховання, його значення в громадському житті”, “Дидактика”, “Сучасні течії в новій педагогіці”, “Нова школа”, “Національна школа у різних народів”, “Роль жінки в дошкільному вихованні”, “Моральні завдання сучасної школи”, “Мої спомини”, “Середньовічні університети”, “Наші визначні жінки” та ін. А ще вона аналізувала педагогічні погляди О. Декролі, Ж.-Ж. Руссо, П. Лесгафта, М. Драгоманова, зробила огляд творчості Г. Квітки-Основ’яненка, досліджувала творчість Т. Шевченка, В. Стефаніка, С. Черкасенка, О. Олеся, М. Лисенка, написала статті про дитячу

Григорій Ващенко (1878–1967) – один із творців української освітньо-виховної системи. Серед його основних наукових праць – підручник “Загальні методи навчання”, до якого були дописані дидактичні роботи: “Система освіти в самостійній Україні”, “Система навчання”, “Організаційні форми навчання”. Далі йдуть роботи з проблем виховання: “Виховний ідеал”, “Виховна роль мистецтва”, “Засади естетичного виховання”, “Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру”. У своїх педагогічних працях Г. Ващенко вибудував українську національну систему освіти, головними елементами якої є її ідеалістичне світосприймання, яке виключає більшовизм з його матеріалістичним атеїзмом; християнська мораль як основа родини і здорового суспільства; високий рівень педагогічних наук, що у минулому мають світлі сторінки (письменство княжої доби, “Повчання дітям” Володимира Мономаха, філософське вчення Григорія Сковороди, учнів Києво-Могилянської академії, твори геніального педагога К. Ушинського тощо); організація педагогічних досліджень і розбудова педагогічних станцій і лабораторій; видання

педагогічних творів, шкільних підручників, літератури для молоді різного віку має бути на найвищому мистецькому і технічному рівні. До системи національного виховання повинно входити й родинне виховання. Г. Ващенко пропонував таку структуру системи освіти у вільній Україні: *передшкільне і шкільне виховання*: материнський догляд або ясла (до 3-х років), дитячий садок (від 3-х до 6-ти років); *початкова школа* (6–14 років); *середня школа*: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа (14–18 років); *висока школа*: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтва, консерваторія, військова академія (18 – 22–23 роки); *позашкільна освіта*; *науково-дослідні установи*: Академія наук, Академія педагогічних наук. Особливої уваги Г. Ващенко надавав питанню виховного ідеалу. На його думку, цим ідеалом має бути християнський виховний ідеал як образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи підростаюче покоління. Такий ідеал побудований на двох головних принципах: християнській моралі й українській духовності.

2. Система освіти і розвиток педагогічної думки у радянську добу (1919-1991 рр.).

Остаточно *радянська влада в Україні* встановилася з грудня 1919 р. Спершу українські більшовики не мали чіткого плану розбудови системи освіти в Україні й усю свою діяльність спрямували на ліквідацію старої системи освіти, відокремлення школи від церкви, формування нового апарату управління освітою. Нову українську систему освіти вони намагалися будувати за російським зразком. У травні 1919 р. було видано **“Положення про єдину трудову школу УРСР”**, в основу якого було покладено чинне в Радянській Росії “Положення про єдину трудову школу”. Воно передбачало запровадження безплатного і спільного навчання дітей обох статей з восьми років; загальноосвітній і політехнічний характер освіти, заборону релігійного виховання; запровадження продуктивної праці дітей. Скасовувалися перевідні та випускні іспити, домашні завдання, п’ятибальна система оцінювання знань.

Хоч українська школа й будувалася згідно з прийнятими на той час єдиними принципами “Про єдність освітньої політики”, але система освіти в Україні дещо відрізнялася. Так, якщо в Росії школа була політехнічною, то в Україні всі навчально-виховні заклади, поєднуючись з виробництвом, уже з першої ланки утворювали єдину систему професійної освіти; у Росії єдина трудова школа була дев’ятирічною, в Україні – семирічною; у Росії технікум був підготовчою ланкою до інституту, а в Україні – інститут і технікум вважалися рівноправними вищими навчальними закладами з тією різницею, що технікум випускав вузьких фахівців-інструкторів, а інститут – висококваліфікованих спеціалістів-практиків; на відміну від російської, українська система вилучала зі своєї схеми університети, перетворивши їх у 1920 р. на інститути народної освіти; підготовку вчених в Україні здійснювали академії та різні інститути теоретичного знання. З погляду наукової педагогіки, українська система освіти стояла нижче від російської. Ці відмінності свідчили про певну незалежність української освітньої політики, вони збереглися до

1930 р.

У 1934 р. постановою “*Про структуру початкової і середньої школи в СРСР*” було відмінено всі типи шкіл і встановлено єдину систему освіти: початкова школа (1–4 класи), неповна середня школа (1–7 класи), середня школа (1–10 класи). Україна повернулася до університетів (першим у 1933 р. було відкрито Київський університет). Статус технікуму було знижено до рівня середнього спеціального навчального закладу. У 1935 р. окремою партійною постановою визначалися початок і кінець навчального року, тривалість уроку, запроваджувалися правила поведінки і єдина шкільна форма, єдині норми і п’ятибальна система оцінювання.

З 1939 р. у школи західних областей, приєднаних до України, прийшла рідна мова, освіту було оголошено безкоштовною, запроваджено радянські навчальні плани, замість польської мови – російську. Перебудова школи на радянський лад супроводжувалась її русифікацією (команди на уроках фізичної культури подавалися російською мовою, у роботі з дітьми використовувалися російськомовні пісні, вірші, ігри та ін.) та активним вилученням “націоналістичних елементів”. Обов’язковим стало *атеїстичне виховання*. Все це призводило до збайдужіння учнів до національних питань.

У роки війни (1941-1945) радянське шкільництво в Україні спрямовувало зусилля передусім на збереження школи і перебудову її роботи відповідно до умов воєнного часу. Вже на початку війни було евакуйовано у східні райони дітей, вчителів, дитячі будинки, технікуми, вищі навчальні заклади разом зі студентами і викладачами. Партизани відкривали “лісові школи”, що працювали в надзвичайно складних умовах. З визволенням території України від окупантів почалася відбудова шкіл. Здійснювалася вона, в умовах розрухи, зростання кількості безпритульних дітей, відсутності вчительських кадрів, приміщень для занять. Ще під час війни було ухвалено низку важливих для розвитку шкільництва рішень: дітей до школи приймали з 7-річного віку; запроваджувалося роздільне навчання хлопчиків і дівчаток (проіснувало до 1954 р.); з’явилися нові типи навчально-виховних закладів (школи робітничої і селянської молоді, суворовські та нахімовські училища); відкривалися дитячі будинки для дітей-сиріт; запроваджувалися обов’язкові випускні экзамени, нагородження випускників-відмінників золотою і срібною медалями тощо.

Після війни розгорнулася робота з відновлення роботи школи на всій території України. У 1949 р. здійснено перехід до загальної обов’язкової семирічної освіти, у 1956 р. з’являється новий тип школи – *школа-інтернат*. 24 грудня 1958 р. було прийнято закон “Про зміцнення зв’язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР”, яким передбачався перехід на обов’язкову 8-річну освіту для дітей віком від 7 до 15–16 років; основний тип середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням (11-річні: 8 класів + 3 роки для здобуття повної середньої освіти та професійної підготовки). З 1964 р. середня школа стала 10-річною. У 1966 р. скасовано обов’язкову професійну підготовку в загальноосвітніх школах. Починаючи з сьомого класу, вводяться факультативні курси з окремих навчальних предметів. З 1972 р. здійснюється перехід до обов’язкової середньої освіти.

У 1984 р. було прийнято *основні напрями шкільної реформи*, що передбачала підвищення якості освіти й виховання. Згодом було здійснено перехід на навчання дітей з 6-річного віку та на 11-річний термін шкільного навчання; змінювалася структура загальноосвітньої школи (початкова – 1–4 класи, неповна середня – 1–9 класи, середня школа – 1–11 класи); зменшувалася наповнюваність 1–9 класів до 30, 10–11 – до 25 учнів. Проте через економічну кризу в країні ці реформи загальмували.

Значний внесок у розвиток педагогічної думки радянської України зробили видатні педагоги *А.Макаренко і В.Сухомлинський*.

АНТОН СЕМЕНОВИЧ МАКАРЕНКО (1888–1939) – яскравий, самобутній талант на педагогічній ниві. В історію культури він увійшов як талановитий письменник, видатний педагог-гуманіст, педагог-новатор.

Антон Макаренко народився в м. Білопіллі Сумського повіту Харківської губернії в сім'ї робітника-залізничника. Після закінчення Кременчуцького училища працював учителем в училищі, завідував початковою, а потім семирічною трудовою школою, працював у Полтавському губернському відділі народної освіти. 1920 року у с. Ковалівці поблизу Полтави організував трудову колонію для неповнолітніх правопорушників і завідував нею. З 1928 по 1935 р. керував трудовою комунією ім. Дзержинського в Харкові, де було випробувано високоефективну систему виховання.

Макаренко увійшов у класику сучасної педагогіки *як новатор інтенсивної педагогіки, один із засновників теорії та методики колективного виховання*. Найліпший шлях до виховання вбачав у створенні таких умов, коли вихованці є водночас і вихователями, тому виховував через життя, роботу, прагнення колективу. Наполягаючи на необхідності авторитетності, високої культури, працездатності вчителів, був проти надмірності вихователського персоналу, яка сковує можливості участі самих учнів у виховному процесі, тобто не дає їм змоги бути не тільки об'єктом, але й суб'єктом виховання.

Він говорив, що педагогіка є найбільш діалектичною, рухливою, дуже складною і різноманітною наукою. Серед *основних рис педагогіки* слід відзначити: єдність вивчення дитини та її виховання; єдність виховання дітей та організації їхнього життя; поєднання вивчення основ наук із продуктивною працею учнів; науково організовану систему всіх впливів; посилення уваги до дитячого колективу. Психологія має бути не основою педагогіки, а продовженням її у процесі реалізації педагогічних закономірностей та ін. Цілями виховання А. Макаренко вважав програму особистості, програму людського характеру («Методи виховання»).

В основі педагогічної роботи Макаренка є таке положення: «Відповідальність перед дітьми – це відповідальність перед історією; сьогоднішні діти – це завтрашня історія, завтрашнє майбутнє людства, нашої великої справи».

Макаренко *створив два взірцевих педагогічних заклади* – колонію Горького («Педагогічна поема»), комунію ім. Дзержинського («Прапори на баштах», «Марш 30-го року»). Тисячі правопорушників, дітей без нагляду не

тільки підняв «з дна» життя, але й повернув до життя, виховав їх передовими громадянами нашої Вітчизни.

Педагогічна система Макаренка – це складна сукупність ідей і практичних рішень, основними з яких є: суть виховання як суспільного явища; єдність виховання і життя; мета виховання як розгорнута програма формування людської особистості; колектив як метод виховання; оптимізм у підході до людини, її виховання; взаємовідносини колективу й особистості; самоуправління в колективі; виховання свідомої дисципліни; зв'язок навчання з продуктивною працею; праця як постійний компонент системи виховання; залучення вихованців у різноманітні життєві сфери, виховання господаря життя; розвиток самодіяльності дітей; формування характеру; педагогічне проектування і педагогічна техніка; педагогічний колектив і його центр; традиції і їх виховна роль; роль сім'ї у вихованні дітей; всебічний розвиток особистості.

Важливе місце у виховній системі Макаренка посідає **народна педагогіка**. Він вважав її золотим фондом педагогіки наукової. На власному багаторічному досвіді народного учителя він переконався, що педагогіка народжується в живих руках людини, в традиціях і реакціях реального колективу. Він неодноразово наголошував, що сімейна, трудова підготовка має найбільше значення для майбутнього людини.

Об'єктом для наукових узагальнень Макаренка була жива практика виховання дітей у трудових сім'ях, яку він вивчав на основі власних спостережень, розмов, листування. Завдяки цьому у творах А. Макаренка змальовано цілу галерею різних сімей, на прикладі яких яскраво і переконливо розкрито різні сторони народної педагогіки.

Макаренко розробив **теорію дитячого колективу**: дав визначення дитячого колективу; розкрив основні його ознаки (наявність спільної соціально цінної мети; спільна діяльність, спрямована на досягнення цієї мети; відносини відповідальної залежності; наявність органів самоврядування); визначив стадії його розвитку, шляхи формування і методик використання виховних можливостей колективу; визначив закон розвитку колективу й основні принципи життя та діяльності дитячого колективу, зокрема відомий принцип паралельної дії в колективі, а також принцип виховання в колективі і через колектив, поєднання поваги до вихованця з розумною вимогливістю до нього; створив вчення про перспективи розвитку дитячого колективу (близькі, середні й далекі), про традиції колективу; велику увагу приділяв трудовому вихованню, твердив, що правильне виховання невіддільне від праці (трудова); визначив п'ять положень щодо ролі праці в родині; написав лекції для батьків «Праця», «Домашнє господарство», «Про батьківський авторитет» (він буває справжній і несправжній, який базується на підкупі, лицемірстві, залякуванні, повчанні дітей з боку батьків); велику увагу надавав моральному, естетичному, фізичному вихованню, вихованню свідомої дисципліни, вихованню дітей у сім'ї («Книга для батьків»).

Макаренко називав **методи виховання** «інструментом дотику до особистості», серед яких виділяв метод довіри і поваги до вихованців; громадську думку колективу; вправи; вимоги; заохочення та покарання, метод

прикладу. «Лише живий приклад виховує дитину, а не слова, хай найбільш хороші, але не підкріплені справою».

Велику увагу приділяв педагог проблемі *дисципліни*, яка завжди була переважно формою пригнічення і викликала опір, протест дитячого колективу. Він вважав дисципліну не методом, не засобом ефективного виховання, а його результатом. Засобом же виховання, на думку Антона Семеновича, є правильний режим, що характеризується доцільністю, точністю, загальністю й визначеністю.

Основою дисципліни Макаренко вважав *вимогу*. Без вимоги до особистості не можуть бути створені ні дисципліна, ні колектив. Вимогу слід ставити без будь-якої теорії, у формі, що не допускає заперечень. Вимога не повинна бути половинчатою, а бути твердою, рішучою, прямою. Вимогу слід формулювати розумно, з повагою до особистості, зрозуміло для колективу й обов'язково доводити до кінця. Свій педагогічний досвід він виражав формулою: «Якомога більше вимог до людини і якомога більше поваги до неї».

Одночасно з вимогою А. Макаренко розглядав *проблему покарань і заохочень*. Як заохочення практикував преміювання за окремі досягнення у виробничій, моральній або побутовій сфері – подарунок, грошова премія, а найвища нагорода – подяка в наказі, виголошена перед колективом. Водночас педагог був проти надмірного використання заохочень.

Щодо *покарань* А. Макаренко був переконаний, що там, де треба карати, педагог не має права не покарати. Він наголошував, що покарання є природним, простим і логічно доцільним виховним засобом. Крім того, «кара – це не тільки право, але й обов'язок у тих випадках, коли кара необхідна...». Але покарання повинне бути справедливим, не завдавати дитині ні фізичного, ні морального страждання. А. Макаренко вважав, що карати може колектив, загальні збори або одна людина, уповноважена колективом. У колективі має бути єдина логіка покарань і певні традиції щодо їхнього застосування. Покарання слід застосовувати тоді, коли порушуються інтереси колективу.

На думку Макаренка, якщо немає інтересу до певної діяльності, то щоб викликати зацікавленість роботою, необхідно застосувати метод *прохання*. Прохання тим відрізняється від інших видів звертання, що воно надає дитині повну свободу вибору. Його необхідно висловити так, щоб дитині здалося, що вона виконує прохання за власним бажанням.

Важливим елементом виховної технології А. Макаренка була *система перспективних напрямів*. Видатний педагог зазначав, що людина не може жити на світі, якщо в неї попереду немає нічого радісного. Саме ця завтрашня радість і є справжнім стимулом людського життя. Макаренко розрізняє перспективи близькі, середні і далекі, причому кожна з них може бути як суспільно значущою, соціально цінною, так і індивідуально важливою. Такий підхід успішно використовується як основа методу прогнозування.

Важливим методом виховання Макаренко вважав *громадську думку*, яка регулює поведінку учнів. Для людей загальні збори є вищим органом, який відображає громадську думку колективу. Тому дитячим загальним зборам слід приділяти велику увагу. А для формування особистості вони матимуть особливу цінність, коли предметом їх обговорення будуть щоденні справи і

перспективні напрями розвитку закладу, які зв'язують вихованців із загальнонародними інтересами.

Є ще один важливий метод – *гра*... Треба, насамперед, сказати, що між грою і роботою немає такої великої різниці, як дехто думає..., – казав Макаренко. В кожній хорошій грі є насамперед робоче зусилля та зусилля думки... Дехто гадає, що робота відрізняється від гри тим, що в роботі є відповідальність, а в грі її немає. Це неправильно: у грі є така ж велика відповідальність, як і в роботі, – звичайно, у грі хорошій, правильній... Яка дитина у грі, такою вона буде в роботі, коли виросте. Тому майбутній діяч виховується насамперед у грі, але гра без зусилля, гра без активної діяльності – завжди погана гра.

СУХОМЛИНСЬКИЙ ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (29.09.1918, с. Василівка Херсонської губ. (нині – Кіровоградська обл.) – 02.09.1970, с. Павлиш Кіровоградської обл.) – видатний педагог, публіцист, дитячий письменник. Був другою дитиною в селянській родині. Після навчання в семирічній школі 1934 р. вступив на підготовчі курси учительського інституту в м. Кременчук, навчався на факультеті української мови і літератури. Через хворобу 1935 р. залишив навчання й розпочав роботу вчителем у сільських школах, навчався заочно в Полтавському педагогічному інституті, закінчив його екстерном 1938 р., працював завучем у середній школі с. Онуфріївка.

На початку війни (1941) був призваний до армії, брав участь у бойових діях. Після тяжкого поранення 1942 р. був комісований, працював до 1944 р. директором школи с. Ува в Удмуртії. Після звільнення України з 1944 по 1948 рр. працював завідувачем Онуфріївського райвідділу народної освіти. З 1948 р. й до кінця життя – директор середньої школи у с. Павлиш Онуфріївського р-ну на Кіровоградщині, де реалізувався як педагог, публіцист, письменник-мораліст.

Перший період діяльності Сухомлинського у Павлиші (1948 – кінець 50-х років) – організаційне становлення навчально-виховного процесу в очолюваній ним школі, створення матеріальної бази, формування педагогічного й дитячого колективів. 1955 року захищає кандидатську дисертацію «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи» в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. У своїх пошуках йде від школи навчання, спрямованої лише на розвиток інтелекту, до трудової школи як основи розвитку дітей та підготовки їх до життя, де основним засобом виховання є педагогічно обґрунтована й методично спрямована праця. Публікує про це книги: «Трудовое воспитание в сельской школе» (1957); «Виховання в учнів любові і готовності до праці» (1959); «Воспитание коммунистического отношения к труду» (1959).

Другий етап (кінець 50-х – середина 60-х років) – створення власної педагогічної системи, яка збігається у часі з періодом часткової демократизації радянського суспільства. Сухомлинський розбудовує свою концепцію розвитку творчих сил кожної особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, спрямований на творчу працю. Він звертається до проблем, які ще не досліджувалися в радянській педагогіці («Духовный мир школьника» (1961), «Людина неповторна» (1962),

«Воспитание личности в советской школе» (1965). Ідеї Сухомлинського отримують підтримку й визнання на загальнодержавному рівні. 1957 р. його обирають членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР, присвоюють звання Заслуженого вчителя школи УРСР, 1960 р. – нагороджують орденом Леніна.

3 середини 60-х й до 1970 р. Сухомлинський формує загальногуманістичні педагогічні ідеї, вперше викладені в «Этюдах о коммунистическом воспитании» (1967): довіра й повага до дитячої особистості, погляд на навчальну діяльність як на насичений творчими відкриттями процес пізнання й самопізнання, обмеження сфери впливу колективу на особистість, виховання без покарань, роль слова й особистості вчителя у виховному процесі. Ці ідеї критикувалися офіційною педагогікою, проте Сухомлинський продовжує розвивати їх в книгах «Серце віддаю дітям» (1968), «Павлівська середня школа» (1969), «Народження громадянина» (1970), де особлива увага приділяється ідеям самоцінності й неповторності кожної особистості, вільному розвитку дитини, йдеться про педагогічний вплив соціального середовища, природне виховання («уроки мислення на природі», «школа під голубим небом», «школа радості»), формування в дітей та підлітків «культури бажань», «культури почуттів». Сухомлинський все більше звертається до етнопедагогіки, обстоює народні імперативи та цінності, вводить їх в усі ланки педагогічного процесу. Розширюючи педагогічний простір, починає сам створювати казки, оповідання, притчі й широко застосовує в навчально-виховній діяльності. Особливого значення надає ролі рідної мови у вихованні: «Слово рідної мови» (1965), «Джерело невмирущої криниці» (1970).

Наприкінці життя **В. Сухомлинський стає справжнім народним учителем**, продовжує свою практичну діяльність у сільській школі, має широке суспільне визнання. 1968 року був нагороджений золотою зіркою Героя соціалістичної праці та другим орденом Леніна.

Після передчасної смерті В. Сухомлинського 1970 р. продовжують виходити його **твори**: «Методика виховання колективу» (1971), «Розмова з молодим директором школи» (1973), «Листи до сина» (1978), «Як виховати справжню людину» (1989) тощо, присвячені різним аспектам навчання і виховання дітей та молоді, особливо питанням педагогічної етики. Спадщина Сухомлинського опублікована в багатьох країнах світу. На поч. ХХІ ст. вийшло 65 його творів накладом близько 15 млн прим.; вони перекладені на 59 мов народів світу.

Ідеї Сухомлинського значно вплинули на подальший розвиток педагогічної науки і практики. Вони лягли в основу «педагогіки співробітництва», ввійшли в реформовану початкову школу України, за ними працюють різні навчальні заклади, проводяться (ось уже 19 років) щорічні Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський і сучасність». Створена й активно працює Українська асоціація ім. Василя Сухомлинського (1991), Міжнародне товариство послідовників В. Сухомлинського (Німеччина, Марбур, 1990), Всекитайське товариство прихильників В. Сухомлинського (1998). Ім'я Сухомлинського носять два середніх навчальні заклади, Миколаївський державний університет, Кіровоградський обласний інститут

удосконалення працівників освіти, Олександрійський педколедж, Державна науково-педагогічна бібліотека. У Павлівській середній школі, що носить його ім'я, з 1975 р. функціонує державний педагогічно-меморіальний музей В. Сухомлинського.

Його педагогічна **концепція високогуманна й демократична**, органічно поєднує класичну і народну педагогіку. Особливу увагу В. Сухомлинський приділяє школі як осередку культури. Проте цю роль, на його думку, вона може виконати лише за умови, що в її діяльності пануватимуть чотири культури: Батьківщини, Людини, Матері й рідного Слова.

Педагогічну спадщину великого педагога пронизує ідея проектування людини. Для того щоб педагогіка виконувала таку функцію, вона має спиратися на психологічні знання. **Метою виховання** вважав всебічний розвиток особистості. Важливим аспектом педагогічної спадщини В. Сухомлинського є її гуманізм. Виховання гуманізму й людяності повинно стати одним із завдань діяльності школи і вчителя. Вони мають виявлятися в таких якостях і рисах особистості, як талант доброти, потреба в служінні людям – радість самовіддачі. Особливе місце має посісти почуття любові до матері і лицарське ставлення до жінки. Значне місце в педагогічній системі Сухомлинського відведено проблемам трудового виховання школярів. У статті «Гармонія трьох начал» він писав: «Трудове виховання – це, образно кажучи, гармонія трьох понять: треба, важко і прекрасно».

Важливу роль Сухомлинський відводить естетичному вихованню молодого покоління, вихованню красою (проводить «уроки під відкритим небом», створює «300 сторінок книги природи»). Значну увагу В. Сухомлинський приділяв проблемі дитячого колективу, а саме гармонії стосунків в дитячому колективі, владі педагога над колективом, суспільним та індивідуальним потребам та ін.

Сухомлинський вважав, що **професія вчителя** є особливою, близькою до науково-дослідної. Хороший педагог, на його думку, по-перше, повинен любити дітей, відчувати радість від спілкування з ними; по-друге, має добре знати свій предмет; по-третє, добре знати педагогіку і психологію; по-четверте, досконало володіти методикою викладання навчального предмета. Він написав 48 праць, понад 500 статей, близько 1500 художніх творів для дітей, серед них такі книги як «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителям», «Народження громадянина», «Павлівська середня школа» (директором якої він працював 23 роки).

3. Тенденції розвитку національної освіти незалежної України. Важливими чинниками становлення незалежної України є освіта і виховання. Тому вже в 1991 р. постало питання про вироблення нової освітньої політики, завдяки якій можна було б узгодити зміст освіти відповідно до сучасних потреб суспільства. З цією метою було прийнято Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»). Незважаючи на декларативний характер програми і певні недоліки, вона віддзеркалила певні прогресивні тенденції. Концепція цієї програми передбачала кардинальні зміни всієї системи освіти, серед основних загальних аспектів яких слід назвати: загальну гуманізацію

навчальних програм; розширення вивчення національної історії та культури; поступове утвердження в сфері освіти української мови; надання більшої свободи педагогічній творчості; урізноманітнення спектра навчальних закладів з метою урахування інтересів, уподобань молоді, потреб суспільства.

У виховному процесі центральними є виховання загальнолюдських цінностей особистості (доброти, милосердя, толерантності тощо), стимулювання її внутрішніх сил до саморозвитку і самовиховання. Виділяють такі тенденції сучасної національної освіти.

1. Успішне співіснування альтернативних навчальних закладів з державними. Альтернативні школи виникають на протигагу державним офіційним навчальним закладам. В Україні школи Монтесорі, вальдорфські.

2. Більшість престижних навчальних закладів будуть державними, хоч у перші роки формування національної системи освіти спостерігалось різке збільшення кількості вищих навчальних закладів недержавної форми власності. Так, у 1992–1993 навчальному році в системі вищої освіти з'явилося близько 500 недержавних навчальних закладів, 100 з яких мали юридичний статус. На кінець 20 ст. набули популярності такі недержавні заклади: Міжнародний Соломонів університет (1992), Міжрегіональна академія управління персоналом (1989), Хмельницький приватний інститут бізнесу.

3. Створення діяльних структур, покликаних активізувати роботу державних органів. Це, перш за все, Міжрегіональна академія управління персоналом, створена в Києві у 1989 р. як недержавний ВНЗ України. Академія розробила і ефективно поширює в Україні ряд сучасних напрямів і форм вищої освіти: дистанційна форма освіти, багаторівнева, безперервна освіта, екстернат, переведення професорсько-викладацького складу на контрактну систему, запровадження академічних звань відповідно до міжнародних норм без затвердження їх державними органами, забезпечення робочими місцями випускників тощо. Добре себе зарекомендували такі недержавні вузи: Академія праці і соціальних відносин (Київ), Нікопольський інститут менеджменту і бізнесу та ін.

4. Орієнтація змісту освіти на західні моделі з урахуванням національних освітніх особливостей. У зв'язку з цим у квітні 1997 р. Міносвіти України підписало Європейську конвенцію про взаємовизнання кваліфікацій у галузі вищої освіти з 28 країнами (серед них США, Англія, Франція, Німеччина та ін.). Розробка нової стратегії розвитку вищої освіти має спиратися на світовий досвід і враховувати нове бачення вищої освіти, сформульоване у Всесвітній декларації про вищу освіту в ХХІ ст. у 1998 р. в Парижі.

5. Перехід на багаторівневу західну модель підготовки фахівців: бакалавр – магістр – доктор наук.

6. У межах гуманітаризації національної освіти психолого-педагогічна підготовка студентів посяде почесне місце не лише в педагогічних навчальних закладах та університетах, а й у всіх вищих навчальних закладах.

7. У 21 ст. за сприяння держави буде створено мережу вищих навчальних закладів для всіх бажаючих з особливими потребами та важкими життєвими ситуаціями.

8. Інтернаціоналізація вищої освіти. Українських студентів можна

зустріти в Канаді (за деякими оцінками, там 7 тисяч наших студентів), США, країнах Західної Європи. Інтернаціоналізація відповідає кращим традиціям української вищої школи з часів діяльності Замойської, Острозької та Києво-Могилянської академій (16 ст.).

9. Сприяння розвитку шкільництва національних меншин в Україні. Це далеко не повний перелік тенденцій розвитку національної освіти в Україні у 21 ст., а лише провідні з них. Безумовно, час внесе свої корективи.

ТЕХНОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема. Виховання, школа, педагогічна думка країн Стародавнього Сходу, Греції і Риму.

Мета. З'ясувати провідні характеристики античного виховання та педагогічної думки; вивчити особливості давньосхідного, спартанського, афінського і давньоримського виховання; поповнити словниковий запас античними термінами, що стосуються навчання, виховання й професії вчителя.

План

1. Обговорення теоретичних питань:

- 1.1. Виховання в державі Шумерів.
- 1.2. Виховання в Стародавньому Єгипті.
- 1.3. Виховання в Стародавній Індії.
- 1.4. Виховання в Стародавньому Китаї.
- 1.5. Особливості спартанського виховання.
- 1.6. Афінська освітньо-виховна система.
- 1.7. Освіта в епоху еллінізму. Школа в стародавньому Римі.
- 1.8. Педагогічні погляди і діяльність Сократа.
- 1.9. Педагогічні ідеї Платона.
- 1.10. Педагогічні погляди Аристотеля.
- 1.11. Педагогічні ідеї Демокріта.
- 1.12. Педагогічні погляди Марка Фабія Квінтіліана.

2. Практичні завдання:

2.1. Зробити порівняльну характеристику спартанського і афінського виховання.

№ п/п	Характеристики виховання	Спартанське виховання	Афінське виховання
1.	Характер освіти і виховання		
2.	Провідна мета виховання		
3.	Система виховання (етапи, ланки)		
4.	Основні напрями (зміст) виховання		

2.2. Указати спільні риси спартанського і афінського виховання.

2.3. Виписати із підручників історії педагогіки, педагогічних словників значення наступних слів: *агели, гімнасія, дидаскал, калокагатія, криптії, педоном, педотриб, педагог, пентантхлон, школа, ритор, еллінізм, античність.*

2.4. Виписати думки, висловлювання із праці Конфуція «Бесіди і судження», Плутарха «Про спартанське виховання», Марка Квінтіліана «Про виховання оратора».

2.5. Написати реферат (за бажанням студента). За тематику взяти питання для обговорення 1.1.-1.12.

Література:

1. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1996.
3. Історія педагогіки / За ред. М. С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973.
4. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996.
5. Бойчук П.М., Марчук С.С. Збірник тестових завдань з педагогіки (для абітурієнтів). – Луцьк, 2007.
6. Марчук С.С. Технологія вивчення історії зарубіжної педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк, 2004.
7. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
8. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003.
9. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М.: Просвещение, 1981.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №2

Тема. Видатні європейські педагоги 18-19 ст.

Мета. З'ясувати особливості педагогічної думки Європи у даний період. Вивчити та проаналізувати провідні педагогічні ідеї видатних класиків педагогів 18-19 ст. та їх подальший вплив на розвиток шкільної справи і педагогіки. Виробити навички самостійного опрацювання першоджерел праць педагогів.

План

1. Обговорення теоретичних питань:

- 1.1. Педагогічні погляди Дж. Локка, Дж.Беллерса.
- 1.2. Педагогічна система Ж.Ж. Руссо.
- 1.3. Педагогічні погляди французьких просвітителів К.Гельвеція, Д.Дідро.
- 1.4. Педагогічна діяльність і погляди Й.Песталоцці.
- 1.5. Педагогічна система Й.Гербарта.
- 1.6. Педагогічні погляди А.Дистервега.
- 1.7. Педагогічні ідеї Ф.Фребеля.
- 1.8. Педагогічні погляди А.Сен-Сімона, Ш.Фур'є, Р.Оуена.
- 1.9. Педагогічні погляди Л.Толстого.

2. Практичні завдання

2.1. Опрацювати твір Дж.Локка «Думки про виховання», виписати із праці думки (методом цитування) про: фізичне здоров'я (§2-4); харчування (§13-14); покарання (§47-51); нагороди (§52); правила (§64-66); приклади (§82); вихователя (§88-89); навчальні предмети (§§160,162,163,178,179,180,181,187,

201,202,204,205,209,210,211).

2.2. Законспектувати провідні ідеї праці Ж.Ж. Руссо «Еміль або Про виховання» (з книг I-IV виписати висловлювання автора про освіту, навчання та виховання Емілія і Софії).

2.3. Виписати зі праць К.Гельвеція «Про людину і її розумові здібності і виховання» думки в наступних аспектах:

- а) всемогутність виховання (гл. I);
- б) переваги громадського виховання перед домашнім (гл. III);
- в) загальні ідеї про фізичне виховання (гл. IV);
- г) про моральне виховання людини (гл. VII).

2.4. Ознайомитись із «Планом університету або школи публічного викладання всіх наук для Російського уряду» Д. Дідро. Записати цікаві думки про: розклад дня в колежі; учнів; учителів.

Порівняти ідеї Д. Дідро з сучасним станом вищеназваних проблем. Аргументовано довести свій погляд на проблему.

2.5. Перелічити актуальні педагогічні проблеми, які піднімає Й.Песталоцці у праці «Лебедина пісня».

2.6. Опрацювати «Керівництво до освіти німецьких вчителів» А.Дистервега. Виписати із цієї праці:

- а) правила навчання, що відносяться до учня, суб'єкта;
- б) правила навчання, що стосуються навчального матеріалу, об'єкта;
- в) правила навчання відповідно до зовнішніх умов, часу, місця, положенням і т. д.;
- г) правила навчання, що стосуються вчителя.

2.7. Прочитати і тезисно законспектувати статті Л.Толстого «Про народну освіту» та «Яснополянська школа за листопад і грудень місяці».

2.8. Підготувати і захистити реферат по заданій темі.

Темі рефератів і повідомлень

1. Педагогічні погляди Дж. Локка.
2. Погляди Дж. Беллєрса на відкриття трудових коледжів.
3. Біографічні відомості життєвого і творчого шляху Дж. Локка.
4. Порівняльна оцінка педагогічних поглядів К. Гельвеція та Д. Дідро.
5. Теорія вільного виховання Ж.Ж. Руссо.
6. Життєвий і творчий шлях Ж.Ж. Руссо.
7. Вікова періодизація Ж.Ж. Руссо.
8. Педагогічні дослідження Р. Оуєна.
9. Педагогічні ідеї Ш. Фур'є.
10. Педагогічні погляди А.К. Сен-Сімона.
11. Життя і педагогічна діяльність Й. Песталоцці.
12. Теорія елементарної освіти Й.Г. Песталоцці.
13. Дидактичні погляди Й. Гербарта.
14. Дидактичні погляди А. Дистервега.
15. Методика навчання Ф. Фребеля.
16. Педагогіка дитячого співтовариства у творах Ш. Фур'є.

Література:

1. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль,

1996.

2. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища шк., 1973.
3. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За заг. ред. С.А.Литвинова. – К.: Рад. шк., 1961.
4. Марчук С.С. Технологія вивчення історії зарубіжної педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк, 2004.
5. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001.
6. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2003.
7. Пискунов А.И. Хрестоматія по истории зарубежной педагогики. – М.: Просвещение, 1981.
8. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джурицкий. – М.: Педагогика, 1987.
9. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. / Сост. П.А. Лебедев. – М.: Педагогика, 1990.
10. Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія / Упор. З. Борисова, В.Смаль. – К.: Вища шк., 1974.
11. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
12. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №3

Тема. Школа і педагогіка давньоруської доби.

Мета. З'ясувати особливості давньоруської школи і педагогіки. Вивчити традиції давньоруського виховання. Ознайомитись із педагогічною думкою давньоруської доби.

План

1. Обговорення теоретичних питань:

- 1.1. Язичницька педагогіка слов'ян.
- 1.2. Школа і освіта Київської Русі.
- 1.3. Освітня політика давньоруських князів.
- 1.4. Традиції та обряди як основа української етнопедагогіки.
- 1.5. Засоби народного виховання дітей та молоді.
- 1.6. Шляхи народного виховного впливу.
- 1.7. Форми та методи народного виховання дітей.
- 1.8. Перекладна література Київської Русі.
- 1.4. Оригінальні пам'ятки педагогічної літератури Давньої Русі.

2. Практичні завдання.

2.1. Прочитайте «Повчання дітям» Володимира Мономаха. Випишіть із цього твору 7-8 висловлювань, які можна по праву вважати нормами загальнолюдської моралі.

2.2. Ознайомтесь із літописними сповіщеннями про початок освіти в Київській Русі, відзивами давньоруських переписувачів про свою працю, читання книг (див.: Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За ред. С.А.Литвинова. – К.: Рад. школа, 1961. – С. 9-13).

2.3. Занотуйте думки іноземних мандрівників (Ахмеда ібн Фадланда, Абу-ль-Фараджа Мухаммеда ібн Ябі-Якуб) про стан освіти і виховання русів.

2.4. Випишіть думки про зародження освіти в Київській Русі із таких давньоруських джерел:

- а) «Повість врем'яних літ»;

- б) «Изборник» Святослава (1073 г.);
- в) «Слово про закон і благодать» Іларіона.

2.5. Підготуйте фрагмент навчального заняття в давньоруській школі або давньоруської традиції початку чи завершення навчального року (періоду навчання).

2.6. Виконайте реферативну роботу чи повідомлення за даною темою.

Теми рефератів і повідомлень

1. Виникнення слов'янської писемності.
2. Велесова книга як першоукраїнський літопис.
3. Вплив української міфології на язичницьку педагогіку.
4. Освітня політика Володимира Великого.
5. Внесок Ярослава Мудрого у культурно-освітню справу Давньої Русі.
6. Давньоруські школи.
7. Навчальні книги в школах Київської Русі.
8. Суспільне становище і громадська опіка аномальних дітей часів Давньої Русі.
9. Педагогічна думка у Київській Русі.
10. Виховання у східних слов'ян.
11. Традиційні засади виховання дітей у Київській Русі.

Література:

1. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994.
2. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища шк., 1973.
3. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За заг. ред. С.А.Литвинова.-К.: Рад шк., 1961.
4. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001.
5. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2003.
6. Антологія педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1998.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – Львів: Афіша, 2001.
8. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси. – К.: Рад. шк., 1991.
9. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки. – К.: Знання, 2003.
10. Гусак П., Мартіросян Л. Історія педагогіки України. – Луцьк: ВДУ, 1996.
11. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. – К.: Вища шк., 1999.
12. Українська культура: історія і сучасність / За ред. С.О. Черепанової. – Львів: Світ, 1994 (розділ «Освіта»).
13. Бабишин С.Д. Школа та освіта Давньої Русі. – К.: Вища шк., 1973.
14. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005
15. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003.
16. Марчук С.С. Технологія вивчення історії української школи і педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005.
17. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа.
18. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006.
19. Радул О. Історія педагогіки України X-XVII століть: Персоналії. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №4

Тема. Педагогічна система К.Д.Ушинського.

Мета. Ознайомитись із життєвим і творчим шляхом К.Д.Ушинського. Вивчити та проаналізувати провідні педагогічні ідеї видатного педагога та їх подальший вплив на розвиток вітчизняної шкільної справи і педагогіки. Виробити навички самостійного опрацювання першоджерел праць К.Д.Ушинського.

План

1. Обговорення теоретичних питань:

- 1.1. Життя і педагогічна діяльність.
- 1.2. Загальнопедагогічні ідеї.
- 1.3. Дидактичні погляди.
- 1.4. Виховання і гармонійний розвиток особистості.
- 1.5. Про вчителя і його підготовку.

2. Практичні завдання:

- 2.1. Скласти хронологічну таблицю життєвого і творчого шляху К.Д.Ушинського.
- 2.2. Виписати актуальні думки із праці К.Д.Ушинського «Про народність у громадському вихованні».
- 2.3. Тезисно законспектуйте статтю К.Д.Ушинського «Праця в її психічному і виховному значенні».
- 2.4. Виписати із статті К.Д.Ушинського «Рідне слово» актуальні висловлювання про рідну мову.
- 2.5. Підготуйтеся до виконання тестових завдань з даної теми.
- 2.6. Підготуйте реферат чи повідомлення на задану тему.

Тематика рефератів і повідомлень:

1. Життя і педагогічна діяльність К.Д.Ушинського.
2. Світогляд К.Д.Ушинського.
3. К.Д.Ушинський про сімейне виховання.
4. К.Д.Ушинський про народність у вихованні.
5. К.Д.Ушинський про моральне виховання особистості.
6. К.Д.Ушинський про естетичне виховання особистості.
7. К.Д.Ушинський про розумове виховання особистості.
8. К.Д.Ушинський про трудове виховання особистості.
9. Навчальні підручники К.Д.Ушинського.
10. К.Д.Ушинський про релігійне виховання особистості.
11. К.Д.Ушинський про підготовку вчителя.
12. К.Д.Ушинський про принципи навчання.
13. К.Д.Ушинський про методи навчання.
14. К.Д.Ушинський про форми організації навчання.
15. К.Д.Ушинський про методи виховання.
16. К.Д.Ушинський про психологічне підґрунтя навчального процесу.

Література:

1. Волкова Н.П. Історія українського шкільництва та педагогіки // Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001. – С. 477-529.
2. Гусак П., Мартіросян Л. Історія педагогіки України. – Луцьк: вид-во Волинського

держуніверситету, 1996. – 164с.

3. Дріб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність.- К.: Академія, 1997. – 184с.

4. Замашкіна О. К. Д. Ушинський про взаємозв'язок навчання і розвитку молодших школярів // Початкова школа. – 2004. – №4. – С. 41-44.

5. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища шк., 1973. – 384 с.

6. Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія / За ред. В.Г.Кременя. – К.: Знання, 2003. – 766 с.

7. К.Д. Ушинский (1824-1871). Жизнь и деятельность в портретах, иллюстрациях и документах / Сост. М. С. Гриценко. – К.: Вища школа, 1974. – 124с.

8. К.Д. Ушинський (1824-1871). Життя і діяльність в портретах, ілюстраціях та документах /Укл. М. С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1974. – 124с.

9. К.Д. Ушинський про сімейне виховання. – К.: Рад. школа, 1974. – 152с.

10. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль: Тернопіль, 1994. – 388 с.

11. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003. – 450 с.

12. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки. – К.: Знання, 2003. – С.450 с.

13. Марчук С.С. Технологія вивчення історії української школи і педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 64 с.

14. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.

15. Мосіяшенко В. Ідеї початкового народного навчання в поглядах послідовників К.Д. Ушинського // Початкова школа. – 2001. – №3. – С.67-71.

16. Мосіяшенко В. Рідна мова в педагогічній системі К.Д.Ушинського // Початкова школа. – 2002. – № 3-. – С. 74-76.

17. Мосіяшенко В. Рідна мова в педагогічній системі К.Д.Ушинського // Початкова школа. – 2002. – № 4-. – С. 76-77.

18. Омельчук В.В. Історія розвитку школи і педагогіки України. Курс лекцій. – Дубно: Скриня, 1996. – 112 с.

19. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омелеленко. – К.: Знання – Прес, 2003. – С.528; 538-539.

20. Педагогічні ідеї К.Д. Ушинського. – К.: Вища школа, 1974. – 340с.

21. Погляди К. Ушинського на зміст і методику виховання та навчання дітей в сім'ї та школі // Освіта. – 16-23 липня. – 2003. – С.4.

22. Психологічна спадщина К. Д. Ушинського / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Рад. шк. – 1963. – 189 с.

23. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Рад. шк., 1991. – 381с.

24. Руденко Ю.Д. Чи знаємо і шануємо генія К. Ушинського? // Освіта. – №11. – 2003.

25. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.

26. Усатенко Т.П. Українська національна школа: минуле і майбутнє. – К.: Наукова думка, 2003. – 286 с.

27. Ушинський К.Д. Рідне слово // Початкова школа. – 1990. – №2. – С. 17-19.

28. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488 с.

29. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.2. – 359 с.

30. Фіцула М.М. Історія української школи і педагогіки // Фіцула М.М. Педагогіка. –

К.: Академвидав, 2003. – С. 481-527.

31. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За заг. ред. С.А. Литвинова. – К.: Рад. шк., 1961. – 652 с.

32. Хрестоматія з історії української класичної педагогіки: К.Ушинський, С.Русова, А.Макаренко, Г.Ващенко, В.Сухомлинський / Уклад. В.П.Кравець, О.І.Мешко. – К.: Грамота, 2008. – 768 с.

33. Щербань П. Погляди К. Ушинського на зміст і методику виховання та навчання дітей в сім'ї та школі // Освіта. – № 33. – 2003.

34. Щербань П. Хто ж ми такі, чийх батьків діти? // Рідна школа. – 2004. – №3. – С. 10-11.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №5

Тема. Видатні українські педагоги 20 ст.

Мета. Ознайомитися із педагогічною діяльністю класиків української педагогіки 20 ст. та їх ідеями. Проаналізувати педагогічні погляди С.Русової, І.Огієнка, Г.Ващенка, А.Макаренка, В.Сухомлинського. Виробляти навички самостійного опрацювання першоджерел класиків української педагогіки.

План

1. Обговорення теоретичних питань:

1.1. Педагогічні погляди і діяльність С.Русової.

1.2. Педагогічна діяльність і погляди І.Огієнка.

1.3. Педагогічна система Г.Ващенка.

1.4. Педагогічна діяльність А.Макаренка.

1.5. Педагогіка гуманізму В.Сухомлинського.

2. Практичні завдання:

2.1. Складіть хронологічні таблиці життєвого і творчого шляху С.Русової, І.Огієнка, Г.Ващенка, А.Макаренка, В.Сухомлинського.

2.2. Запишіть назви праць, які належать кожному із згаданих вище педагогів.

2.3. Прочитайте праці А.Макаренка «Книга для батьків» і В.Сухомлинського «Батьківська педагогіка» та выпишіть із них думки про сімейне виховання, які вам найбільше сподобались (по 10 висловлювань з кожної праці).

2.4. Зробіть анотацію праці І.Огієнка «Українська культура», выпишіть думки про освіту і виховання в різні історичні періоди.

2.5. Законспекуйте статтю С.Русової «Національна школа».

2.6. Зробіть анотацію праць В.О.Сухомлинського «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителеві», «Павлівська середня школа»

2.7. Запишіть думки про виховний ідеал українців із праці Г.Ващенко «Виховний ідеал».

2.8 Підготуйте і захистіть реферат з даної теми.

Теми рефератів і повідомлень:

1. С.Русова як фундатор вітчизняної теорії і методики дошкільного виховання.

2. С.Русова про національне виховання і школу.

3. Особливості виховного ідеалу Г.Ващенка.

4. А.С.Макаренко про колектив.

5. Теорія колективу в педагогічній спадщині В.Сухомлинського.
6. Культурно-просвітницька діяльність І.Огієнка.
7. Педагогічні експерименти А.С.Макаренка.
8. Біографічні відомості життєвого і творчого шляху А.С.Макаренка.
9. Народознавчі витoki педагогіки В.О.Сухомлинського.

Література:

1. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994.
2. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища шк., 1973.
3. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001.
4. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2003.
5. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки. – К.: Знання, 2003.
6. Гусак П., Мартіросян Л. Історія педагогіки України. – Луцьк: ВДУ, 1996.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1976 – 1977.
8. С.Русова. Вибрані педагогічні твори. У двох книгах. – К.: Либідь, 1997.
9. Макаренко А.С. Твори в семи томах. – К.: Рад. школа, 1954.
10. Огієнко І. Українська культура. -К., 1991.
11. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994.
12. Хрестоматія з історії української класичної педагогіки: К.Ушинський, С.Русова, А.Макаренко, Г.Ващенко, В.Сухомлинський / Уклад. В.П.Кравець, О.І.Мешко. – К.: Грамота, 2008.
13. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1

Тема. Вивчення та аналіз педагогічної думки, школи і виховання країн Європи в період середньовіччя, Відродження та реформації.

Мета. З'ясувати педагогічну проблематику даного періоду, проаналізувати освітньо-виховні системи, які склалися у європейських державах у цей час.

План

1. Обговорення головних теоретичних положень теми (стислий огляд):

- 1.1. Педагогічна думка в середньовіччі (Тертулліан, Августин Блаженний, Фома Аквінський).
- 1.2. Загальна характеристика педагогіки середньовіччя.
- 1.3. Церковні школи та церковно-духовне виховання.
- 1.4. Міські школи, бюргерське виховання.
- 1.5. Лицарське виховання.
- 1.6. Середньовічні університети.
- 1.7. Загальна характеристика педагогіки Відродження.
- 1.8 Представники гуманістичної педагогіки в епоху Відродження.
- 1.9 Єзуїтське виховання.
- 1.10. Представники реформації.

2. Практичні завдання

- 2.1. Тезисно законспектувати провідні ідеї праці Т. Мора «Утопія» (книга

друга «Про заняття ремеслом»).

2.2. Виписати актуальні проблеми освіти і виховання з педагогічного роману Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель» (книга 1, глава 23 і 24).

2.3. Прочитати окремі глави з праці М. Монтеня «Досліди» (глава 26. Про виховання дітей) і виписати 10-12 висловлювань про освіту, навчання і виховання дітей.

2.4. Прочитати фрагменти «Бесіди з Піпіном» Алкуїна. Записати окремі питання та відповіді на них.

Література:

1. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996.
2. Марчук С.С. Технологія вивчення історії зарубіжної педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк, 2004.
3. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973.
4. Пискунов А.И. Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки. – М.: Просвещение, 1981.
5. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001.
6. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2003.
7. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995.
8. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
9. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №2

Тема. Вивчення та аналіз педагогічних поглядів, наукових праць і підручників Я.А.Коменського.

Мета. З'ясувати актуальні проблеми педагогічної спадщини Я.А.Коменського, ознайомитись з його основними педагогічними працями.

План

1. Обговорення головних теоретичних положень теми (стислий огляд):

- 1.1. Життя та педагогічна діяльність Я.А.Коменського.
- 1.2. Загальнопедагогічні ідеї.
- 1.3. Вікова періодизація і система шкіл.
- 1.4. Дидактичні погляди.
- 1.5. Навчальні підручники.
- 1.6. Концепція морального виховання.
- 1.7. Вимоги до вчителя.
- 1.8. Педагогічний аналіз праці «Велика дидактика».
- 1.9. Науковий аналіз праці «Всезагальна порада про виправлення справ людських».

2. Практичні завдання:

2.1. Зробити загальну характеристику праці Я.А.Коменського «Велика дидактика» (дата написання, повна назва книги, для кого корисна, кількість глав).

2.2. Прочитати і тезисно законспектувати наступні глави «Великої дидактики»: «Метод моралі» (гл. 23), «Про шкільну дисципліну»(гл. 26), «Про чотирьохступеневу побудову шкіл у відповідності з віком та успіхами учнів»

(гл. 27), «Ідея материнської школи» (гл. 28), «Ідея школи рідної мови» (гл. 29), «Нарис латинської школи» (гл. 30), «Академія» (гл.31).

2.3. Проаналізувати навчальну книгу Я.А.Коменського «Видимий світ у малюнках».

2.4. Законспектувати окремі частини «Всезагальної поради про виправлення справ людських» Я.А.Коменського, зокрема частину четверту «Пампедія» і її такі глави:

гл. V. Пансахалія (§ 1, 6, 7,); гл-VI Панбіблія (§ 2-9)

2.5. Підготуватись до виконання тестових завдань до теми: «Педагогічна система Я.А. Коменського»

Література:

1. Хрестоматія по истории зарубежной педагогики / Сост. А.И.Пискунов. – М.:Просвещение, 1981.

2. Коменський Я.А., Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1987.

3. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1987.

4. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996.

5. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001.

6. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2003.

7. Марчук С.С. Технологія вивчення історії зарубіжної педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк, 2004.

8. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.

9. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №3

Тема. Здача змістового модуля І «Розвиток освіти, виховання і педагогічної думки в античному світі, країнах Європи в епохи середньовіччя, Відродження та реформації».

Мета. Здійснити поточний контроль знань студентів із даного змістового модуля. Узагальнити і систематизувати вивчений навчальний матеріал. Формувати навички взаємо- і самоконтролю знань студентів.

План

1. Підготовка до перевірки, взаємо- і самоконтролю знань студентів із основних теоретичних положень змістового модуля 1:

1.1. Вступ до історії педагогіки. Виховання, школа і педагогічна думка стародавнього світу. Поняття про історію педагогіки, принципи її побудови. Завдання та джерела історії педагогіки. Теорії походження виховання. Виховання за первіснообщинного ладу. Виховання і навчання в країнах Стародавнього Сходу. Навчання і виховання в Стародавній Греції. Освіта в епоху еллінізму. Школа і виховання в Стародавньому Римі. Педагогічні погляди стародавніх грецьких і римських філософів.

1.2. Виховання, освіта і педагогічна думка країн Європи в епоху середньовіччя, Відродження та реформації. Характерні риси педагогіки середньовіччя та основні типи шкіл в країнах Західної Європи. Зародження гуманістичної педагогіки. Видатні педагоги-гуманісти. Педагогіка і школа реформації. Єзуїтське виховання.

1.3. Педагогічна система Я.А.Коменського. Життєвий і творчий шлях Я.А.Коменського. Загальнопедагогічні ідеї. Вікова періодизація і система шкіл. Дидактичні погляди. Навчальні підручники. Моральне виховання. Вимоги до вчителя.

2. Здача змістового модуля 1 (можливі форми – усне опитування (співбесіда), самотійна письмова робота, тестування).

2.1. Отримати запропонований варіант питань (білету). Уважно прочитати завдання (інструкцію).

2.2. Виконати подані завдання (для письмової роботи записати, для усної відповіді – упорядкувати тези).

2.3. Зосередитись і уважно перевірити правильність виконаної роботи.

2.4. Здати контрольну модульну роботу для перевірки.

Література:

1. Волкова М.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001. – 576 с.
2. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973. – 448 с.
3. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
4. Кравець В.П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ ст. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
5. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
6. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003. – 450 с.
7. Марчук С.С. Технологія вивчення історії зарубіжної педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 64 с.
8. Бойчук П.М., Марчук С.С. Збірник тестових завдань з педагогіки. – Луцьк, 2007. – 378с.
9. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2005. – 560 с.
10. Хрестоматія по истории зарубежной педагогики. – М.: Просвещение, 1971. – 560 с.
11. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / За заг. ред. З.Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.
12. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За заг. ред. С.А. Литвинова. – К.: Рад. школа, 1961. – 652 с.
13. Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцци. Педагогическое наследие / Сост. В. Кларин, А. Джурицкий. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №4

Тема. Аналіз ідей реформаторської педагогіки кінця 19 - поч. 20 століття.

Мета. З'ясувати основні наукові напрямки в зарубіжній реформаторській педагогіці кінця 19 – 20 століття та їх вплив на подальший розвиток європейської школи і педагогіки.

Форма проведення – педагогічний аукціон.

План

1. Обговорення головних теоретичних положень теми (стислий огляд):

1.1 Педагогіка позитивізму.

1.2 Теорія вільного виховання.

1.3 Експериментальна педагогіка.

1.4 Педагогіка дії.

- 1.5 Теорія трудової школи і громадського виховання.
- 1.6 Теорія нового виховання і нових шкіл.
- 1.7 Педагогіка прагматизму.
- 1.8 Функціональна педагогіка.
- 1.9 Педагогіка культури.
- 1.10 Вальдорфська педагогіка.

2. Практичні завдання:

- 2.1 Проаналізувати ідеї праці Г.Кершенштейнера «Школа майбутнього – школа праці».
- 2.2 Ознайомитись із працею Дж.Дьюї «Школа і суспільство» (гл.2 «Школа і життя дитини»).
- 2.3 Тезисно законспектувати працю В.- А. Лая «Школа дії».
- 2.4. Зробити анотацію праці М.Монтессорі «Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в “будинках дитини”».
- 2.5. Підготуватися до виконання тестових завдань з теми.

Література:

1. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М. Просвещение, 1981.
2. Волкова Н.П. Педагогіка. – К. Академія 2001.
3. Фіцула М.М. Педагогіка. – К. Академвидав. 2003.
4. Кравець В.П. Зарубіжна школа і педагогіка 20 ст.. – Тернопіль, 1996.
5. Марчук С.С. Технологія вивчення історії зарубіжної педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк, 2004.
6. Історії педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К. Вища школа, 1973.
7. Рассел Б. Історія західної філософії. – К. Основи, 1995.
8. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: (Творці гуманістичних систем. – С.366-372).
9. Освітні технології / За ред. О.М. Пехоти. – К.: АСК, 2003.
- про вальдорфську педагогіку. С. 46 – 57.
- про М. Монтессорі. С.58 – 68.
10. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
11. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №5

Тема. Здача змістового модуля II «Становлення західноєвропейської і світової педагогіки в період Просвітництва, Нового і новітнього часів».

Мета. Здійснити діагностику рівня знань студентів із основних теоретичних положень змістового модуля. Узагальнити і систематизувати навчальний матеріал вивченого модуля.

План

1. Підготовка до перевірки, взаємо- і самоконтролю знань студентів із основних теоретичних положень змістового модуля 2:

1.1. Загальна характеристика шкільництва, виховання і педагогічної думки країн Європи в епоху Просвітництва і Нового часу. Розвиток педагогіки епохи Просвітництва. Педагогічні ідеї Д.Локка та Д.Беллерса. Педагогічні ідеї французьких філософів-просвітителів К.А.Гельвеція і Д.Дідро. Педагогічна система Ж.Ж. Руссо. Педагогічні ідеї філантропів і неогуманістів.

Педагогічні погляди Й.Г.Песталоцці, Й.Гербарта, А.Дистервега, Ф.Фребеля. Педагогічні ідеї А.Сен-Сімона, Ш.Фур'є, Р.Оуена. Педагогічна думка Росії у 18 – поч. 20 ст. Педагогічні ідеї М.Ломоносова, М.Пирогова, Л.Толстого, П.Каптерєва, К.Вентцеля, П.Лесгафта, П.Блонського, С.Шацького.

1.2. Основні наукові напрямки світової реформаторської педагогіки новітнього часу (кін. 19 - 20 ст.). Соціально-біологічний напрямок педагогіки. Теорія “громадянського” виховання і “трудова” школи. Теорія “вільного” виховання. Теорія “нового” виховання і “нових” шкіл. “Експериментальна” педагогіка. “Прагматична” педагогіка.

2. Здача змістового модуля 2 (можливі форми – усне опитування (співбесіда), самостійна письмова робота, тестування).

2.1. Отримати пропонований варіант питань (білету). Уважно прочитати завдання (інструкцію).

2.2. Виконати подані завдання (для письмової роботи записати, для усної відповіді – упорядкувати тези).

2.3. Зосередитись і уважно перевірити правильність виконаної роботи.

2.4. Здати контрольну модульну роботу для перевірки.

Література:

1. Волкова М.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001. – 576 с.
2. Бойчук П.М., Марчук С.С. Збірник тестових завдань з педагогіки. – Луцьк, 2007. – 378с.
3. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973. – 448 с.
3. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
4. Кравець В.П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ ст. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
5. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
6. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003. – 450 с.
7. Марчук С.С. Технологія вивчення історії зарубіжної педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 64 с.
8. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2005. – 560 с.
9. Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки. – М.: Просвещение, 1971. – 560 с.
10. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / За заг. ред. З.Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.
11. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За заг. ред. С.А. Литвинова. – К.: Рад. школа, 1961. – 652 с.
12. Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцци. Педагогическое наследие / Сост. В. Кларин, А. Джурицкий. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №6

Тема. Розвиток національної освіти і виховання в період українського ренесансу.

Мета. Проаналізувати процес становлення української національної системи виховання і педагогіки в період епохи Відродження. Ознайомитись із педагогічною думкою цього часу.

План

1. Обговорення головних теоретичних положень теми (стислий огляд):

- 1.1. Історична зумовленість українського ренесансу.
- 1.2. Братські школи України.
- 1.3. Острозький культурно-освітній центр.
- 1.4. Києво-Могилянська академія.
- 1.5. Козацтво – унікальне явище в українській і світовій історії.
- 1.6. Школа та освіта в Запорізькій Січі.
- 1.7. Фізичне і психофізичне виховання козацької молоді.
- 1.8. Педагогічні погляди і діяльність Г.Сковороди.
- 1.9. Сподвижники педагогічної думки українського Відродження (Г.Смотрицький, М.Смотрицький, І.Вишенський, С.Зизаній, Л.Зизаній, К.Ставровецький, І.Борецький, П.Беринда, Є.Славинецький, С.Полоцький, Ф.Прокопович).

2. Практичні завдання.

- 2.1. Випишіть думки із «Домострою» (16 ст.) про те:
 - а) «як дітей своїх виховати у всякому повчанні і страху Божому»;
 - б) «як дітей вчити і страхом рятувати»;
 - в) «яких людей тримати і як про них піклуватись в усякому навчанні і в божественних заповідях і хатньому розпорядку».
- 2.2. Зазначте провідні педагогічні проблеми, підняті Є.Славинецьким у творі «Громадянство звичаїв дитячих», підтвердіть їх відповідними цитатами.
- 2.3. Складіть хронологію основних культурно-освітніх подій Києво-Могилянської академії.
- 2.4. Складіть хронологію основних культурно-освітніх подій Острозької академії.
- 2.5. Випишіть думки про освіту і виховання із творів Г.Сковороди «Убогий жайворонок», «Вдячний Еродій», «Байки харківські».
- 2.6. Опрацюйте Статут Луцької греко-латино-словенської школи 1624 року. Основні положення запишіть. Зазначте, які освітньо-виховні традиції, зафіксовані у цьому документі, збереглися у сучасній школі.
- 2.7. Зробіть анотацію таких педагогічних творів:
 - а) «Книжка» І.Вишенського;
 - б) «Про премудрість» К.Ставровецького;
 - в) «Лексикон славеноруський» П.Беринди;
 - в) «Духовний регламент» Ф.Прокоповича.
- 2.8. Виписати цікаві думки іноземних мандрівників П.Алепського і Ж.Балюза про освіту і виховання українців.

Література:

1. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994.
2. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища пік., 1973.
3. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За заг. ред. С.А.Литвинова.-К.: Рад шк., 1961.
4. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001.
5. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2003.
6. Антологія педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1998.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – Львів: Афіша, 2001.
8. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси.

– К.: Рад. шк., 1991.

9. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки. – К.: Знання, 2003.

10. Гусак П., Мартіросян Л. Історія педагогіки України. – Луцьк: ВДУ, 1996.

11. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. – К.: Вища шк., 1999.

12. Українська культура: історія і сучасність / За ред. С.О. Черепанової. – Львів: Світ, 1994 (розділ «Освіта»).

13. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006.

14. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005.

15. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003.

16. Радул О. Історія педагогіки України Х-ХVII століть: Персоналії. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005.

17. Марчук С.С. Технологія вивчення історії української школи і педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №7

Тема. Вивчення та аналіз педагогічної думки України у 19 – поч. 20 ст.

Мета. Вивчити актуальні проблеми школи, освіти і виховання у 19 – поч.20 ст. на основі аналізу педагогічних праць та статей відомих просвітителів даного періоду.

План

1. Обговорення головних теоретичних положень з теми (стислий огляд):

1.1. Педагогічні погляди Т.Г. Шевченка

1.2. Педагогічні ідеї Лесі Українки

1.3. Педагогічні погляди П. Грабовського, С. Васильченка.

1.4. Педагогічні ідеї Т. Лубенця.

1.5. Педагогічні погляди І.Франка.

1.6. Педагогічні погляди і діяльність Б.Д.Грінченка.

1.7. Педагогічні погляди і діяльність Х.Алчевської.

1.8. Педагогічні погляди П.Куліша.

1.9. Педагогічні погляди і діяльність М.Корфа.

1.10. Педагогічні погляди і діяльність О.Духновича.

1.11. Педагогічні погляди М.Драгоманова.

1.12. Педагогічні погляди М.Костомарова.

1.13. Педагогічні ідеї М.Шашкевича.

1.14. Педагогічні погляди М.Грушевського.

2. Практичні завдання:

2.1. Виписати думки Т.Г.Шевченка про освіту і виховання (див.: Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За ред. С.А.Литвинова – К.: Рад.: школа, 1961)

2.2. Проаналізувати «Буквар южнорусский» Т.Г.Шевченка.

2.3. Прочитати і тезисно законспектувати статтю Лесі Українки «Волинські образи».

2.4. Зазначити актуальні проблеми статті П.Грабовського, «Дещо про освіту на Україні». Вказані проблеми підтвердити цитатами із даної статті.

2.5. Ознайомитись із працею С.Васильченка «Записки вчителя». Виписати із даного твору висловлювання про вчителя.

2.6. Тезисно законспектувати статтю Т.Лубенця «Про покарання в дитячому віці і шкільну дисципліну», звертаючи увагу на такі аспекти:

- а) прийоми керування дітьми;
- б) виховання без покарань (Яснополянська школа);
- в) факти з життя народної школи;
- г) роди дитячої безпорадності;
- д) принципи «Дитячого Дому» у Петербурзі;
- є) поради вчителів, вихователю.

2.7. Проаналізувати підручник О.Духновича «Народная педагогія».

2.8. Зробити анотацію таких педагогічних і публіцистичних творів:

«Книга буття українського народу» М.Костомарова;

«До рідного народу» П.Куліша;

«Азбука і абецаadlo» М.Шашкевича;

«Чудацькі думки про українську національну справу»

М.Драгоманова;

«Якої нам треба школи», «Екзамен», «Учителям» Б.Грінченка;

«Учитель» І.Франка;

«Шкільна мова», «За український університет» М.Грушевського;

«Історія відкриття школи в селі Олексіївні Михайлівської області»

Х.Алчевської.

2.9. Зробити висновок про виконану роботу у формі переліку провідних педагогічних проблем, що зустрічаються у згаданих творах.

Література:

1. Хрестоматія історії вітчизняної педагогіки / За ред. С.А.Литвинова. – К.: Рад. школа, 1961.

3. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001.

4. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2003.

5. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки. – К.: Знання, 2003.

6. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994.

7. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч.. XX ст.): Нариси. – К.: Рад. школа, 1991.

8. Антологія педагогічної мисли Української ССР / Сост. Н.П.Калениченко. – М.: Педагогіка, 1988.

9. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006.

10. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005

11. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003.

12. Гусак П., Мартіросян Л. Історія педагогіки України. – Луцьк: ВДУ, 1996.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №8

Тема. Здача змістового модуля III «Історія національної школи і педагогіки».

Мета. Визначити рівень обізнаності студентів із основними теоретичними засадами вивченого змістового модуля. Узагальнити і

систематизувати навчальний матеріал даного змістового модуля.

План

1. Підготовка до перевірки, взаємо- і самоконтролю знань студентів із основних теоретичних засад змістового модуля III:

1.1. Виховання, школа і педагогічна думка докняжої і княжої доби. Язичницька педагогіка слов'ян. Школа і освіта Давньої Русі. Педагогічна думка давньоруської доби.

1.2. Становлення і розвиток національної системи виховання і педагогіки в епоху Українського Відродження. Історична зумовленість українського ренесансу. Острозький культурно-освітній центр. Братські школи України. Києво-братська колегія (академія). Школа і виховання в Запорозькій Січі. Українська педагогічна думка ренесансно-гуманістичного періоду.

1.3. Особливості розвитку освіти і педагогічної думки України у часи влади Російської та Австро-Угорської імперій. Освітня політика російського царського уряду в Україні у 18 – поч. 20 ст. Стан освіти на західноукраїнських землях у 18 – поч. 20 ст. Розвиток української педагогічної думки цього періоду.

1.4. Розвиток освіти і педагогічної думки України у 20 - поч. 21 ст. Національне шкільництво і педагогічна думка в період Української революції (1917-1919 рр.). Система освіти і розвиток педагогічної думки України у радянську добу (1919-1991 рр.). Тенденції розвитку національної освіти незалежної України.

2. Здача змістового модуля III (можливі форми – усне опитування (співбесіда), самостійна письмова робота, тестування).

2.1. Отримати пропонований варіант питань (білету). Уважно прочитати завдання (інструкцію).

2.2. Виконати подані завдання (для письмової роботи записати, для усної відповіді – упорядкувати тези).

2.3. Зосередитись і уважно перевірити правильність виконаної роботи.

2.4. Здати контрольну модульну роботу для перевірки.

Література:

1. Антологія педагогічної думки Української ССР / Сост. Н.П. Калениченко. – М.: Педагогіка, 1988. – 640 с.

2. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.

3. Бойчук П.М., Марчук С.С. Збірник тестових завдань з педагогіки. – Луцьк, 2007. – 378с.

4. Волкова М.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001. – 576 с.

5. Гусак П.М., Мартіросян Л. Історія педагогіки України. – Луцьк, 1996. – 164 с.

6. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973. – 448 с.

7. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – 767 с.

8. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994. – 388 с.

9. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003. – 450 с.

10. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки. – К.: Знання-Прес, 2003. – 450 с.

11. Макаренко А.С. Книга для батьків. – К.: Рад. школа, 1972. – 336 с.

12. Марчук С.С. Технологія вивчення історії української школи і педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 64 с.

13. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.
14. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги / Під заг. ред. А.М. Бойко. – К.: Професіонал. – 576 с.
15. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.
16. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 1. – 272 с.; Кн. 2. – 320 с.
17. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.
18. Сковорода Г. Твори: У 2-х т. – К.: Обереги, 2005. – Т.1. – 528 с.; Т.2. – 480 с.
19. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа. – 312 с.
20. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.
21. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5 томах. – К.: Рад. школа, 1976-1977. – Т.1. – 654 с.; Т.2. – 670 с.; Т.3. – 670 с.; Т.4. – 640 с.; Т.5. – 639 с.
22. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. / За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.; Кн. 2. – 552 с.
23. Українське народознавство / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.
24. Усатенко Т.П. Українська національна школа: минуле і майбутнє. – К.: Наукова думка, 2003. – 286 с.
25. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488 с.; Т.2. – 359 с.
26. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2005. – 560 с.
27. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / За заг. ред. З.Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.
28. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За заг. ред. С.А. Литвинова. – К.: Рад. школа, 1961. – 652 с.
29. Хрестоматія з історії української класичної педагогіки: К.Ушинський, С.Русова, А.Макаренко, Г.Ващенко, В.Сухомлинський / Уклад. В.П.Кравець, О.І.Мешко. – К.: Грамота, 2008. – 768 с.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Студент виконує індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) за обраною темою у формі **реферату**.

Реферат повинен складатися з таких **структурних елементів**: вступу, що дає уявлення про актуальність теми і завдання його автора; *основної частини*, яка містить стислий огляд й оцінку літератури, аргументацію положень, котрі захищає студент; *висновків*; *списку основної використаної літератури*.

Реферат має виявити глибокі знання за темою дослідження, чітко розкрити авторську позицію щодо неї, показати вміння осмислювати й аналізувати явища, використовуючи теоретичні положення, робити правильні практичні висновки.

Слід дотримуватися вимог до оформлення рефератів:

- після титульної сторінки повинен бути план (простий або складний);
- реферат починається із вступу (одна сторінка), в якому пояснюється важливість та актуальність обраної теми, формулюється мета і завдання;
- виклад матеріалу відповідно плану;
- закінчується виклад головних положень теми власними висновками, практичними рекомендаціями;

- реферат може мати додатки;
- у кінці має бути список основної використаної літератури, складений за нормами бібліографії;
- посилання на літературу у тексті краще робити після цитати в квадратних дужках [;];
- назви всіх питань за планом треба чітко виділяти в тексті реферату;
- обсяг роботи – до 15 друкованих / рукописних сторінок.

МОДУЛЬ І. «ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ШКІЛЬНИЦТВА»

1. Педагогіка С.Френе з погляду сучасності.
2. Християнське виховання в педагогіці Я.А.Коменського.
3. Особливості формування особистості в уявленні давньогрецьких філософів.
4. Гуманістичні аспекти виховання особистості в країнах Західної Європи в епоху

Відродження.

5. Університетські традиції країн Європи в епоху середньовіччя.
6. Освітньо-виховні традиції країн Стародавнього Сходу.
7. Теорія природного і вільного виховання особистості у педагогічній спадщині

Ж.Ж.Руссо.

8. Проблема вікової періодизації в працях класиків зарубіжної педагогіки.
9. Гуманістичні принципи педагогіки Л.М.Толстого.
10. Особливості лицарського виховання в середньовічній Європі.
11. Організація перших дитячих садків в Європі: досвід Ф.Фребеля.
12. Особливості навчальних підручників для дітей Я.А.Коменського.
13. Особливості спартанського та афінського виховання в Стародавній Греції.
14. Особливості формування східної особистості у філософській творчості Конфуція.
15. Принципи вільного виховання в педагогічній системі М.Монтессорі.
16. Теорія елементарної освіти Й.Г.Песталоцці.
17. Особливості виховання особистості в уявленні педагогів-гуманістів епохи

Відродження.

18. Єзуїтське виховання в період європейської реформації.
19. Актуальні проблеми педагогічної спадщини Я.А.Коменського.
20. Проблема виховання дітей у стародавні часи.
21. Виховання у первісному суспільстві.
22. Класно-урочна система Я.А.Коменського.
23. Педагогічні ідеї Дж. Локка.
24. Дидактика А.Дистервега.
25. Прагматична педагогіка Дж. Дьюї.
26. Вальдорфська педагогіка.
27. Ідеї навчання й виховання у педагогіці екзистенціалізму.
28. Система освіти в США.
29. Освітня система у Великобританії.
30. Характеристика освітньої системи у Німеччині.
31. Характеристика освітньої системи у Франції.
32. Система освіти в Японії.
33. Вікова періодизація та система виховання Ж.Ж. Руссо.
34. Педагогічні ідеї Роберта Оуена.
35. Проблеми педагогіки в соціальній системі Ш.Фур'є.
36. Історія виникнення організованих форм виховання.
37. Школа і педагогіка в Стародавньому Римі.
38. Педагогічні ідеї та дослідження філантропістів і неогуманістів.
39. Неофрейдизм і педагогіка.
40. Технологія саморозвитку М.Монтессорі.

41. Я.Коменський про школу і вчителя.
42. Педагогічні ідеї В.Вандера.

МОДУЛЬ II. «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ»

1. Виховні традиції язичницької педагогіки східних слов'ян.
2. Навчально-виховні традиції Луцької братської школи.
3. Історичні аспекти розвитку освіти на Волині.
4. Вплив педагогічних ідей Софії Русової на створення сучасної національної системи виховання в Україні.
5. Виховний потенціал української міфології.
6. Особливості допомоги аномальним дітям в Україні.
7. Вихованці Києво-Могилянської академії.
8. Роль сподвижників педагогічної думки України 19 – поч. 20 ст. в національно-культурному відродженні.
9. Виховний аспект посібників О.Духновича.
10. Освітньо-виховні традиції Києво-Могилянської академії.
11. Освітньо-виховні традиції Острозької академії.
12. Волинські шкільні традиції у творчій спадщині Лесі Українки.
13. Проблеми шкільної освіти і виховання в працях класиків української літератури XIX– початку XX ст.
14. Гуманістичні ідеї педагогіки Григорія Сковороди.
15. Навчально-виховні традиції давньоруських шкіл.
16. Значення шкільної політики давньоруських князів у піднесенні культурного рівня Київської Русі.
17. Організація навчально-виховного процесу в братських школах України.
18. Педагогічні погляди Г.С.Сковороди у його байках, притчах і листах.
19. Гуманістичні засади “Повчання дітям” Володимира Мономаха.
20. Виховне значення праці в творчості К.Д.Ушинського.
21. Гуманістичні засади педагогічної думки в пам'ятках писемності Київської Русі.
22. Особливості фізичного та психофізичного виховання козаків в Запорізькій Січі.
23. Вплив сподвижників української освіти 17 – 18 ст. на московську культуру.
24. Проблеми дорослої освіти в педагогічній практиці і творчості Х.Д.Алчевської.
25. Виховний ідеал Г.Ващенко і його значення для гуманізації освіти.
26. Особливості виховання дітей у сім'ї П.Косача.
27. Вплив творчої спадщини А.Макаренка на розвиток вітчизняної та світової педагогіки.
28. Династії меценатів у долі української освіти.
29. Братські школи України як унікальне явище народної творчості в системній організації педагогічного процесу.
30. Перші національні міністри освіти і розбудова української школи.
31. Роль церковнопарафіяльних шкіл у розвитку освіти на Волині.
32. Досвід зарубіжної школи в педагогічних працях К.Д.Ушинського.
33. Роль гетьманату П.Скоропадського в створенні української держави та освіти.
34. Школа та педагогічна думка Київської Русі.
35. Виникнення і розвиток гувернерства в Україні.
36. Колегіуми в системі освіти України.
37. Проблеми дотримання прав жінок на освіту в Україні.
38. Проблема виховання особистості у колективі в теоретичній спадщині А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського.
39. Христина Алчевська – організатор освітньої справи в Україні.
40. Микола Пирогов і недільні школи.
41. “Велесова книга” – стародавня пам'ятка української писемності.
42. Видатні діячі культури Київської Русі.

ФОНД ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Історія розвитку зарубіжної школи, виховання і педагогічної думки

1. Укажіть провідні напрями афінського виховання (7-5 ст. до н.е.):

1) *трудове*; 2) *розумове*; 3) *естетичне*; 4) *моральне*; 5) *економічне*; 6) *фізичне*.

2. Установіть послідовність навчання і виховання хлопчиків в Стародавніх Афінах: 1) *мусичне виховання у школі кифариста*; 2) *домашнє виховання*; 3) *навчання в школі граматиста*; 4) *проходження військової служби*; 5) *заняття в гімнастичній школі*; 6) *навчання в гімназії*.

3. Укажіть характеристики, властиві спартанському вихованню: 1) *високий розумовий розвиток вихованців*; 2) *військово-гімнастичне виховання*; 3) *естетичний розвиток дітей*; 4) *недостатність інтелектуального виховання*; 5) *байдужість до зручностей, загартованість, терпіння*; 6) *пріоритет фізичного виховання*.

4. Назвіть елементи афінського виховання в педагогічній системі Платона: 1) *ідея гармонійного розвитку*; 2) *державний характер виховання*; 3) *виховання дівчат*; 4) *широке коло наук*; 5) *система шкіл*.

5. Укажіть давньогрецького філософа, учня Платона. Метою людського життя вважав прагнення до земного щастя. Встановив вікову періодизацію, негативно ставився до спартанського виховання (“у вихованні першу роль має відігравати прекрасне, а не дико-тваринне”): 1) *Плутарх*; 2) *Піфагор*; 3) *Аристотель*; 4) *Сократ*.

6. Твердження, що поняття “дидакал” і “педагог” у Стародавній Греції були тотожними: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

7. Відновіть давньоафінське прислів'я: “Хто не вміє читати і ..., той не може бути громадянином”: 1) *співати*; 2) *писати*; 3) *рахувати*; 4) *танцювати*; 5) *плавати*; 6) *малювати*.

8. Назвіть вчителя гімнастики в афінській школі-палестрі: 1) *граматист*; 2) *кифарист*; 3) *педагог*; 4) *педоном*; 5) *педотриб*; 6) *дидакал*.

9. Укажіть послідовність навчання у афінських школах: 1) *школа-палестри*; 2) *школа граматиста і кифариста*; 3) *ефебія*; 4) *гімназія*.

10. Назвіть навчально-виховний заклад античних Афін, де юнаки 17-18 років з родин найзаможніших аристократів опановували філософію, політику, літературу та займалися гімнастикою: 1) *агели*; 2) *палестра*; 3) *гімнасія*; 4) *ефебія*.

11. Назвіть криваві нічні облави на рабів, свого роду “практичні заняття” у спартанському вихованні: 1) *агели*; 2) *агони*; 3) *криптії*; 4) *ефебії*.

12. Назвіть характеристики, властиві спартанському вихованню: 1) *приватний характер освіти і виховання*; 2) *досконалий розвиток тілесних сил*; 3) *розвиток войовничого мужнього духу*; 4) *державний характер освіти і виховання*; 5) *розвиток суворого підкорення цілям і волі держави*; 6) *музичний розвиток вихованців*.

13. Укажіть елементи спартанського виховання в педагогічній системі Платона: 1) *державний характер виховання*; 2) *гармонійність виховання*; 3) *виховання дівчат*; 4) *система шкіл*; 5) *широке коло наук*; 6) *суворість виховання*.

14. Назвіть давньогрецького філософа, представника античного матеріалізму, який мету виховання вбачав у підготовці молоді до реального життя на землі. Він одним із перших поставив питання про природовідповідність виховання (“природа і виховання подібні”): 1) *Демокрит*; 2) *Платон*; 3) *Сократ*; 4) *Аристотель*.

15. Назвіть філософа, який обґрунтував систему виховання у рабовласницькій державі: 1) *Квінтіліан*; 2) *Цицерон*; 3) *Платон*; 4) *Сократ*.

16. Визначте послідовність навчання і виховання дітей і молоді в педагогічній системі давньогрецького філософа Платона: 1) *навчання в державній школі*; 2) *навчання в школах фізичного виховання (палестрах)*; 3) *навчання в групах ефебів*; 4) *виховання на майданчиках*; 5) *навчання в гімнасіях*; 6) *здобуття вищої освіти, підготовка до керування державою*.

17. Укажіть назву військової служби юнаків в Стародавній Греції (Спарта, Афіни): 1) *крипти*; 2) *агони*; 3) *ефебія*; 4) *калокаготія*.

18. Укажіть правильні твердження про спартанських хлопчиків: 1) *легко зносили холод, спеку і голод*; 2) *спали в м'якій постелі*; 3) *ходили в легкому одязі в будь-яку пору року*; 4) *завжди калорійно і сито харчувалися*; 5) *співали войовничих пісень*; 6) *швидко і коротко відповідали на питання дорослих*; 7) *багато читали і вміли акуратно писати*; 8) *брали участь у нічних облавах на рабів (криптіях)*.

19. Назвіть школу, в якій афінські хлопчики навчалися п'ятиборству: 1) *кифариста*; 2) *ефебія*; 3) *гімнасія*; 4) *палестра*; 5) *граматиста*.

20. Укажіть давньогрецького філософа, який метою виховання вважав пізнання людиною самої себе, її моральне самовдосконалення: 1) *Аристотель*; 2) *Сократ*; 3) *Платон*; 4) *Демокрит*; 5) *Цицерон*.

21. Установіть відповідність між частинами душі людини і напрямками виховання у педагогічній концепції Аристотеля: “Рослинна частина душі – ...; тваринна – ...; розумова – ...”: 1) *трудове виховання*; 2) *моральне виховання*; 3) *фізичне виховання*; 4) *інтелектуальне виховання*; 5) *естетичне виховання*.

22. Назвіть видатного римського педагога-гуманіста, автора першого педагогічного твору “Про виховання оратора”: 1) *Цицерон*; 2) *Сенека*; 3) *Квінтіліан*; 4) *Платон*.

23. Укажіть, про особливості якої системи виховання згадано у розповіді Плутарха про те, що Лікурґ “зміцнив і загартував дівчат вправами з бігу, боротьби, метання диска і списа”: 1) *афінська*; 2) *спартанська*; 3) *римська*; 4) *візантійська*.

24. Укажіть назву спартанського державного навчально-виховного закладу, де перебували хлопчики віком від 7-18 років: 1) *гімнасія*; 2) *ефебія*; 3) *агели*; 4) *палестра*.

25. Укажіть послідовність навчання у афінських школах: 1) *мусична школа*; 2) *ефебія*; 3) *гімнасія*; 4) *палестра*.

26. Зазначте давньогрецького філософа-ідеаліста, який учнів навчав евристичним методом (методом навідних запитань): 1) *Платон*; 2) *Сократ*; 3) *Аристотель*; 4) *Квінтіліан*; 5) *Демокрит*.

27. Установіть хронологію життєвого і творчого шляху видатних філософів античності: 1) *Платон*; 2) *Сократ*; 3) *Квінтіліан*; 4) *Аристотель*.

28. Укажіть правильні твердження про Платона: 1) давньогрецький філософ, теоретик, педагог; 2) створив власну педагогічну теорію на основі узагальнення досвіду афінського і спартанського виховання; 3) вперше створив вікову періодизацію, розділивши життя підростаючої людини на три періоди; 4) учень Аристотеля, засновник Лікею; 5) автор праць “Держава”, “Закони”.

29. Зазначте, як називали вчителів і вихователів у Стародавній Греції. У школах кифариста – ..., в агелах – ..., у школах граматистів – ...: 1) *дидаскалі*; 2) *педономи*; 3) *педагогі*; 4) *педотриби*.

30. Назвіть спартанських державних чиновників, які здійснювали контроль за вихованням дітей у сім’ї: 1) *педагогі*; 2) *педономи*; 3) *дидаскалі*; 4) *педотриби*.

31. Укажіть спільні напрями афінського і спартанського виховання: 1) *розумове*; 2) *моральне*; 3) *трудове*; 4) *фізичне*; 5) *музично-естетичне*; б) *військове*.

32. Назвіть вчителя мусичної школи в античних Афінах: 1) *педагог*; 2) *дидаскал*; 3) *магістр*; 4) *педотриб*; 5) *педоном*.

33. Зазначте давньогрецького філософа, який у своїх працях “Держава”, “Закони” накреслив проект нової системи виховання дітей та молоді в рабовласницькій державі: 1) *Аристотель*; 2) *Піфагор*; 3) *Платон*; 4) *Сократ*.

34. Назвіть правильні твердження про Аристотеля: 1) *автор слів “Платон мені друг, але істина дорожча”*; 2) *вихователь А.Македонського*; 3) *видатний римський педагог, учитель у школі риторів*; 4) *автор вікової періодизації*.

35. Назвіть учителя школи-палестри в античних Афінах: 1) *педагог*; 2) *дидаскал*; 3) *бакалавр*; 4) *педоном*; 5) *педотриб*.

36. Твердження, що хлопчиків-спартанців учили співати і грати на музичних інструментах: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

37. Серед запропонованих тверджень виберіть правильні: 1) *в античних Афінах вперше з’явився термін “школа” і трактувався як відпочинок від фізичної праці*; 2) *педагогом у Стародавніх Афінах називали вчителя гімнастичної школи*; 3) *трудове виховання було провідним у афінській системі виховання*; 4) *метою афінського виховання було досягнення калокагатії*.

38. Установіть послідовність навчання і виховання спартанських хлопчиків: 1) *ефебія*; 2) *навчання в агелах*; 3) *сімейне виховання*.

39. Назвіть щорічне публічне випробування у Стародавній Спарті, яке організовувалось на засадах змагань з різних спортивних дисциплін: 1) *агон*; 2) *ефебія*; 3) *криптії*; 4) *спартакіада*.

40. Твердження, що афінська система виховання поширювалась на міста-колонії, які розташовувалися на території Причорномор’я в Херсонесі, Ольвії, Пантикапеї: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

41. Назвіть вчителя гімнастичної школи (палестри) в Стародавніх Афінах: 1) *бакалавр*; 2) *магістр*; 3) *дидаскал*; 4) *педотриб*; 5) *педагог*.

42. Укажіть напрям виховання, зміст якого передано в словах спартанського поета: “Кифари звук мечу не стане поступатись”: 1) *розумове*; 2) *трудове*; 3) *фізичне*; 4) *музичне*; 5) *моральне*.

43. Серед запропонованих характеристик виберіть ті, які властиві афінському вихованню: 1) *приватний характер виховання більшості закладів*;

2) ефебія; 3) фізичне виховання дітей; 4) інтелектуальний розвиток дітей; 5) сімейне виховання; 6) загальнодержавне виховання; 7) право рабів на елементарну освіту.

44. Твердження, що дівчата-спартанці військово-фізичної підготовки не одержували: 1) правильне; 2) неправильне.

45. Укажіть спільні риси афінського і спартанського виховання: 1) фізичний розвиток вихованців; 2) приватний характер виховання; 3) здобуття рабами елементарної освіти; 4) сімейне виховання; 5) музичний розвиток дітей; 6) проходження військової служби.

46. Укажіть види п'ятиборства в афінських школах-палестрах: 1) стрибки; 2) біг; 3) верхова їзда; 4) гра в шахи; 5) боротьба; 6) метання списа; 7) полювання; 8) метання диска; 9) стрільба з лука.

47. Назвіть грецького філософа і вченого, сина скульптора і акушерки, який у спільних пошуках істини разом зі своїми учнями виходив з положення: "Я знаю тільки те, що я нічого не знаю": 1) Сократ; 2) Платон; 3) Аристотель; 4) Демокрит.

48. Твердження, що Квінтіліан був прихильником гуманістичного виховання дітей: 1) правильне; 2) неправильне.

49. Назвіть характеристики, властиві педагогіці середньовіччя (5-16 ст.): 1) зміна духовної орієнтації – від земного до небесного; 2) панування язичницької релігії; 3) становий характер виховання; 4) негативне ставлення християнської релігії до античної культури; 5) догматичність і формальність навчання; 6) досягнення калокагатії.

50. Укажіть провідні типи шкіл в період середньовіччя в Західній Європі: 1) гімнасії; 2) церковні школи; 3) міські школи; 4) школи-палестри; 5) середньовічні університети; 6) лицарське виховання.

51. Відновіть девіз лицарського виховання, замість пропущених крапок (...) вставте необхідні слова: "Душу – ..., життя – ..., серце – ..., честь – ...": 1) другу; 2) Богу; 3) собі; 4) королю; 5) жінці; 6) Сатані.

52. Укажіть спільні характеристики навчання в античній школі-палестрі (Стародавні Афіни) та змістом лицарського виховання в епоху середньовіччя: 1) розвиток вміння складати і співати пісні; 2) навчання метанню списа; 3) вивчення "семи вільних наук"; 4) плавання; 5) підготовка монахів; 6) наявність тілесних покарань.

53. Укажіть хронологію появи таких навчальних закладів в історії людства: 1) класична гімназія; 2) агели; 3) університети; 4) парафіяльні школи.

54. Укажіть факультети середньовічних університетів: 1) юридичний; 2) педагогічний; 3) філософський; 4) артистичний; 5) медичний; 6) богословський.

55. Зазначте характеристики, властиві середньовічним університетам Європи: 1) виникають у зв'язку з швидким економічним розвитком Європи; 2) користуються самоврядуванням і автономією; 3) очолюються дидасками; 4) зазвичай мають 4 факультети – підготовчий, медичний, богословський, юридичний; 5) випускники отримують звання бакалавра мистецтв; 6) лекції і диспути – основні методи навчання в університеті.

56. Виберіть характерні риси педагогіки середньовіччя в країнах Західної

Європи: 1) панування християнської релігії; 2) класовий і становий характер виховання; 3) проголошення аскетизму офіційною ідеологією; 4) трактування мети виховання як всебічного розвитку особистості; 5) виховання в душі релігійного аскетичного світогляду; 6) світський характер виховання усієї середньовічної школи.

57. Укажіть нідерландського письменника-педагога, автора праць “Похвала глупоті”, “Грубі вчителі”, “Розмови запросто”, “Молодим дітям наука”: 1) Ф. Рабле; 2) В. да Фільтре; 3) Е. Роттердамський; 4) Л. да Вінчі.

58. Зазначте позиції, в яких представлена система освіти і виховання в середньовічній Західній Європі: 1) церковне виховання; 2) ефебія (військова служба); 3) середньовічні університети; 4) школи риторів; 5) міські школи; 6) агели; 7) лицарське виховання.

59. Зазначте зміст (“вільні благочестія”) лицарського виховання: 1) верхова їзда; 2) гра в шахи; 3) боротьба; 4) стрибки; 5) плавання; 6) біг; 7) філософія; 8) література.

60. Укажіть спільні риси спартанського і лицарського виховання: 1) підготовка досвідчених воїнів; 2) гуманне ставлення до поневолених; 3) морально-естетичний розвиток особистості; 4) жорстоке поводження з поневоленими (рабами, кріпаками); 5) відсутність розумового виховання; 6) досягнення калокагатії – ідеалу фізичного і морального вдосконалення людини; 7) військово-фізична підготовка дівчат.

61. Укажіть хронологію появи таких навчально-виховних закладів: 1) університет; 2) мусична школа; 3) “будинки молоді”; 4) класична гімназія.

62. Укажіть основні вимоги реформації в галузі шкільництва: 1) навчання рідною мовою; 2) державне або громадське фінансування школи; 3) можливість освіти для жінок; 4) навчання латиною; 5) відкриття єзуїтських шкіл.

63. Студент, закінчивши артистичний факультет Болонського університету в епоху середньовіччя, отримував ступінь: 1) доктора наук; 2) магістра мистецтв; 3) бакалавра мистецтв; 4) дидаскала; 5) педотриба.

64. Укажіть спільні риси в системах освіти староафінських шкіл та церковних шкіл середньовічної Європи: 1) застосування фізичних покарань; 2) розумовий розвиток вихованців; 3) військово-патріотичне виховання; 4) сімейне виховання; 5) музично-естетичний розвиток вихованців.

65. Назвіть навчальний заклад, заснований в м. Станбурзі (Німеччина) Й. Штурмом. Такі заклади у 16 ст. стали виникати в цілому ряді міст Європи і готували майбутніх служителів протестанської церкви та державних чиновників: 1) університет; 2) гімназія; 3) академія; 4) єзуїтська колегія.

66. Зазначте характеристики церковних шкіл (духовного виховання) в середньовічній Європі: 1) масовий (загальнодержавний характер) навчання; 2) навчання рідною мовою; 3) навчання катехізисами; 4) вивчення “семи вільних мистецтв”; 5) проведення навчання латиною; 6) відсутність фізичних покарань; 7) наявність індивідуально-групової форми навчання.

67. Назвіть цикли предметів “семи вільних наук”: 1) “квартіум”; 2) квартет; 3) “квадривіум”; 4) “септіум”; 5) “дует”; 6) “октавіум”;

7) “тривіум”; 8) “терціум”.

68. Укажіть характеристики лицарського виховання (кінець 11 – 15 ст.):
1) релігійний характер виховання; 2) девіз лицарів: “Кифари звук мечу не стане поступатись”; 3) виконання вихованцями обов’язків пажа при дружині сюзерена; 4) навчання в агелах; 5) високий інтелектуальний розвиток вихованців; 6) відвідування гімнастичної школи.

69. Укажіть спільні науки (мистецтва, “благочестії”) у лицарському вихованні і староафінській школі-палестрі: 1) боротьба; 2) полювання; 3) плавання; 4) метання списа; 5) стрільба з лука.

70. Укажіть хронологію появи таких навчально-виховних закладів в історії людства: 1) агели; 2) “будинки молоді”; 3) університети; 4) школи-риторів.

71. Укажіть особливості навчання і виховання в єзуїтських колегіях:
1) навчання рідною мовою; 2) вивчення ерудиції як навчального предмета; 3) вивчення стародавніх латинських письменників; 4) опанування “казуїстики”; 5) ведення розмов, бесід на латинській мові; 6) розвиток взаємного шпигунства; 7) розпалювання в учнів суперництва.

72. Назвіть перший університет Європи: 1) Паризький; 2) Болонський; 3) Оксфордський; 4) Кембриджський.

73. Зазначте школи Середньовічної Європи, які згідно рішень Ахенського собору (817 р.) призначалися для навчання хлопчиків, котрі мали стати монахами: 1) риторів; 2) агели; 3) гімназії; 4) університети; 5) монастирі.

74. Укажіть представників педагогічної думки епохи Реформації: 1) Ян Гус; 2) Ф. Рабле; 3) Т. Мюнцер; 4) Ф. Меланхтон; 5) М. Лютер; 6) Т. Мор; 7) Т. Кампанелла.

75. Укажіть характеристики, властиві середньовічним школам церковного виховання в більшості країн Середньовічної Європи: 1) навчання рідною мовою; 2) релігійний характер виховання; 3) підготовка досвідчених воїнів; 4) вивчення “семи вільних мистецтв”; 5) класно-урочна система навчання; 6) застосування фізичних покарань.

76. Укажіть прізвище французького філософа і письменника, який у своїй праці “Досліди” критикує схоластичну школу: 1) Л. Вівес; 2) Ф. Рабле; 3) М. Монтень; 4) Т. Мор.

77. Назвіть позицію правильного переліку предметів, які входять до “семи вільних мистецтв” у середньовічних школах: 1) граматика; латинська мова; грецька мова; риторика; історія; література; гра в шахи; 2) граматика; риторика; діалектика; арифметика; геометрія; астрономія; музика; 3) риторика; філософія; грецька мова; математика; музика; геометрія; верхова їзда.

78. Зазначте характеристики лицарського виховання в більшості середньовічних країн Європи: 1) виконання девізу: “Душу – Богу, життя – королю, серце – жінці, честь – собі”; 2) світський характер виховання; 3) вміння дітей складати і співати пісні; 4) урочисте посвячення 21-річних юнаків в лицарі; 5) оволодіння системою “семи вільних мистецтв”.

79. Зазначте спільні напрями спартанського і лицарського виховання: 1) інтелектуальне; 2) моральне; 3) трудове; 4) естетичне; 5) фізичне;

б) *військове*.

80. Відзначте характерні риси гуманістичної педагогіки епохи Відродження: 1) *аскетизм*; 2) *повага до дітей*; 3) *протест проти фізичних покарань*; 4) *прагнення до вдосконалення особистості*; 5) *енциклопедизм знань*; б) *вільне виховання*.

81. Укажіть характерну рису для освіти раннього середньовіччя: 1) *високий розвиток формальних здібностей, інтелекту*; 2) *високий рівень конкретних знань*; 3) *високий розвиток природничих наук*.

82. Назвіть освітньо-виховні системи, які існували в епоху середньовіччя у Західній Європі: 1) *граматичні школи*; 2) *школи риторів*; 3) *церковні школи*; 4) *лицарське виховання*; 5) *міські школи*; 6) *університети*; 7) *школи-палестри*.

83. Укажіть позитивні характеристики єзуїтської системи освіти: 1) *розвиток взаємного шпигунства*; 2) *постановка фізичного виховання*; 3) *услесливе ставлення до старших*; 4) *здійснення систематичної підготовки вчителів*; 5) *розпалювання в учнях суперництва*.

84. Укажіть характеристики, властиві середньовічним школам церковного виховання в більшості країн Західної Європи: 1) *навчання латиною*; 2) *вивчення “семи благочестій”*; 3) *утримання шкіл коштом міського самоврядування (магістрату)*; 4) *зазубрювання молитов, псалмів*; 5) *досконалий розвиток тілесних сил*; 6) *індивідуально-групова форма навчання*.

85. Укажіть автора праці “Золота книга про найкращий лад і про новий острів Утопія”: 1) *Т. Кампанелла*; 2) *Т. Мор*; 3) *Ф. Рабле*; 4) *Е. Роттердамський*.

86. Назвіть предмети “тривіуму” – частини “семи вільних наук”: 1) *граматика*; 2) *музика*; 3) *поетика*; 4) *риторика*; 5) *діалектика*; б) *астрономія*.

87. Зазначте спільні напрями староафінського і лицарського виховання: 1) *розумове*; 2) *моральне*; 3) *трудове*; 4) *естетичне*; 5) *фізичне*; б) *військове*.

88. Укажіть хронологію появи таких навчально-виховних закладів в історії людства: 1) *школа-палестра*; 2) *школи риторів*; 3) *“будинки молоді”*; 4) *університет*.

89. Назвіть педагогів-гуманістів творами і педагогічною практикою яких представлена педагогічна думка епохи Відродження: 1) *Аристотель*; 2) *Ф. Рабле*; 3) *Е. Роттердамський*; 4) *Ф. Аквінський*; 5) *Т. Мор*; б) *Т. Кампанелла*; 7) *В. да Фельтре*.

90. Укажіть характеристики педагогіки гуманізму в епоху Відродження (14 – 16 ст.): 1) *критика середньовічної системи схоластичної освіти*; 2) *одобрення фізичних покарань*; 3) *посилення розумового розвитку*; 4) *розширення обсягу змісту освіти елементами наукового знання*; 5) *прагнення виховати людину в дусі аскетизму*; б) *нехтування увагою до жіночої освіти*.

91. Назвіть науковий ступінь, який отримував студент, закінчивши юридичний факультет Оксфордського університету в епоху середньовіччя: 1) *доктор наук*; 2) *магістр мистецтв*; 3) *бакалавр мистецтв*.

92. Укажіть назви соборних шкіл середньовічної Європи: 1) *лицарські*; 2) *монастирські*; 3) *міські*; 4) *єпископські*; 5) *кафедральні*; б) *гімнасії*; 7) *риторів*.

93. Назвіть систему шкіл церковно-духовного виховання в середньовічній Європі: 1) парафіяльні; 2) лицарські; 3) монастирські; 4) соборні; 5) міські; 6) університети.

94. Зазначте характеристики, властиві церковним школам в більшості країн середньовічної Європи: 1) читання релігійних книг; 2) релігійний характер виховання; 3) навчання рідною мовою; 4) м'який характер дисципліни; 5) заняття гімнастичними вправами.

95. Укажіть предмети “квадривіуму” – частини “семи вільних наук”: 1) філософія; 2) арифметика; 3) риторика; 4) геометрія; 5) астрономія; 6) музика.

96. Назвіть необхідні етапи лицарського виховання: 1) сімейне виховання; 2) навчання в агелах; 3) ефебія (військова служба); 4) урочисте посвячення в лицарі; 5) відвідування школи-палестри; 6) виконання обов'язків пажа при дружині сюзерена.

97. Укажіть послідовність етапів виховання у лицарському вихованні: 1) виконання обов'язків пажа при дружині сюзерена; 2) сімейне виховання; 3) урочисте посвячення в лицарі.

98. Укажіть представників педагогічної думки гуманістичної ренесансної педагогіки: 1) Л. Вівес; 2) Ян Гус; 3) М. Лютер; 4) Т. Мюнцер; 5) М. Монтень; 6) І. Кальвін; 7) Т. Мор.

99. Назвіть характерні риси педагогіки Відродження (14 – 16 ст.): 1) піднесення ролі вчителя в суспільстві; 2) зміна духовної орієнтації – від земного до небесного; 3) велика повага до дітей; 4) гармонійний і всебічний розвиток особистості; 5) протест проти фізичних покарань; 6) зародження шкіл вищого типу – університетів; 7) збільшення впливу церкви на школу.

100. Укажіть назву мандруючого студента в Середньовічній Європі: 1) кочівник; 2) козак; 3) волоцюга; 4) вагант; 5) циган.

101. Укажіть педагогічні твори, які належать перу Я. А. Коменського: 1) “Утопія”; 2) “Велика дидактика”; 3) “Правила поведінки дітей”; 4) “Малим дітям наука”; 5) “Держава”.

102. Назвіть університети, в яких навчався Я.А. Коменський: 1) Львівський; 2) Паризький; 3) Карловий; 4) Московський; 5) Герборнський; 6) Гейдельберзький; 7) Болонський.

103. Зазначте вимоги, на яких ґрунтується ідея народності виховання Я.А.Коменського: 1) готовність віддати своє життя за свободу й незалежність Батьківщини; 2) людина є частиною природи і підлягає основним її законам; 3) навчання латиною; 4) загальність і обов'язковість освіти; 5) навчання рідною мовою.

104. Укажіть правила навчання Я. А. Коменського, які стали класичними положеннями дидактики. Навчання згідно Я. А. Коменського повинно йти: 1) від більш конкретного до більш загального; 2) від більш легкого до більш складного; 3) від відомого до невідомого; 4) від загального до конкретного; 5) від віддаленого до близького.

105. Твердження, що Я. А. Коменський був прихильником католицького віровчення: 1) правильне; 2) неправильне.

106. Установіть відповідність між типами шкіл Я. А. Коменського і його

віковою періодизацією. Латинська школа – ...; академія – ...; материнська школа – ...; школа рідної мови – ...: 1) дитинство; 2) змужнілість; 3) юність; 4) отроцтво.

107. Твердження, що Я. А. Коменський вважається засновником, фундатором наукової педагогіки: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

108. Укажіть тривалість вікових періодів, закладених Я. А. Коменським у своїй віковій періодизації: 1) *п'ять років*; 2) *сім років*; 3) *чотири роки*; 4) *шість років*.

109. Назвіть працю Я. А. Коменського, яка була перекладена всіма європейськими мовами, в багатьох країнах використовувалась як підручник до кінця 19 ст.: 1) *“Відкриті двері до мов і всіх наук”*; 2) *“Велика дидактика”*; 3) *“Видимий світ у малюнках”*; 4) *“Правила поведінки дітей”*.

110. Твердження, що Я. А. Коменський виступав за дотримання суворої дисципліни на засадах гуманності: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

111. Назвіть педагогічні праці, що належать перу Я. А. Коменського: 1) *“Закони”*; 2) *“Пансофія”*; 3) *“Материнська школа”*; 4) *“Закони добре організованої школи”*; 5) *“Гаргантюа і Пантагрюель”*.

112. Зазначте позицію, яка визначає основну мету виховання за концепцією Я. А. Коменського: 1) *підготовка людини до загробного життя*; 2) *гармонійний і всебічний розвиток людини*; 3) *музичність*; 4) *фізичне й моральне вдосконалення*.

113. Назвіть необхідні умови правильної організації навчальної роботи, які виділив Я. А. Коменський, теоретично обґрунтовуючи класно-урочну систему: 1) *клас із незмінним складом учнів*; 2) *невизначений час занять і перерв*; 3) *попереднє чергування занять і перерв*; 4) *одночасна робота учителя з усім класом*; 5) *регламентація навчання (1 урок – 1 година)*; 6) *перевага індивідуальної роботи вчителя з кожним учнем*.

114. Укажіть характерну рису світогляду Я. А. Коменського, яка проявляється у глибокій симпатії до трудящих і негативному ставленні до дворянства і католицької церкви: 1) *гуманізм*; 2) *релігійність*; 3) *сенсуалізм*; 4) *демократизм*; 5) *атеїзм*.

115. Установіть відповідність між віковими періодами й типами шкіл Я. А. Коменського. Дитинство – ...; юність – ...: 1) *школа рідної мови*; 2) *материнська школа*; 3) *латинська школа*.

116. Укажіть характерні риси світогляду Я. А. Коменського: 1) *атеїзм*; 2) *гуманізм*; 3) *православ'я*; 4) *релігійність*; 5) *демократизм*; 6) *авторитаризм*; 7) *протестантизм*; 8) *сенсуалізм*.

117. Твердження, що Я. А. Коменський народився в моравському місті Нівніце: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

118. Завершіть твердження. Я. А. Коменський вчителів називав: 1) *“керівниками своїх вихованців”*; 2) *“душею і серцем виховання”*; 3) *“сіячами вічного, мудрого, доброго”*.

119. Укажіть назви вікових періодів, запропоновані Я. А. Коменським: 1) *немовля*; 2) *дитинство*; 3) *змужнілість*; 4) *шкільництво*; 5) *отроцтво*; б) *юність*.

120. Установіть відповідність між віковими періодами і типами шкіл

Я.А.Коменського: Змужнілість – ...; отроцтво – ...: 1) академія; 2) материнська школа; 3) школа рідної мови; 4) гімназія.

121. Твердження, що Я. А. Коменський вважається загальноновизнаним батьком дидактики: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

122. Укажіть характерну рису світогляду Я. А. Коменського, що спирається на відчуття й досвід: 1) *сенсуалізм*; 2) *гуманізм*; 3) *демократизм*; 4) *атеїзм*.

123. Твердження, що Я. А. Коменський був прихильником православного віровчення: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

124. Я. Коменський, обґрунтовуючи тілесні покарання дітей у праці “Закони добре організованої школи”, допускав, що їх можна здійснювати за такі чотири вчинки (за умови, що догани вже не допомагають): 1) *відсутність на заняттях із вигаданого приводу*; 2) *жарти під час уроку*; 3) *порушення честі сварками, бійками, прокляттями, незадоволеною дружбою*; 4) *проступки декуріонів (при зауваженнях, нагадуваннях тощо)*; 5) *зневажливе ставлення до законів шкільної дисципліни*; 6) *невивчений урок і молитва*.

125. Укажіть типи шкіл, в яких згідно Я. А. Коменського, повинні навчатися учні: 1) *монастирські*; 2) *гімназії*; 3) *академії*; 4) *материнські*; 5) *рідної мови*; 6) *церковнопарафіяльні*.

126. Укажіть принцип навчання, який Я. А. Коменський назвав “золотим правилом дидактики”: 1) *міцність*; 2) *науковість*; 3) *природовідповідність*; 4) *наочність*.

127. Зазначте етап завершення навчання навчання і виховання молодих людей за концепцією Я. А. Коменського: 1) *піврічний відпочинок*; 2) *подорож*; 3) *виконання обов’язків при церкві*.

128. Укажіть навчальні підручники для дітей, які написав Я.А.Коменський: 1) *“Школа – гра”*; 2) *“Видимий світ у малюнках”*; 3) *“Вихід із схоластичних лабіринтів”*; 4) *“Відкриті двері до мов і всіх наук”*; 5) *“Ангел світу”*.

129. Укажіть значення другого ім’я Коменського “Амос” в перекладі з латині: 1) *особливо добрий*; 2) *дуже гарний*; 3) *особливо любий*; 4) *смирений духом*.

130. Я. Коменському належить така думка про природовідповідність у вихованні та навчанні: 1) *“Точний порядок школи потрібно запозичувати в природи”*; 2) *“Природа бажає, щоб діти були дітьми, перш ніж вони стануть дорослими”*.

131. Укажіть характерну рису світогляду Я. А. Коменського, що підтверджується положенням про те, що Бог назвав себе альфою і омегою, початком і кінцем всіх речей: 1) *сенсуалізм*; 2) *буддизм*; 3) *протестантизм*; 4) *атеїзм*; 5) *іслам*.

132. Укажіть характерні риси світогляду Я. А. Коменського: 1) *атеїзм*; 2) *гуманізм*; 3) *православ’я*; 4) *релігійність*; 5) *демократизм*; 6) *авторитаризм*; 7) *протестантизм*; 8) *сенсуалізм*.

133. Твердження про те, що педагогічна система Я. А. Коменського проникнута ідеєю народності: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

134. Виберіть ті характеристики, які властиві життю, світогляду і

педагогічній діяльності Я. А. Коменського: 1) *чеський педагог і мислитель*; 2) *теоретик індивідуальної форми навчання*; 3) *прихильник католицького віровчення*; 4) *противник релігійного виховання учнів*; 5) *засновник дидактики*; б) *прихильник авторитарного виховання*.

135. Укажіть типи шкіл, виділені Я. А. Коменським у “Великій дидактиці”: 1) *палестри*; 2) *риторів*; 3) *гімназії*; 4) *університети*; 5) *соборні*; б) *рідної мови*; 7) *материнські*.

136. Укажіть назву школи Я. А. Коменського, у якій над дверима кожного класу були написи типу: “Вхід заборонено тому, хто не вміє читати”, “Вхід заборонений тому, хто не знає арифметики” тощо: 1) *материнська*; 2) *гімназія*; 3) *університет* 4) *школа рідної мови*; 5) *академія*.

137. Зазначте аргументи, які підтверджують те, що Я. А. Коменський був гуманістом: 1) *визнання досконалості в кожній людині*; 2) *прагнення позбутися фізичних покарань і насильства в школі*; 3) *необхідність любові і поваги до дітей в процесі навчання і виховання*; 4) *підтримка ідеї рівності*; 5) *обґрунтування класно-урочної системи навчання*; б) *залучення дітей до самоуправління в школі*.

138. Укажіть три ступені виховання, які на думку Я. А. Коменського повинна пройти людина: 1) *пізнання себе і навколишнього світу*; 2) *володіння собою*; 3) *віра в Бога*; 4) *творення прекрасного*.

139. Твердження, що Я. А. Коменський був прихильником навчання дітей рідною мовою: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

140. Твердження, що Я. А. Коменський був прихильником протестантського віровчення: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

141. Установіть послідовність класів у латинській школі (гімназії) Я.А.Коменського: 1) *етичний*; 2) *діалектичний*; 3) *риторичний*; 4) *граматичний*; 5) *фізичний*; б) *математичний*.

142. Укажіть характеристики школи рідної мови Я. А. Коменського: 1) *становий характер навчання (лише для багатих)*; 2) *основна ланка народної освіти в системі шкіл*; 3) *навчаються хлопчики й дівчатка*; 4) *вивчення “семи вільних мистецтв”*; 5) *оволодіння латиною*.

143. Я.А.Коменський уже в перших рядках “Великої дидактики” зазначав, що оволодіння дидактичним мистецтвом є корисним для: 1) *Бога*; 2) *батьків*; 3) *вчителів*; 4) *учнів*; 5) *купців*; б) *шкіл*; 7) *філософів*; 8) *країни*.

144. Зазначте спільні назви факультетів у середньовічних університетах Європи й академіях, пропонованих Я. А. Коменським: 1) *історичний*; 2) *медичний*; 3) *філософський*; 4) *артистичний*; 5) *богословський*; б) *юридичний*.

145. Укажіть принцип дидактики, який підтверджується думкою Я.А.Коменського про те, що “все, на скільки можна давати чуттям, а саме: видиме – зорові; те, що чуємо – слухові; відчущання – нюхові; те, що їмо – смакові; відчуття на дотик – дотикові”: 1) *науковість*; 2) *міцність*; 3) *наочність*; 4) *природовідповідність*.

146. Укажіть факультети, які передбачав Я. А. Коменський в університеті (академії): 1) *підготовчий*; 2) *богословський*; 3) *філософський*; 4) *юридичний*; 5) *педагогічний*; б) *медичний*; 7) *риторичний*.

147. Відзначте ті твердження, які відповідають думкам Я. А. Коменського про велику дидактику, як універсальне мистецтво: 1) *всіх учити всьому*; 2) *вчити з надійним успіхом*; 3) *вчити в помірному темпі*; 4) *учити ґрунтовно*.

148. Назвіть характеристики, які найбільш повно передають велич особистості Я. А. Коменського, як основоположника, фундатора наукової педагогіки: 1) *учитель народів*; 2) *Колумб педагогіки*; 3) *батько історії*; 4) *Ньютон педагогіки*; 5) *Копернік педагогіки*; 6) *батько логіки*.

149. Укажіть характеристики материнської школи у системі сімейного виховання Я. Коменського: 1) *первісне уявлення про природу*; 2) *вивчення “семи вільних мистецтв”*; 3) *привчання дітей до самообслуговування*; 4) *розвиток органів чуття*; 5) *опанування рідної мови, читання, письма, релігії*.

150. Укажіть характерну рису світогляду Я. А. Коменського, яка підтверджується положенням, що “немає нічого у свідомості, чого б не було попередньо у відчуттях”: 1) *демократизм*; 2) *релігійність*; 3) *сенсуалізм*; 4) *атеїзм*; 5) *гуманізм*.

151. Установіть послідовність навчання й виховання у школах, запропонованих Я. А. Коменським у “Великій дидактиці”: 1) *латинська школа*; 2) *академія*; 3) *материнська школа*; 4) *школа рідної мови*.

152. Укажіть відповідність між ступенями виховання Я. А. Коменського та напрямками виховання. Володіння собою – ...; віра в Бога – ...; пізнання себе і навколишнього життя – ...: 1) *естетичне*; 2) *атеїстичне*; 3) *релігійне*; 4) *моральне*; 5) *політичне*; 6) *розумове*.

153. Твердження про те, що Я. А. Коменський був прихильником домашніх завдань для учнів: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

154. Укажіть набір тверджень, про Я. А. Коменського, що є правильними: 1) *великий український педагог і мислитель*; 2) *автор праці “Велика дидактика”*; 3) *світогляду мислителя властива релігійність*; 4) *народився в сім’ї юриста*; 5) *наочність називав “золотим правилом дидактики”*; 6) *народився раніше, ніж Ж. Ж. Руссо*.

155. Назвіть тип шкіл, які пропонував Я. А. Коменський для юнаків 18 – 24 років: 1) *монастирські*; 2) *соборні*; 3) *академії*; 4) *гімназії*; 5) *університети*.

156. Укажіть характеристики латинської школи Я. А. Коменського: 1) *навчаються юнаки і юнки, які успішно закінчили школу рідної мови*; 2) *вивчення “семи вільних наук”*; 3) *оволодіння рідною, латинською, грецькою і старогрецькою мовами*; 4) *поділ навчання в школі на шість класів*; 5) *вік навчання 14 – 18 років*.

157. Твердження, що Дж. Локк був прихильником давньоспартанської системи фізичного виховання: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

158. Укажіть характеристики, властиві життєвому і творчому шляху Дж. Локка: 1) *метою виховання вважав досягнення калокагатії*; 2) *прихильник релігійного виховання дітей*; 3) *обґрунтував систему фізичного виховання як необхідну умову створення “здорового духу в здоровому тілі”*; 4) *заперечував фізичні покарання дітей*; 5) *прибічник масового навчання і виховання дітей*.

159. Назвіть правильні твердження про фізичне виховання дітей в світлі ідей Дж. Локка: 1) *дітей змалку слід фізично загартовувати*; 2) *діти повинні спати на м’якій постелі*; 3) *діти повинні рано прокидатись і вставати, а не*

валяться довго у ліжку; 4) купатися дітям слід у всяку погоду; 5) взимку діти повинні тепло одягатися, обов'язково носити головний убір, а влітку ходити у простому зручному одязі.

160. Відзначте основні ідеї педагогіки Ж.-Ж. Руссо: 1) виховання цілісної особистості; 2) принцип природовідповідності виховання; 3) вільного виховання; 4) індивідуального виховання; 5) поєднання трудового виховання з ідеєю свободи; 6) авторитарна педагогіка; 7) створення системи виховання для жінок.

161. Укажіть правильні твердження про Дж. Локка: 1) відстоював ідею про те, що душа дитини – “чиста дошка”; 2) у пізнанні світу головну роль відводив самопізнанню людей і їх розуму; 3) метою виховання вважав досягнення калокагатії; 4) був прибічником виховання лише дітей багатих; 5) був прихильником домашнього виховання під наглядом гувернера.

162. Укажіть думку Ж.-Ж. Руссо про природовідповідність у вихованні та навчанні: 1) “Точний порядок школи потрібно запозичувати в природі”; 2) “Якщо зусилля, що робить природа для розвитку людських сил, мислити без допомоги, вони повільно звільняють і людей від чуттєво тваринних якостей”; 3) “ Природа бажає, щоб діти були дітьми, перш ніж вони стануть дорослими”.

163. Укажіть педагогів, які до Ж.-Ж. Руссо робили спроби вікової періодизації людини: 1) Демокрит; 2) Сократ; 3) Арістотель; 4) Дж. Локк; 5) Я. Коменський; 6) Ф. Фребель.

164. Укажіть працю Ж.-Ж. Руссо, у якій зроблено спробу виділити основні періоди в розвитку людини: 1) “Нова Елоїза”; 2) “Про походження нерівності між людьми”; 3) “Еміль або Про виховання”; 4) “Суспільний договір”.

165. Установіть послідовність етапів навчання і виховання людини, згідно вікової періодизації Ж.Ж. Руссо: 1) розумовий розвиток дитини; 2) фізичний розвиток, розвиток моторики; 3) моральне і статеве виховання; 4) період “сну розуму”, розвиток органів чуття.

166. Установіть відповідність між змістом виховання і віковою періодизацією Ж.Ж. Руссо. Розумове виховання – ...; розвиток органів чуття – ...; моральне виховання – ...; фізичне виховання – ...; статеве виховання – ...: 1) перший період; 2) другий період; 3) третій період; 4) четвертий період.

167. Укажіть правильні твердження про Дж. Локка: 1) народився в сім'ї священника; 2) метою виховання вважав підготовку джентельмена; 3) прихильник спартанського виховання; 4) заперечував авторитаризм у вихованні; 5) прихильник індивідуального виховання під наглядом гувернера.

168. Укажіть набір правильних тверджень про Ж.-Ж. Руссо: 1) виховання людини поділив на чотири вікові періоди; 2) обстоював принцип природовідповідності у вихованні; 3) теоретично обґрунтував класно-урочну систему навчання у праці “Еміль або Про виховання”; 4) був прихильником вільного виховання дітей; 5) вважав, що розумове виховання повинно передувати фізичному.

169. Укажіть правильні твердження про Д. Дідро: 1) пропонував створити систему державних шкіл для дітей усіх верств суспільства; 2) був

прихильником релігійного виховання; 3) засновник і редактор “Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел”; 4) сучасник Ж.Ж. Руссо; 5) на прохання Катерини II уклав “План університету в Росії, або школи публічного викладання всіх наук для Російського уряду”.

170. Укажіть книгу, яка на думку Ж.-Ж. Руссо, повинна бути першою книгою для дитини: 1) “Мауглі” Р.Кіплінга; 2) “Острів скарбів” Р. Стівенсона; 3) “Пригоди Гулівера” Д. Свіфта; 4) “Аліса в країні чудес” Л. Керрала; 5) “Робінзон Крузо” Д. Дефо.

171. Ж.-Ж. Руссо вважав, що виховання жінки повинно відповідати інтересам: 1) суспільства; 2) громади; 3) сім’ї; 4) чоловіка; 5) дітей; 6) її батьків.

172. Назвіть французького філософа-просвітителя 18 ст. На запрошення Катерини II відвідав Росію, висловив ідею запровадження загального, обов’язкового і безплатного навчання, а в 1775 р. подав на розгляд Катерини II, складений на її прохання, проект під назвою “План університету у Росії, або школи публічного викладання всіх наук для Російського уряду”: 1) Ж.Ж.Руссо; 2) Ф.Д.Рабле; 3) Д.Дідро; 4) К.Гельвенцій.

173. Назвіть видатного педагога-просвітителя 18 ст., який великого значення надавав самоосвіті, ґрунтовно знав філософські і наукові праці Р. Декарта, Д. Локка, І. Ньютона, Лейбніца, М. Монтеня. Займався фізикою, хімією, астрономією, латиною, музикою (був композитором, написав ряд статей з історії та теорії музики). Його основний педагогічний трактат був публічно спалений в Женеві: 1) Ж.Ж.Руссо; 2) К.Гельвецій; 3) Д. Дідро; 4) Ф.Рабле.

174. Назвіть ідеї Дж. Локка про моральне виховання дітей: 1) *все, що дає особисту користь, є моральним*; 2) *рішуче припинення дитячих примх – найважливіша умова виховання дисципліни духа*; 3) *пріоритет авторитаризму у вихованні*; 4) *виховання дитини здійснюється ласкою, умовлянням, корисним прикладом*; 5) *постійне застосування фізичних покарань*.

175. Укажіть характеристики, властиві життєвому і творчому шляху Ж.Ж. Руссо: 1) *народився в сім’ї майстра-годинникаря*; 2) *написав працю “Велика дидактика”*; 3) *розробив вікову періодизацію*; 4) *був прихильником індивідуального виховання дітей під наглядом гувернера*; 5) *метою виховання вважав виховати людину такою, якою вона була в природному стані*.

176. Укажіть спільні назви вікових періодів дитини у Ж.-Ж. Руссо та Я.А.Коменського: 1) *немовляцтво*; 2) *дитинство*; 3) *змужнілість*; 4) *юність*; 5) *отроцтво*; 6) *шкільництво*.

177. Засновником теорії вільного і природного виховання вважають: 1) Я.А.Коменського; 2) Й.Г.Песталоцці; 3) А.Дістервега; 4) Ж.Ж. Руссо.

178. Твердження, що Дж.Локк був прихильником давньоафінської системи фізичного виховання: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

179. Укажіть три головні джерела виховання згідно Ж.-Ж. Руссо: 1) *природа*; 2) *мікрокосмос*; 3) *люди*; 4) *макрокосмос*; 5) *речі*; 6) *мезокосмос*.

180. Укажіть характеристики, властиві Ж.-Ж. Руссо: 1) *народився в Женеві в сім’ї юриста*; 2) *написав працю “Еміль або про виховання”*; 3) *виступав за колективне навчання і виховання дітей*; 4) *розробив вікову періодизацію*; 5) *був прихильником гуманного підходу у вихованні дітей*.

181. Укажіть видатного педагога, якому належать ці слова: “Звільняючи дітей від будь-яких уроків, я усуваю знаряддя їх найбільших лих, а саме книги. Читання – кара дитинства і майже єдине заняття, яке їм уміють дати. У 12 років Еміль навряд чи знатиме, що таке книга”: 1) *Й.Песталоцці*; 2) *Я.Коменський*; 3) *Ж.Ж.Руссо*; 4) *Д.Дідро*.

182. Назвіть країну, в якій вперше виник і знайшов теоретичне обґрунтування філантропічний напрямок педагогіки (кінець 18 – поч. 19 ст.): 1) *Англія*; 2) *Франція*; 3) *Німеччина*; 4) *Росія*; 5) *Японія*.

183. Укажіть видатного швейцарського педагога-класика. Він удостоєний візитів французького та російського імператорів Наполеона Бонапарта та Олександра І. Увійшов у світову історію педагогіки, що утримував на власні кошти школи для бідних дітей: 1) *Й.Песталоцці*; 2) *Ж.Ж.Руссо*; 3) *Й.Гербарт*; 4) *А.Дистервег*.

184. Установіть хронологію керування Й. Песталоцці відомими виховними закладами в Швейцарії: 1) *“Притулок для сиріт у Станці”*; 2) *інститут в Івердоні*; 3) *установа для бідних у Нейгофі*; 4) *інститут в Бургдорфі*.

185. Зазначте мету виховання за педагогічною системою А. Дистервега: 1) *виключно національне виховання молоді*; 2) *виховання гуманних і свідомих людей*; 3) *підготовка джентельмена*; 4) *підготовка до загробного життя*.

186. Укажіть видатного педагога, на надгробному пам’ятнику якого в коротких словах викладене все його життя: “Рятівник бідних в Нейгофі. Народний проповідник в “Лінгарді і Гертруді”. Батько сиріт у Станці. Основоположник нової школи в Бургдорфі. В Івердоні – вихователь людства. Людина, християнин, громадянин. Все для інших, нічого для себе”: 1) *Ж.Ж.Руссо*; 2) *Й.Песталоцці*; 3) *А.Дистервег*; 4) *Й.Гербарт*.

187. Назвіть німецького педагога, який був сином пастора, рано залишився без матері. Працював учителем, відвідував заклади Песталоцці (був практикантом в Івердоні протягом 2-х років). Відкрив перший дитячий садок: 1) *Й.Гербарт*; 2) *А. Дистервег*; 3) *Ж.Ж.Руссо*; 4) *Ф.Фребель*.

188. Укажіть педагогів-філантропістів кінця 18 – поч. 19 ст.: 1) *Й. Песталоцці*; 2) *К. Зальцман*; 3) *Ж.Ж. Руссо*; 4) *А. Дистервег*; 5) *І. Кампе*; 6) *Й. Базедов*.

189. Укажіть праці, які належать перу Й. Песталоцці: 1) *“Велика дидактика”*; 2) *“Еміль або Про виховання”*; 3) *“Лінгард і Гертруда”*; 4) *“Як Гертруда вчить своїх дітей”*; 5) *“Ангел світу”*; 6) *“Лебедина пісня”*.

190. Назвіть педагога, який вперше здійснив глибоке обґрунтування доцільності роботи дошкільних закладів і розробив методику роботи в них: 1) *Й. Гербарт*; 2) *А. Дистервег*; 3) *Я.Коменський*; 4) *Ф.Фребель*.

191. Укажіть принципи виховання, запропоновані А. Дистервегом: 1) *природовідповідність*; 2) *культуровідповідність*; 3) *самодіяльність*; 4) *поєднання навчання з фізичною працею*.

192. Назвіть складові “поелементної” теорії початкового навчання Й. Песталоцці: 1) *одиниця*; 2) *число*; 3) *форма*; 4) *лінія*; 5) *звук*; 6) *слово*; 7) *колір*; 8) *стан*; 9) *матеріал*.

193. Укажіть п'ять моральних ідей, на яких ґрунтується система морального виховання Й. Гербарта: 1) гуманізм; 2) внутрішня воля; 3) приязнь; 4) право; 5) справедливість; 6) доброта; 7) вдосконаленість; 8) милосердя.

194. Укажіть характеристики педагогічної діяльності і поглядів Й. Песталоцці: 1) німецький педагог-демократ; 2) висунув ідею розвиваючого навчання; 3) написав працю “Материнська школа”; 4) велику увагу приділяв трудовому вихованню; 5) керував притулком для дітей сиріт; 6) вперше обґрунтував принцип природовідповідності у навчанні і вихованні.

195. Укажіть педагога, який народився в сім'ї юриста, навчався в Герборнському та Тюбінгенському університетах, створив чотири учительські семінарії, був автором низки книг для вчителів та учнів: 1) Р. Декарт; 2) Я. Коменський; 3) Д. Дідро; 4) Ж.Ж. Руссо; 5) А. Дистервег; 6) Й. Песталоцці; 7) Й. Герbart.

196. Установіть послідовність у системі шкіл Й. Гербарта: 1) гімназія; 2) університет; 3) елементарна школа; 4) міська школа.

197. Назвіть відомого німецького педагога, який вважав, що дітьми треба керувати (придушувати самостійність, погрожувати, наглядати, карати, забороняти), “щоб вони не робили дурниць”: 1) Ж.Ж. Руссо; 2) Й. Песталоцці; 3) Л. Толстой; 4) Й. Герbart.

198. Твердження, що педагогічна система Й. Гербарта належить до гуманістичного напрямку в педагогіці: 1) правильне; 2) неправильне.

199. Укажіть педагога, якого поправу вважають засновником теорії і методики початкового навчання в Європі: 1) Й. Песталоцці; 2) Й. Герbart; 3) Ж.Ж. Руссо; 4) К. Ушинський.

200. Зазначте гуманістичні ідеї педагогіки Й. Г. Песталоцці: 1) послідовне бажання надати вихованню і навчанню характер, відповідний природі дитини; 2) керування діями дітей; 3) забезпечення розвитку здібностей, закладених у дитини; 4) підкорення мети навчання завданням морального виховання; 5) допомога дитині в оволодінні культурою, саморозвитку до ідеального стану; 6) вільне виховання.

201. Відомий німецький педагог 19 ст. Автор низки підручників для учнів з різних галузей знань – математики, природознавства, географії, астрономії, німецької мови. “Учитель німецьких учителів”: 1) Й. Песталоцці; 2) Й. Герbart; 3) А. Дистервег; 4) Ж.Ж. Руссо; 5) Дж. Локк.

202. Укажіть характеристики, властиві педагогіці Й. Гербарта: 1) гуманізм у вихованні; 2) керування дітьми; 3) виховуюче навчання; 4) розвиток багатостороннього інтересу; 5) пріоритет морального виховання; 6) розвиваюче навчання.

203. Назвіть життєве кредо педагога, передане у його словах: “Мое серце торкалося сердець дітей, щоб їх щастя було моїм щастям, щоб моя радість була їх радістю. Моя рука лежала в їх руці. Мої очі спочивали на їх очах”: 1) А. Дистервег; 2) Й. Герbart; 3) Дж. Локк; 4) Й. Песталоцці; 5) Ж.Ж. Руссо; 6) Я.А. Коменський.

204. Укажіть думку Й. Песталоцці про природовідповідність у навчанні і вихованні: 1) “Точний порядок школи потрібно запозичувати у природи”; 2) “Природа бажає, щоб діти були дітьми, перш ніж вони стануть

дорослими”; 3) “Якщо зусилля, що робить природа для розвитку людських сил, мислити без допомоги, вони повільно звільнюють і людей від чуттєво-тваринних властивостей”.

205. Зазначте принципи виховання А. Дистервега: 1) народність; 2) природовідповідність; 3) релігійність; 4) культуровідповідність; 5) систематичність; 6) самодіяльність.

206. Зазначте педагогічні ідеї Й. Гербарта: 1) мета виховання – служіння істині, красі і добру; 2) тісний зв’язок педагогіки з психологією і філософією; 3) вироблення багатостороннього інтересу; 4) саморозвиток закладених у дитини сил і здібностей; 5) керування дітьми; 6) гармонія волі з етичними (моральними) ідеями; 7) здійснення навчання відповідно формальних ступенів.

207. Укажіть правильні висловлювання про Фрідріха Фребеля: 1) вважається засновником дошкільної педагогіки; 2) автор праці “Материнська школа”; 3) прихильник поглядів Й. Песталоцці; 4) автор вікової періодизації дитини; 5) розробив дидактичний матеріал для дитячих ігор – шість “дарунків Фребеля”; 6) французький педагог, мислитель, громадський діяч.

208. Укажіть характеристики, властиві життєвому і творчому шляху Й. Гербарта: 1) народився в сім’ї лікаря; 2) працював домашнім учителем; 3) був знайомий з досвідом Й. Песталоцці; 4) написав праці “Загальна педагогіка, виведена з мети виховання”, “Нариси педагогічних читань”; 5) педагогічні ідеї виклав у праці “Велика дидактика”.

209. Зазначте педагогічні ідеї А. Дистервега: 1) підготовка гуманних і свідомих людей як мета виховання; 2) розвиток патріотизму (“людина – моє ім’я, німець – моє прізвище”); 3) дидактика розвиваючого навчання (33 правила навчання); 4) використання у навчанні здебільшого дедуктивного методу; 5) природо-, культуровідповідність, самодіяльність у навчанні, вихованні.

210. Укажіть п’ять форм діяльності, які на думку Г. Спенсера необхідні для підготовки дитини до суспільного гармонійного життя: 1) самоохорона; 2) здобуття засобів для життя; 3) збереження роду та виховання своїх нащадків; 4) виконання громадянських і суспільних обов’язків; 5) благодійництво; 6) спорт; 7) задоволення дозвілля та своїх естетичних потреб.

211. Слова Г. Спенсера про те, що “перша умова для джентльмена, який хоче виробити в собі характер, бути дужою твариною” передають думку про пріоритет виховання: 1) релігійного; 2) громадянського; 3) фізичного; 4) морального; 5) розумового.

212. Назвіть представників теорії “нового виховання” і “нових шкіл”, як напрямку реформаторської педагогіки кінця 19-поч. 20 ст.: 1) Г. Кершенштейнер; 2) М. Монтесорі; 3) Е. Кей; 4) Е. Демолен; 5) Д. Дьюї.

213. Укажіть праці Д. Дьюї, які обґрунтовують його прагматичну педагогіку: 1) “Експериментальна дидактика”; 2) “Школа і суспільство”; 3) “Школа і дитина”; 4) “Нове виховання”; 5) “Моє педагогічне кредо”; 6) “Що таке трудова школа”.

214. Укажіть авторів і їх праці, що обґрунтовують напрямок експериментальної педагогіки у кінці 19 – поч. 20 ст.: 1) Е. Кей “Мати і

дитина”; 2) М. Монтеесорі “Антропологічна педагогіка”; 3) А. Лай “Експериментальна педагогіка”; 4) А. Лай “Школа дії; 5) Е. Мейман “Нариси експериментальної педагогіки”.

215. Назвіть представників теорії “вільного виховання”, як напрямку зарубіжної педагогіки кінця 19-поч. 20ст.: 1) Е. Кей; 2) Г. Кершенштейнер; 3) А. Лай; 4) М. Монтеесорі; 5) Г. Шаррельман; 6) П. Лакомб.

216. Укажіть представників експериментальної педагогіки кінця 19 ст. в країнах Західної Європи (Німеччині, Англії, Франції) та США: 1) Г. Кершенштейнер; 2) М. Монтеесорі; 3) В.А. Лай; 4) Е. Торндайк; 5) Е. Мейман; 6) Д. Дьюї.

217. Назвіть основоположника теорії “громадянського виховання” і “трудової школи”: 1) Е. Кей; 2) М. Монтеесорі; 3) Г. Кершенштейнер; 4) Е. Демолен; 5) Д. Дьюї.

218. Зазначте основоположника прагматичної педагогіки 19 ст.: 1) Д. Дьюї; 2) В.-А. Лай; 3) М. Монтеесорі; 4) Е. Демолен; 5) Е. Мейман.

219. Укажіть правильні твердження про Л.М. Толстого: 1) прихильник принципів природного і вільного виховання дітей; 2) автор підручників “Азбука”, “Нова азбука”, “Книги для читання”; 3) фундатор школи у Ясній Полянї; 4) автор “Посібника з фізичної освіти дітей шкільного віку”, “Сімейного виховання дітей і його значення”; 5) прихильник гуманістичного виховання; 6) прибічник авторитарного виховання дітей.

220. Укажіть вимоги, які зобов’язувались виконувати батьки у “Будинку дитини” М. Монтеесорі: 1) платити за навчання дітей; 2) посилати в певний час своїх дітей до “Будинку” немитими і в охайному одязі з фартухом; 3) виявляти всіляку повагу і пошану вчительці, і всім особам, які працюють у “Будинку”; 4) допомагати вчительці в справі виховання дітей; 5) давати вчительці відомості про домашнє життя дитини, 6) дарувати щомісячно подарунки вчительці.

221. Установіть послідовність режимних моментів орієнтованого розкладу у “Будинку дитини” М. Монтеесорі: 1) розумові вправи; 2) вільні ігри; 3) звичайна гімнастика; 4) сніданок; 5) прихід; 6) ручна праця.

222. Продовжіть думку М. Монтеесорі: “Цінність людини не в тому, як її виховали і навчили вчителі, а в тому як вона ... “: 1) навчить інших; 2) виховає своїх дітей ; 3) буде орієнтуватися у складному світі ; 4) сама себе виховала; 5) поважає батьків.

223. Укажіть праці, які належать перу М. Монтеесорі: 1) “Будинок дитини. Метод наукової педагогіки”; 2) “Антропологічна педагогіка”; 3) “Загальна педагогіка, виведена з мети виховання”; 4) “Керівництво до мого методу”; 5) “Лебедина пісня”; 6) “Самовиховання і самонавчання в початковій школі”.

224. Зазначте основні принципи вільного виховання М. Монтеесорі: 1) створення педагогічно доцільного виховного і розвивального середовища; 2) міцний зв’язок з природою; 3) провідна і активна роль педагога; 4) постійне вивчення особистості в діяльності; 5) вагоме втручання вчителя у навчально-виховний процес; 6) самопізнання своїх можливостей; 7) приучування до самодисципліни; самоорганізації і порядку; 8) тісний контакт в батьками;

9) виховання позитивних почуттів, власної гідності дитини.

225. Установіть послідовність вікової періодизації дитинства за М.Монтессорі: 1) дитина – “дослідник”; 2) мовленнєвий і сенсомоторний розвиток; 3) дитина – “вчений”.

226. Укажіть праці, які належать перу Ф.Фребеля: 1) “Посібник для освіти німецьких вчителів”; 2) “Виховання людини”; 3) “Виховання шляхом розвитку”; 4) “Нариси педагогічних читань”; 5) “Заклик заснувати німецьку національну систему виховання”.

227. Укажіть концепції (теорії) навчання і виховання, якими представлена реформаторська зарубіжної педагогіка на межі 19 і 20 століття: 1) педагогіка позитивізму; 2) народна педагогіка; 3) експериментальна педагогіка; 4) теорія “вільного виховання”; 5) теорія “трудової школи” і “громадського виховання”; 6) педагогіка ренесансу; 7) прагматична педагогіка; 8) педагогіка постіндустріального суспільства.

228. Визначте напрями світової реформаторської педагогіки кінця 19-поч. 20 ст.: 1) “функціональна педагогіка”; 2) педагогіка прагматизму; 3) єзуїтське виховання; 4) педагогіка культури; 5) експериментальна педагогіка; 6) теорія “нового виховання” і “нових шкіл”; 7) педагогіка “виховання джентльмена”; 8) “універсальна теорія вчити всіх усього”; 9) теорія “трудової школи” і “громадянського виховання”.

229. Назвіть освітні зарубіжні реформаторські течії кінця 19 – поч. 20 ст.: 1) теорія “вільного виховання”; 2) бюргерське (міське) виховання; 3) експериментальна педагогіка; 4) педагогіка позитивізму; 5) прагматична педагогіка; 6) теорія елементарної освіти; 7) соціальна педагогіка.

230. Укажіть характерні ознаки шкіл “нового” виховання реформаторської зарубіжної педагогіки: 1) розташування у великих індустріальних містах; 2) сувора дисципліна; 3) розташування в мальовничих куточках природи в сільській місцевості; 4) перевага пояснювально-ілюстрованих методів навчання; 5) слабе матеріальне оснащення; 6) недостатність фізичного виховання учнів.

231. Зазначте характерні ознаки шкіл “нового” виховання реформаторської зарубіжної педагогіки: 1) спрямування змісту навчання на розвиток в учнів мислительних здібностей, застосування знань на практиці; 2) дитяче самоврядування за зразком парламенту своєї країни; 3) забезпечення висококваліфікованими педагогічними кадрами; 4) спрямованість змісту освіти на енциклопедичність знань; 5) пасивні методи навчання; 6) добра постановка фізичного виховання учнів.

232. Укажіть течію зарубіжної реформаторської педагогіки кінця 19-поч. 20 ст., характерною ознакою якої є ототожнення соціального і біологічного розвитку: 1) експериментальна педагогіка; 2) педагогіка позитивізму; 3) прагматична педагогіка; 4) функціональна педагогіка; 5) педагогіка культури.

233. Назвіть зарубіжну концепцію реформаторської педагогіки межі 19 і 20 століття, яка передбачає поширення біологічних законів на суспільні явища: 1) теорія “вільного виховання”; 2) прагматична педагогіка; 3) теорія “трудової школи” “громадянського виховання”; 4) педагогіка позитивізму;

5) теорія “нового виховання” і “нових шкіл”.

234. Укажіть течію зарубіжної реформаторської педагогіки на рубежі 19 і 20 століть, суть якої сформульовано у тезі її основоположника Г. Спенсера: “Суспільство складається з індивідуумів і все, що робиться в суспільстві, робиться сукупними діями індивідуумів, отже індивідуальні дії служать ключем до розв’язання всіх соціальних явищ”: 1) експериментальна педагогіка; 2) педагогіка позитивізму; 3) прагматична педагогіка; 4) педагогіка культури; 5) теорія “нового виховання” і “нових шкіл”.

Історія української школи і педагогіки

235. Укажіть основні інститути соціалізації і виховання дітей та молоді у східних слов’ян у VIII-IX ст.: 1) “будинки молоді; 2) “дитяче побратимство”; 3) “молодіжні товариства”; 4) “союзи ровесників”; 5) “дитяче посестринство”; 6) “книжне вчення”.

236. Зазначте язичницького бога сонця у східних слов’ян: 1) Велес; 2) Ярило; 3) Сварог; 4) Стрибог; 5) Дажбог; 6) Перун.

237. Установіть послідовність виховання дітей за давньоруською народною педагогікою: 1) пестування; 2) ініціації; 3) баяння; 4) набуття трудових і моральних навичок.

238. Твердження про те, що у язичницький період слов’яни мали свою писемність: 1) правильне; 2) неправильне.

239. Укажіть характеристики, властиві для давньоруської освіти і школи: 1) турбота про освіту лише церковників; 2) навчання рідною мовою; 3) навчання латиною; 4) доступ до освіти лише хлопчикам; 5) доступ до освіти для дівчат.

240. Укажіть хронологічну послідовність культурно-освітніх подій у Давній Русі: 1) заснування палацової школи при Софійському соборі Ярославом Мудрим; 2) написання В. Мономахом “Повчання дітям”; 3) відкриття перших шкіл “вчення книжного”.

241. Назвіть київського князя, який почав відкривати школи “книжного вчення”: 1) Володимир Великий; 2) Ярослав Мудрий; 3) Олег; 4) Ігор.

242. Укажіть характеристики, властиві для виховання у період матріархату: 1) хлопчики до 5-6 років виховувались під наглядом чоловіків, а потім переходили в помешкання до матерів; 2) поява “будинків молоді”; 3) діти до 5-6 років виховувались разом під наглядом матері, а потім хлопчики переходили в помешкання для чоловіків; 4) утворення моногамної сім’ї; 5) виконання жінкою функцій громадського вихователя дітей.

243. Укажіть авторів перекладної навчальної літератури, поширеної в Давній Русі: 1) Ярослав Мудрий; 2) Іларіон; 3) Г. Богослов; 4) І. Златоуст; 5) К. Туровський; 6) В. Мономах.

244. Укажіть назву давньоруської виховательки: 1) педагог; 2) дидаскал; 3) гувернертка; 4) пестунка.

245. Назвіть онучку Ярослава Мудрого, організаторку першої жіночої школи в Європі: 1) Ганна Всеволодівна; 2) Євпраксія-Зоя; 3) Анна Ярославівна; 4) княгиня Ольга.

246. Укажіть послідовність виховання дітей за давньоруською народною

педагогікою: 1) ініціації; 2) баяння; 3) пестування; 4) оволодіння трудовими та моральними нормами.

247. Укажіть види дитячого братання у східних слов'ян: 1) характерництво; 2) побратимство; 3) посестринство; 4) досвітки; 5) вечорниці.

248. Укажіть характеристики, властиві для виховання у період патріархату: 1) поява одношлюбної сім'ї (моногамії); 2) перевага одногамної сім'ї (екзогамії); 3) виховання дітей у "будинку молоді"; 4) постійний нагляд матері за дитиною.

249. Назвіть київського князя, фундатора першої давньоруської бібліотеки при церкві Святої Софії: 1) Ярослав Мудрий; 2) Володимир Великий; 3) Олег; 4) Ігор.

250. Укажіть авторів оригінальної навчальної літератури часів давньоруської держави: 1) Ксенофонт; 2) Ярослав Мудрий; 3) Златоуст; 4) Іларіон; 5) Євпраксія-Зоя; 6) Володимир Мономах.

251. Укажіть святого пророка, покровителя навчання давньоруських дітей: 1) Св. Миколай; 2) Св. Андрій; 3) Св. Петро; 4) Св. Наум; 5) Св. Семен.

252. Назвіть школи періоду розквіту Київської Русі (11 ст.): 1) "будинки молоді"; 2) братські; 3) монастирські; 4) козацькі; 5) грамоти; 6) кормильство; 7) "книжне вчення"; 8) дяківки.

253. Установіть хронологічну послідовність культурно-освітніх подій давньоруської доби: 1) заснування Ганною Всеволодівною першої жіночої школи; 2) відкриття Володимиром Великим школи "книжного вчення" у Києві; 3) поява двірцевої школи і бібліотеки при Софіївському соборі (за князювання Ярослава Мудрого).

254. Назвіть перекладні педагогічні твори давньоруської доби: 1) "Пчела"; 2) "Шестиднев"; 3) "Повчання" Мономаха; 4) "Фізіолог"; 5) "Ізмарагд"; 6) "Златоуст".

255. Школи "книжного вчення" в Київській Русі запроваджено за князювання: 1) Аскольда і Діра; 2) Володимира Великого; 3) Ольги; 4) Ярослава Мудрого.

256. Назвіть характеристики, властиві для більшості давньоруських шкіл: 1) організація шкіл за грецьким зразком; 2) початок навчального року взимку; 3) відсутність домашніх завдань; 4) початок навчального року влітку; 5) навчання за Часословом і Псалтирем; 6) світський характер навчання і виховання.

257. Твердження про те, що слов'яни у язичницький період не мали своєї писемності: 1) правильне; 2) неправильне.

258. Назвіть випробування вихованців на фізичну зрілість і виробничу готовність у східних слов'ян у далекі докняжі часи: 1) ініціації; 2) бійки; 3) "могорич"; 4) досвітки.

259. Зазначте підручник, який був поширений на Русі і розповідав про створення світу (книга була перекладена з грецької мови): 1) "Фізіолог"; 3) "Златоуст" 2) "Шестиднев"; 4) "Повчання дітям".

260. Укажіть характеристики, властиві давньоруським школам: 1) одночасне вивчення азбуки і цифрового алфавіту; 2) організація шкіл за

протестантським зразком; 3) релігійний характер навчання і виховання; 4) вивчення “семи вільних наук”; 5) початок навчання, як правило, в день св. Наума.

261. Назвіть фундатора першого жіночого училища у Давній Русі: 1) Ярослав Мудрий; 2) Анна Всеволодівна; 3) Володимир Великий; 4) Анна Ярославівна.

262. Укажіть давньоруські школи, про які свідчать такі літописні дані: “Року 988 Володимир почав ставити по містах церкви і почав забирати дітей і віддавати їх на навчання книжне”, “Матері плакали по них, як по померлих”: 1) монастирські; 2) “книжне вчення”; 3) кормильство; 4) “навчання грамоти”; 5) університети; 6) будинки молоді.

263. Укажіть богів язичницького пантеону у східних слов’ян: 1) Зевс; 2) Дажбог; 3) Велес; 4) Аполлон; 5) Стрибог; 6) Сварог; 7) Перун; 8) Наум.

264. Укажіть тип української елементарної приватної школи, що склався за часів Галицько-Волинської Русі: 1) монастирська; 2) “книжне вчення”; 3) школа-дяківка; 4) “навчання грамоти”.

265. Твердження, що “будинки молоді” з’явилися у період матріархату: 1) правильне; 2) неправильне.

266. Назвіть давньоруських жерців, авторів “Велесової книги”: 1) бояри; 2) волхви; 3) князі; 4) брахмани; 5) челядь.

267. Назвіть перекладений з грецької мови підручник, в якому популярно висвітлювались питання зоології в давньоруську добу: 1) “Шестиднев”; 2) “Златоуст”; 3) “Фізіолог”; 4) “Пчела”.

268. Укажіть етапи виховання дітей у східних слов’ян за давньоруською народною педагогікою: 1) баяння; 2) дитинство; 3) ініціації; 4) пестування; 5) отроцтво; 6) набуття трудових і моральних навичок.

269. Назвіть буквар у школах Давньої Русі: 1) абетка; 4) алфавіт; 2) глаголиця; 5) буквиця; 3) кирилиця; 6) читанка.

270. Укажіть давньоруські педагогічні пам’ятки оригінальної літератури: 1) “Повчання” Мономаха; 2) “Повість минулих літ”; 3) “Фізіолог”; 4) “Ізмарагд”; 5) “Шестиднев”; 6) “Златоуст”.

271. Укажіть ті характеристики, які були властиві школі і освіті більшості країн середньовічної Європи, на відміну від Київської Русі: 1) проведення навчання латиною; 2) доступ до освіти для дівчат; 3) турбота про освіту лише світської влади; 4) проведення навчання рідною мовою; 5) навчання лише хлопчиків.

272. Твердження про те, що у школі “книжного вчення” викладались сім вільних мистецтв: 1) правильне; 2) неправильне.

273. Укажіть автора вислову “А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте – то того учітеся”: 1) Володимир Великий; 2) Тарас Шевченко; 3) Володимир Мономах.

274. “Старих шануй, як батьків, а молодих, як братів” – такі повчання залишив нам у спадок: 1) Ярослав Мудрий; 2) Володимир Мономах; 3) Іларіон; 4) Володимир Великий; 5) Святослав.

275. Укажіть особу, яка здійснювала зарахування учнів до Києво-Могилянської академії: 1) ректор; 2) префект; 3) суперінтендант.

276. Назвіть посадову особу, яка розподіляла учителів за класами у Київській академії: 1) *префект*; 2) *ректор*; 3) *суперінтендант*.

277. Укажіть посадову особу, яка здійснювала безпосередній нагляд за поведінкою вихованців Київської академії: 1) *ректор*; 2) *внутрішня поліція*; 3) *суперінтендант*.

278. Назвіть першого друкаря українських книжок: 1) *І. Федоров*; 2) *П. Мстиславець*; 3) *П. Русин*; 4) *Ш. Фіоль*; 5) *Ю. Дрогобич*.

279. Назвіть дату створення першого статуту Луцької братської школи: 1) *1576 р.*; 2) *1596 р.*; 3) *1615 р.*; 4) *1624 р.*; 5) *1632 р.*

280. Укажіть першого ректора Острозької колегії: 1) *К. Острозький*; 2) *А. Еласонський*; 3) *І. Борецький*; 4) *Г. Смотрицький*; 5) *М. Смотрицький*.

281. Назвіть місто, де уперше в Україні була видана Біблія: 1) *Львів*; 2) *Остріг*; 3) *Київ*; 4) *Почаїв*; 5) *Житомир*; 6) *Чернігів*; 7) *Луцьк*; 8) *Дубно*; 9) *Пересопниця*.

282. Виберіть позицію, що фіксує соціальний стан батьків, діти яких навчались в українських братських школах: 1) *бідняки*; 2) *різні стани*; 3) *багаті верстви*.

283. Зазначте фактор, який позначає конкретно визначене почесне місце учнів у братській школі: 1) *успіхи в навчанні*; 2) *поведінка*; 3) *особливі заслуги*; 4) *соціальний стан батьків*.

284. Укажіть педагогів, яких називали дидасками у Києво-Могилянській академії: 1) *учителі молодших класів*; 2) *учителі середніх класів*; 3) *учителі старших класів*.

285. Назвіть школу, яка функціонувала в Запорізькій Січі: 1) *козацька*; 2) *січова*; 3) *запорізька*.

286. Назвіть автора першої української друкованої книги: 1) *Ш. Фіоль*; 2) *М. Русин*; 3) *І. Федоров*; 4) *П. Мстиславець*; 5) *Ю. Дрогобич (Котермак)*.

287. Назвіть структуру Острозького культурно-освітнього центру XVI ст.: 1) *колегія*; 2) *духовна семінарія*; 3) *літературно-науковий гурток*; 4) *драматичний гурток*; 5) *бібліотека*; 6) *друкарня*.

288. Укажіть місто, де були надруковані перші східнослов'янські книги кириличним шрифтом: 1) *Москва*; 2) *Львів*; 3) *Остріг*; 4) *Київ*; 5) *Краків*; 6) *Луцьк*.

289. Установіть послідовність культурно-освітніх подій: 1) *відкриття Острозької колегії*; 2) *відкриття Київської братської школи*; 3) *поява Львівської братської школи*; 4) *заснування Луцької братської школи*.

290. Укажіть діячів братських шкіл, у творах яких відображались прогресивні педагогічні ідеї українського Відродження: 1) *Григорій Сковорода*; 2) *Феофан Прокопович*; 3) *Лаврентій Зизаній*; 4) *Іван Вишенський*; 5) *Кирило Ставровецький*; 6) *Іов Борецький*; 7) *Памво Беринда*; 8) *Стефаній Зизаній*.

291. Зазначте століття, коли вперше з'явився на Русі термін “школа”: 1) *11-12 ст.*; 2) *14 ст.*; 3) *15-16 ст.*

292. Укажіть, як називали Острозьку школу в часи її існування: 1) *“школа підвищеного типу”*; 2) *“тримовний ліцей”*; 3) *“академія”*.

293. Назвіть класи у структурі братських шкіл: 1) *поетика*; 2) *риторика*; 3) *граматика*; 4) *богослов'я*.

294. Укажіть учителів молодших класів Києво-Могилянської академії: 1) *отці*; 2) *професори*; 3) *дидаскали*; 4) *ритори*; 5) *оратори*; 6) *філософи*; 7) *ієромонахи*.

295. Укажіть одну із засновниць Київського братства, котра відписала свої маєтки в Києві для заснування монастиря, шпиталю та школи, що стала початком Києво-Могилянської академії: 1) *Софія Михайлівна Чарторийська*; 2) *Галика (Єлизавета) Гулевичівна*; 3) *Софія Ружинська*; 4) *Раїна Могилянська-Красинська*; 5) *Ганка Борзобагата-Красинська*; 6) *Олена Горностаєва*.

296. Укажіть міста України, у яких були братські школи: 1) *Вільно*; 2) *Київ*; 3) *Гоща*; 4) *Острог*; 5) *Луцьк*; 6) *Львів*.

297. Батько, віддаючи сина в братську школу, заключав зі школою письмову угоду, в якій вказувалося: 1) *плата за навчання*; 2) *чому школа зобов'язана навчити учня*; 3) *обов'язки батька, спрямовані на підтримку успішності й дисципліни свого сина*.

298. Визначте характерні особливості педагогіки братських шкіл України: 1) *авторитаризм*; 2) *виховання в учнів покорі*; 3) *виховання на принципах демократизму й гуманізму*; 4) *застосування елементів класно-урочної системи*.

299. Укажіть розподіл обов'язків між керівними особами Києво-Могилянської академії: ректор – ..., проректор – ..., префект – ...: 1) *здійснював нагляд за поведінкою учнів*; 2) *затверджував ректора*; 3) *очолював суд*; 4) *затверджував навчальний план, розподіляв учителів за класами*.

300. Укажіть назви класів у структурі Києво-Могилянської академії: підготовчі – ..., молодші – ..., середні – ..., вищі – ...: 1) *фара, аналогія*; 2) *поетика, риторика*; 3) *філософія, богослов'я*; 4) *інфима, граматики, синтаксис*.

301. Укажіть положення, яке визначає прояв демократизму у Луцькій братській школі: 1) *право учнів отримувати однакову освіту незалежно від заможності батьків*; 2) *відсутність покарань*; 3) *відсутність будь-яких привілеїв тим, хто краще навчається*.

302. Назвіть уродженку Волині, одну з найосвіченіших жінок України 17 ст. Знала латинь, старогрецьку, старослов'янську, польську, литовську, французьку мови. Спілкувалася з відомими педагогами: І. Борецьким, Л. Зизанієм, М. Смотрицьким. Подарувала землю для побудови братської школи в Києві. Останні роки життя провела в Луцьку, де й була похована: 1) *Софія Михайлівна Чарторийська*; 2) *Галика (Єлизавета) Гулевичівна*; 3) *Олена Горностаєва*.

303. Укажіть навчальні заклади, у статутах яких зазначалося, що учитель “має бути благочестивим, розумним, смиренно мудрим, лагідним, стриманим, не п'яницею, не сребролюбцем”: 1) *Київський університету ім. Св. Володимира*; 2) *Львівська братська школа*; 3) *Києво-Могилянська академія*; 4) *Київська школа “книжного вчення”*; 5) *Луцька братська школа*.

304. Зазначте, про яких учителів видатний український вчений П.Житецький писав: “Вони задовольнялися скромною долею сільських бакалаврів і тому не лишили після себе гучних імен, відомих історії”: 1) *учителів братських шкіл*; 2) *мандрівних дяків*; 3) *учителів земських шкіл*.

305. Установіть відповідність між навчальними закладами і їх першими

ректорами. Київська братська школа – ..., Львівська братська школа – ...; Острозька колегія – ...: 1) *І. Гізель*; 2) *П. Беринда*; 3) *М. Смотрицький*; 4) *І. Борецький*; 5) *Гальшка Гулевичівна*; 6) *А. Еласонський*; 7) *П. Могила*; 8) *К. Острозький*; 9) *Г. Смотрицький*; 10) *Л. Зизаній*.

306. Назвіть видатного ученого і педагога, який на честь рідного міста вибрав собі псевдонім. Він є першим вітчизняним автором друкованої книги. Середню освіту отримав у рідному місті, згодом продовжив навчання в Краківському університеті. Викладав астрономію і медицину в університетах Болоньї і Кракова. Його учнями були М. Коперник, К. Цельтис, Р. Борсдорф та ін.: 1) *П. Русин*; 2) *Г. Сковорода*; 3) *Т. Шевченко*; 4) *Ю. Котермак*; 5) *О. Духнович*; 6) *І. Гізель*.

307. Укажіть письменника, лексикографа і педагога кінця 16 – першої половини 17 ст. Освіту здобув у Львівській братській школі, де згодом і працював учителем деякий час. У типографії Львівського братства друкувались його вірші. Протягом 30 років створював словник, який налічував близько 7 тис. слів, серед яких було багато педагогічних термінів: 1) *І. Гізель*; 2) *І. Борецький*; 3) *П. Могила*; 4) *Л. Зизаній*; 5) *П. Беринда*; 6) *С. Яворський*.

308. Назвіть філософа і просвітителя другої половини 16-17 ст. Народився в Судовій Вишні, проживав у Луцьку, Острозі, Львові. Понад 40 років вів життя монаха-аскета. Пропагував ідею рівності всіх людей, різко критикував систему освіти в єзуїтських колегіях. Прибічник вітчизняної системи навчання і виховання, побудованої на традиціях народної культури: 1) *П. Скарга*; 2) *І. Лойола*; 3) *Г. Сковорода*; 4) *І. Вишенський*; 5) *З. Копистянський*; 6) *С. Зизаній*.

309. Назвіть визначного українського політичного діяча, дипломата, гетьмана України. Навчався в Києво-Могилянській колегії, яка за його сприяння отримала статус академії. Особливо піклувався станом науки, освіти, мистецтва, церковними справами: 1) *І. Мазепа*; 2) *Б. Хмельницький*; 3) *П. Орлик*; 4) *П. Полуботок*.

310. Укажіть видатного політичного і культурного діяча України. Він – князь, староста Володимир-Волинський, маршалок волинський, воєвода київський і сенатор в 16 ст., засновник шкіл у Турові й Володимирі-Волинському: 1) *Є. Вишневецький*; 2) *К. Острозький*; 3) *І. Заславський*; 4) *І. Безбородько*.

311. Назвіть видатного українського політичного і культурного діяча, лідера опозиції Люблінської унії. Він – засновник академії і друкарні, в якій був виданий перший повний текст Біблії староукраїнською мовою: 1) *Є. Вишневецький*; 2) *К. Острозький*; 3) *І. Заславський*; 4) *М. Чорторійський*.

312. Укажіть спільну рису всіх братських шкіл: 1) *однакова кількість предметів*; 2) *світський характер виховання*; 3) *церковно-народний характер освіти і виховання*; 4) *релігійний характер навчально-виховного процесу*.

313. Зазначте синонім до слова “вчитель” у статуті Львівської братської школи: 1) *“педагог”*; 2) *“дидакал”*; 3) *“вихователь”*; 4) *“наставник”*.

314. Назвіть українця, який певний час був ректором Болонського університету: 1) *Ю. Котермак*; 2) *П. Русин*; 3) *С. Оріховський*; 4) *І. Вишенський*.

315. З перерахованих, виберіть основні характеристики системи навчання

в братських школах: 1) обов'язкове вивчення української мови; 2) обов'язкове опанування польської мови; 3) обов'язкове вивчення латинської мови; 4) студіювання семи вільних мистецтв; 5) спів у церковному хорі учнів школи.

316. Зазначте обов'язки ректора Києво-Могилянської академії: 1) розпорядник монастирських й училищних доходів; 2) відвідувач уроків; 3) голова суду; 4) організатор дозвілля учнів; 5) наглядач за поведінкою учнів, відвідуванням ними занять.

317. Назвіть педагога, праці якого в кінці 19 – на поч. 20 ст. було представлено на виставках у Москві, Нижньому Новгороді, Парижі, а сам він був обраний віце-президентом Міжнародної ліги освіти: 1) Т.Г. Лубенець; 2) Б.Д. Грінченко; 3) Х.Д. Алчевська; 4) М.О. Корф; 5) С. Ф. Русова.

318. Назвіть прізвище відомого українського письменника і громадського діяча кінця 19 ст., який протягом шести років учителював у школі Х. Алчевської: 1) С. Васильченко; 2) М. Коцюбинський; 3) П. Панч; 4) П. Грабовський; 5) Б. Грінченко; 6) А. Тесленко.

319. Назвіть перший університет України: 1) Київський; 2) Харківський; 3) Львівський; 4) Новоросійський; 5) Чернівецький.

320. Назвіть випускника Києво-Могилянської академії 18 ст., який викладав у Переяславській гімназії, Харківському колегіумі, був домашнім вчителем: 1) С. Полоцький; 2) С. Яворський; 3) Г. Сковорода; 4) Ф. Прокопович; 5) П. Могила.

321. Укажіть популярні підручники-читанки, написані Б.Д. Грінченком: 1) “Українська грамати́ка до науки читання й писання”; 2) “Буквар южноруський”; 3) “Рідне слово”; 4) “Наш друг”; 5) “Стежина”; 6) “Дитячий світ”; 7) “Світанок”.

322. Назвіть навчальні заклади, пов'язані з викладацькою діяльністю Г. Сковороди: 1) Чернігівський колегіум; 2) Переяславський колегіум; 3) Харківський колегіум.

323. Назвіть фундатора земської школи: 1) Б. Грінченко; 2) М. Корф; 3) О. Духнович; 4) П. Куліш; 5) К. Ушинський.

324. Укажіть письменника, доктора філософських наук, який навчався у Львівському і Чернівецькому університетах. У його високохудожніх творах та наукових і публіцистичних статтях висвітлено стан освіти кінця 19 – поч. 20 ст., проблеми виховання дітей і молоді: 1) М.М. Коцюбинський; 2) С.В. Васильченко; 3) В.Г. Короленко; 4) І.Я. Франко; 5) Б.Д. Грінченко; 6) П.А. Грабовський.

325. Зазначте відомого українського педагога, методиста, громадського діяча, послідовника К.Д. Ушинського. Він представник прогресивної демократичної педагогіки кінця 19 – поч. 20 ст., видав близько 20 підручників, методичних посібників і книг з питань навчання і виховання. Серед них книга для читання в початкових класах “Зернятко”, яка витримала понад 10 видань: 1) М.О. Корф; 2) Б.Д. Грінченко; 3) Т.Г. Лубенець; 4) О.Ф. Музиченко; 5) О.В. Духнович.

326. Назвіть українського поета і публіциста. Він закінчив Харківську духовну семінарію, перебував у засланні за свої революційні погляди. Критично описував стан освіти в Україні кінця 19 ст., присвятив

багато поезій нелегкій праці вчителів: 1) *Т.Г. Шевченко*; 2) *О.В.Духнович*; 3) *П.А. Грабовський*; 4) *І.Я. Франко*; 5) *П.Г.Тичина*; 6) *А.Ю. Кримський*.

327. Укажіть відомого українського письменника, громадського діяча. Він закінчив духовне училище, учителював, співробітничав з товариством “Просвіта”. Написав багато оповідань і статей про стан освіти й виховання в Україні кінця 19 – поч.20 ст.: 1) *М.Коцюбинський*; 2) *С. Васильченко*; 3) *В. Короленко*; 4) *І. Франко*; 5) *Б. Грінченко*; 6) *В. Стефаник*; 7) *А. Тесленко*; 8) *Панас Мирний*.

328. Назвіть авторів підручників для української школи: 1) *Б. Грінченко*; 2) *П. Куліш*; 3) *Л. Толстой*; 4) *Т. Шевченко*; 5) *М. Пирогов*; 6) *О.Духнович*; 7) *Т. Лубенець*; 8) *Й. Песталоцці*.

329. Укажіть характерні особливості розвитку української освіти в 19 ст.: 1) *виникнення широкої сітки шкіл з українською мовою навчання*; 2) *створення українських підручників*; 3) *становлення університетської освіти*; 4) *проводження заборони на використання української мови в начальних закладах та при друкуванні книг*.

330. Укажіть культурно-освітніх діячів, працями яких представлена педагогічна думка України кінця 18-19 ст.: 1) *Г. Сковорода*; 2) *П. Беринда*; 3) *А. Макаренко*; 4) *Г. Смотрицький*; 5) *М.Максимович*; 6) *І. Котляревський*; 7) *П. Куліш*.

331. Назвіть педагога, зміст подвижницької діяльності якого передано у словах: “Її самовіддана піввікова праця на ниві народної освіти, її передові для свого часу погляди на педагогіку й методи позашкільної освітньої роботи висувають її в ряди передових діячів позашкільної освіти дореволюційної Росії”: 1) *М. Підгірянка*; 2) *Х. Алчевська*; 3) *Н.Кобринська*; 4) *С. Русова*; 5) *Дніпрова Чайка*.

332. Укажіть засновників культурно-освітньої організації “Руська трійця”: 1) *М. Шашкевич*; 2) *О. Духнович*; 3) *І. Вагилевич*; 4) *Й.Левицький*; 5) *Я. Головацький*.

333. Назвіть відомого педагога і методиста, діяча у галузі народної освіти 19 ст. Розробив методику проведення уроку при одночасній роботі вчителя з трьома класами (т. зв. малокомплектна школа). Написав книгу для читання “Наш друг”, яка фактично була доповненням до “Рідного слова” К. Ушинського: 1) *М. Пирогов*; 2) *Т. Лубенець*; 3) *М.Корф*; 4) *О. Музиченко*.

334. Назвіть відомого педагога другої половини 19 ст. – початку 20 століття, яка підтримувала дружні зв’язки з М.О. Корфом, В.П. Вахтеровим, В.І. Водовозовим. На її могилі викарбовано: “Просвітителька народу”: 1) *М. Підгірянка*; 2) *Х. Алчевська*; 3) *С.Русова*; 4) *Н. Забіла*; 5) *М. Монтессорі*.

335. Укажіть школу, яка проіснувала 57 років, починаючи з 1862 року і дала змогу здобути освіту понад 17 тис. жінок: 1) *Фундуклеєвська жіноча гімназія*; 2) *Фребелевські курси в Києві*; 3) *Харківська недільна школа*; 4) *Київська недільна школа*.

336. Назвіть відомого українського письменника і громадського діяча, який написав український “Буквар” та видав для народних шкіл пісенник “Співванник для господарських діточок”: 1) *І. Франко*; 2) *Ю. Федькович*; 3) *В. Стефаник*; 4) *М. Коцюбинський*; 5) *Леся Українка*; 6) *Олена Пчілка*.

337. Укажіть культурно-освітні події в Україні 16 ст. – ..., 17 ст. – ..., 18 ст. – ...: 1) відкриття Острозької академії; 2) заснування першого українського університету; 3) поява перших друкованих книг в Україні; 4) заснування музично-співочої школи в м. Глухові; 5) заснування Київського університету ім. Св. Володимира; 6) поява першої недільної школи; 7) просвітницька діяльність Г. Сковороди; 8) просвітницька діяльність Т. Шевченка.

338. Назвіть автора праці “Народна школа і рідна мова на Україні”, “Записки учителя”, “Записки з життя сільських учителів”: 1) Б.Грінченко; 2) М. Грушевський; 3) Леся Українка; 4) С.Васильченко; 5) Т. Лубенець; 6) М. Коцюбинський.

339. Укажіть відомого педагога-мислителя, який був сином малоземельного козака. Завдяки винятковим здібностям навчався у Київській академії, а потім і за кордоном, жадібно засвоюючи європейську науку. Майже без коштів, пішки він обійшов Угорщину, Польщу, Німеччину й Італію: 1) Ю. Федькович; 2) К. Ушинський; 3) І. Вагилевич; 4) Я.Головацький; 5) О. Духнович; 6) Г. Сковорода.

340. Назвіть виразника ідей гуманізму й селянського просвітництва. Йому пропонували прийняти чернечий сан, аби зайняти потім керівну посаду в Харківському колегіумі. Ченці Києво-Печерської лаври запрошували до себе, де він мав стати “стовпом церкви”. Без вагань відмовляється він і від кар’єри вельможі і придворного філософа, заявивши, що йому “сопілка і вівця дорожчі царського вінця”: 1) Ю.Федькович; 2) Я.А. Коменський; 3) Ф. Янкович; 4) Г.Сковорода; 5) М. Лисенко; 6) К. Розумовський.

341. Укажіть борця за освіту народу й за викладання рідною мовою. Він з сумом згадував: “У школі нас усього, усього, що тільки є, навчають, окрім своєї рідної мови. О школо, школо, як би тебе швидше перешколити”. Виношував думку про видання загальноосвітніх підручників українською мовою: 1) І. Франко; 2) П. Куліш; 3) Т.Шевченко; 4) О. Духнович; 5) І. Котляревський; 6) Панас Мирний.

342. Назвіть педагога – одного з активних земських діячів народної освіти. Створив тип трирічної земської школи, у якій заняття велись одним учителем одночасно з учнями трьох класів. Прогресивна педагогічна громадськість присвоїла йому звання “земського педагога”: 1) К. Ушинський; 2) М. Пирогов; 3) Т. Шевченко; 4) Ф.Янкович; 5) І. Франко; 6) М. Корф.

343. Зазначте відомих українських культурно-освітніх діячів 30-40-х років 19 ст., членів гуртка “Руська трійця”, яких І. Франко назвав “першими будителями народного духу в Галичині”: 1) О. Духнович; 2) Марійка Підгірянка; 3) С. Русова; 4) І. Вагилевич; 5) Я.Головацький; 6) М. Шашкевич.

344. Укажіть відомий приватний навчальний заклад України, заснований 1871 року, який закінчили визначні українські вчені, юристи, медики, літератори: А. Кримський, А. Ливицький, М. Драй-Хмара, М. Зеров, О. Богомолець й ін.: 1) Ніжинський ліцей; 2) Колегія Павла Галатана; 3) Львівський ліцей; 4) Переяславський колегіум.

345. Назвіть один з найстаріших навчальних закладів України, заснований у 1820 році як гімназія вищих наук на кошти князя І. Безбородька. Внаслідок постійних реорганізацій у 1875 перетворений в інститут. У цьому закладі

навчалися М. Гоголь, Є. Гребінка, Л. Глібов та інші видатні діячі України:
1) Ніжинський ліцей; 2) Колегія Павла Галагана; 3) Львівський ліцей;
4) Переяславський колегіум.

346. Зазначте відомого українського письменника, історика, етнографа 19 ст. Навчався в Київському університеті, у 1842 році був призначений на посаду вчителя у дворянській школі в Луцьку. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства.: 1) М. Гулак; 2) П. Куліш; 3) М. Костомаров; 4) О. Маркович.

347. Укажіть відомого громадського діяча 19 ст. За його ініціативою і матеріальною допомогою в Україні створено такі відомі навчальні заклади, як: приватна колегія (м. Київ), гімназія в Прилуках, ремісничі училища в Ічнянському і Прилуцькому повітах.: 1) М. Терещенко; 2) Г. П. Галаган; 3) І. Харитоненко; 4) Ф. Смирненко; 5) К. Яхненко.

348. Укажіть характерні риси народної освіти в Україні наприкінці 19 – на початку 20 ст.: 1) станово-класовий характер освіти; 2) неузгодженість навчальних планів елементарних і середніх шкіл; 3) наступність навчання; 4) обмеженість середньої і вищої освіти для жінок; 5) обов'язкова середня освіта; 6) національні обмеження в галузі освіти; 7) русифікація освіти.

349. Укажіть місто, де знаходився Новоросійський університет, відкритий у 1865 р.: 1) Одеса; 2) Харків; 3) Миколаєв; 4) Херсон.

350. Назвіть образне порівняння “педагогічної практики без теорії” К. Ушинським: 1) знахарство в медицині; 2) небо без сонця; 3) розум без серця; 4) квітник без догляду.

351. Зазначте позицію, яка відображає зміст праці “Людина як предмет виховання” К. Ушинського: 1) народні аспекти у громадському вихованні; 2) проблема підготовки вчителів учительських семінарій; 3) досвід педагогічної антропології; 4) замітки про педагогічну подорож до Швейцарії.

352. Назвіть педагогічне поняття, яке К. Ушинський назвав “пробним каменем”: 1) правило навчання; 2) мета виховання; 3) поняття “педагогіка”; 4) методи виховання; 5) ідеал виховання.

353. Укажіть навчальні підручники, які належать перу К. Ушинського: 1) “Рідне слово”; 2) “Видимий світ у малюнках”; 3) “Букварь южноруській”; 4) “Дитячий світ”; 5) “Грамматка”.

354. Зазначте педагогічні праці К. Ушинського: 1) “Про користь педагогічної літератури”; 2) “Недільні школи”; 3) “Шкільна реформа в Північній Америці”; 4) “Вихід із схоластичних лабіринтів”; 5) “Повчання дітям”.

355. Твердження, що К. Ушинський поділяв дидактику на загальну і спеціальну: 1) правильне; 2) неправильне.

356. Укажіть логічну послідовність ступенів пізнання за К. Ушинським: 1) переробка у свідомості образів; 2) перевірка достовірності отриманих знань на досвіді; 3) споглядання предметів і явищ при допомозі органів чуття.

357. Назвіть засоби запобігання неухважності за К. Ушинським: 1) увага самого наставника до своєї справи; 2) танці; 3) класний спів; 4) тілесний рух; 5) невелика класна кімната; 6) великий і дуже унаочнений клас.

358. Продовжіть думку К. Ушинського: “розвиток і навчання повинні йти

...”: 1) різними шляхами, спочатку розвиток; 2) по-різному, раніше навчання; 3) рука в руку, не випереджаючи одне одного.

359. Твердження про те, що К. Ушинський обстоював принцип наочності у навчанні: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

360. Назвіть “фундамент хорошого викладання” за К. Ушинським: 1) *майстерність вчителя*; 2) *розумовий рівень дітей*; 3) *хороший підручник*; 4) *навчання рідною мовою*.

361. Назвіть вимоги, які ставив К. Ушинський до підручників: 1) *відповідність освітнім цілям*; 2) *доступність дитячому розумінню*; 3) *бути ілюстрованим*; 4) *містити переклад основних термінів іноземною мовою*; 5) *збуджувати допитливість дітей*; 6) *бути глибоко релігійним*.

362. Твердження, що К. Ушинський час початку навчання дітей визначив у 7-річному віці, порівнюючи з допуском православною церквою дітей цього віку до сповіді: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

363. Укажіть шість основних вихователів, які визначив К. Ушинський: 1) *навчання*; 2) *праця*; 3) *батько*; 4) *гра*; 5) *природа*; 6) *матір*; 7) *життя*; 8) *релігія*; 9) *рідна мова*.

364. Твердження, що К. Ушинський “гарну звичку” порівнював з моральним капіталом: 1) *правильне*; 2) *неправильне*.

365. Укажіть професію, яку К. Ушинський переважно порівнював з фахом педагога: 1) *духовний пастир*; 2) *медик*; 3) *музикант*; 4) *пастух*.

366. Продовжіть думку К. Ушинського: “у вихованні все повинно ґрунтуватися на ...”: 1) *особистості учня*; 2) *традиціях школи*; 3) *особистості вихователя*; 4) *особистому прикладі батьків*.

367. Укажіть особу, яка на думку К. Ушинського “означає все у справі виховання”: 1) *директор*; 2) *батько-матір*; 3) *вихованець*; 4) *вихователь*.

368. Назвіть призначення учительських семінарій К. Ушинського: 1) *підготовка викладачів педагогіки*; 2) *підготовка вчителів середньої школи*; 3) *підготовка вчителів початкової школи*.

369. К. Ушинський визначив педагогічні факультети при університетах для підготовки: 1) *мандрівних дяків*; 2) *вчителів початкової школи*; 3) *викладачів педагогіки у вчительських семінаріях*; 4) *викладачів середньої школи*.

370. Укажіть позицію, яка відображає розуміння К. Ушинським суті педагогіки: 1) *теорія навчання*; 2) *теорія виховання*; 3) *теорія освіти*; 4) *дидактика*.

371. Назвіть поняття, що виражає основний метод морального виховання К. Ушинського: 1) *переконання*; 2) *запобігання неправильній поведінці*; 3) *педагогічний такт*; 4) *заохочення і покарання*; 5) *фізична праця*.

372. Укажіть поняття, яке К. Ушинський назвав “великим народним педагогом, що навчає і виховує легко, швидко і доступно”: 1) *казка*; 2) *рідна мова*; 3) *приказка*; 4) *загадка*; 5) *пісня*.

373. Укажіть працю К. Ушинського, яка містить 366 прислів’їв і приказок, 62 загадки, 32 народні казки, 22 народні пісні і 7 скоромовок: 1) *“Про народність у громадському вихованні”*; 2) *“Людина як предмет виховання”*; 3) *“Рідне слово”*; 4) *“Дитячий світ”*; 5) *“Про користь педагогічної”*

літератури“; б) *“Праця у її психічному і виховному значенні”*.

374. Зазначте праці К.Ушинського, де розглядаються проблеми підготовки вчителя: 1) *“Проект учительської семінарії”*; 2) *“Педагогічна антропологія”*; 3) *“Про народність у громадському вихованні”*; 4) *“Програма педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів”*; 5) *“Про користь педагогічної літератури”*; б) *“Три елементи школи”*.

375. Вставте необхідне слово. К.Ушинський називав виховання у вузькому розумінні слова *“... виховною діяльністю”*: 1) конкретною; 2) індивідуальною; 3) навмисною; 4) активною; 5) мікрофакторною; б) батьківською; 7) вчительською.

376. Назвіть образне порівняння К.Ушинським *“народу без народності”*: 1) *трава без роси*; 2) *день без сонця*; 3) *тіло без душі*; 4) *річка без берегів*; 5) *любов без добра*.

377. Установіть хронологічну послідовність подій життєвого і творчого шляху педагога й мислителя К. Ушинського: 1) *навчання на юридичному факультеті Московського університету*; 2) *призначення інспектором класів Смольного інституту шляхетних дівчат*; 3) *виконувач обов'язків професора камеральних наук у Ярославському юридичному ліцеї*; 4) *поїздка за кордон для вивчення стану системи освіти й виховання*; 5) *навчання в Новгород-Сіверській гімназії*.

378. Укажіть спільні ідеї в поглядах Я. Коменського і К. Ушинського: 1) *авторитарний стиль керівництва дітьми*; 2) *прилучення учнів до християнських цінностей*; 3) *необхідність любові й поваги до людей*; 4) *обстоювання принципу наочності в навчанні*; 5) *залучення дітей до виробничої праці*; б) *формування в учнів релігійного світогляду*; 7) *використання в підготовці вчителя буддиської філософії*; 8) *пронизаність педагогічної спадщини ідеями народної педагогіки*; 9) *постійні тілесні покарання дітей, щоб “вигнати з них дурість”*.

379. Зазначте автора науково-педагогічних праць *“Загальні методи навчання”*, *“Виховний ідеал”*, *“Виховна роль мистецтва”*, *“Засади естетичного виховання”*, *“Система навчання”*, *“Організаційні форми навчання”*: 1) *В. Сухомлинський*; 2) *А. Макаренко*; 3) *С. Русова*; 4) *Г.Ващенко*; 5) *Т. Лубенець*; б) *К. Ушинський*.

380. Зазначте праці С. Русової: 1) *“Дошкільне виховання”*; 2) *“Український буквар”*; 3) *“Теорія і практика дошкільного виховання”*; 4) *“Початкова географія”*; 5) *“Методика початкової освіти”*; б) *“Виховна бесіда. До учнів у народних училищах”*; 7) *“Педагогічні бесіди”*.

381. Укажіть назви міст у послідовності, в якій у них відкривалися університети: 1) *Харків*; 2) *Чернівці*; 3) *Луцьк*; 4) *Київ*; 5) *Львів*; б) *Одеса*.

382. Назвіть праці В.О. Сухомлинського: 1) *“Дошкільне виховання”*; 2) *“Прапори на баштах”*; 3) *“Серце віддаю дітям”*; 4) *“Педагогічна поема”*; 5) *“Павлиська середня школа”*; б) *“Сто порад учителям”*; 7) *“Методика виховання колективу”*; 8) *“Книга для батьків”*.

383. Укажіть подвижників української освіти кінця 19 ст. – початку 20 ст., які виступали за національну культуру, національну освіту і школу: 1) *Т. Шевченко*; 2) *С. Русова*; 3) *Г. Сковорода*; 4) *І.Стешенко*; 5) *К. Ушинський*;

б) *І. Огієнко*.

384. Назвіть видатного українського педагога, громадського діяча. Шведка за походженням, котра за політичну діяльність неодноразово була ув'язнена: 1) *Х. Алчевська*; 2) *С. Русова*; 3) *Дніпрова Чайка*; 4) *О. Барвінок-Кулішева*; 5) *Н. Кобринська*; 6) *М. Підгірянка*.

385. Назвіть видатних педагогів, навчання або діяльність яких пов'язані з Полтавським педагогічним інститутом: 1) *А. Макаренко*; 2) *С. Русова*; 3) *В. Сухомлинський*; 4) *Г. Ващенко*; 5) *Т. Лубенець*; 6) *О. Музиченко*.

386. Назвіть директора школи, про якого колеги згадували: “Він часто зустрічав учителів біля входу в школу. Одного запитував про сім'ю, іншого – про здоров'я, третього – про учня, про якого напередодні говорили, четвертому просто посміхався”: 1) *Г. Ващенко*; 2) *А. Макаренко*; 3) *В. Сухомлинський*; 4) *В. Сорока-Росинський*.

387. Укажіть заклади системи освіти у концепції Г. Ваценка: 1) *університет, високі технологічні школи*; 2) *педагогічний інститут*; 3) *учительська семінарія*; 4) *середня професійна школа*; 5) *консерваторія*; 6) *академія наук*; 7) *ясла, дитячий садок*; 8) *початкова школа*; 9) *класична гімназія, реальна школа*, 10) *позашкільна освіта*; 11) *науково-дослідницькі інститути*.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. / Сост. П.А. Лебедев. – М.: Педагогика, 1990. – 608 с.
2. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 640 с.
3. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
4. Волкова М.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001. – 576 с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
6. Гусак П.М., Мартіросян Л. Історія педагогіки України. – Луцьк, 1996. – 164 с.
7. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
8. Дріб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність. – К.: Академія, 1997. – 184 с.
9. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973. – 448 с.
10. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – 767 с.
11. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
12. Кравець В.П. Зарубіжна школа і педагогіка XX ст. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
13. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
14. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994. – 388 с.
15. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – К.: Знання, КОО, 2003. – 450 с.
16. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки. – К.: Знання-Прес, 2003. – 450 с.
17. Макаренко А.С. Книга для батьків. – К.: Рад. школа, 1972. – 336 с.
18. Марчук С.С. Технологія вивчення історії зарубіжної педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 64 с.
19. Марчук С.С. Технологія вивчення історії української школи і педагогіки в педагогічному коледжі. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 64 с.
20. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.
21. Народна педагогіка: світовий досвід / Уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 134 с.
22. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – 23 квітня. – С. 4-6.
23. Наш перворозум Григорій Сковорода. Фотоальбом / Упор. В. Стадниченко, М. Шудря. – К.: Спалах, 2004. – 180 с.
24. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003.
25. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. –

К.: Знання-Прес, 2003. – 700 с.

26. Педагогічна майстерність: Хрестоматія / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 2006.- 606 с.

27. Педагогічний пошук / Упоряд. І.М. Баженов. – К.: Рад. шк. – 1988. – 496 с.

28. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги / Під заг. ред. А.М. Бойко. – К.: Професіонал. – 576 с.

29. Родинна педагогіка / За ред. А.А. Марушкевич. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 216 с.

30. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) : Нариси / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.

31. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 1. – 272 с.; Кн. 2. – 320 с.

32. Педагогическая энциклопедия в 4-х томах / Под. ред. И.А. Каирова. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – Т.1. – 831 с.; Т.2. – 911 с.; Т.3. – 879 с.; Т.4. – 912 с.

33. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.

34. Сковорода Г. Твори: У 2-х т. – К.: Обереги, 2005. – Т.1. – 528 с.; Т.2. – 480 с.

35. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа. – 312 с.

36. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.

37. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5 томах. – К.: Рад. школа, 1976-1977. – Т.1. – 654 с.; Т.2. – 670 с.; Т.3. – 670 с.; Т.4. – 640 с.; Т.5. – 639 с.

38. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. / За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.; Кн. 2. – 552 с.

39. Українське народознавство / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.

40. Усатенко Т.П. Українська національна школа: минуле і майбутнє. – К.: Наукова думка, 2003. – 286 с.

41. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488 с.; Т.2. – 359 с.

42. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2005. – 560 с.

43. Хрестоматія по истории зарубежной педагогике. – М.: Просвещение, 1971. – 560 с.

44. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / За заг. ред. З.Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.

45. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За заг. ред. С.А. Литвинова. – К.: Рад. школа, 1961. – 652 с.

46. Хрестоматія з історії української класичної педагогіки: К.Ушинський, С.Русова, А.Макаренко, Г.Ващенко, В.Сухомлинський / Уклад. В.П.Кравець, О.І.Мешко. – К.: Грамота, 2008. – 768 с.

47. Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцци. Педагогическое наследие / Сост. В. Кларин, А. Джурицкий. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

СЕРГІЙ СТЕПАНОВИЧ МАРЧУК

ПРАКТИКУМ З ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Навчальний посібник

Друкується за ухвалою засідання науково-методичної ради Луцького педагогічного коледжу (протокол № 4 від 25.05.2011)

М30 Марчук С.С. Практикум з історії педагогіки: для студентів педагогічних коледжів в умовах організації навчального процесу за кредитно-модульною системою навчання. Навчальний посібник. – Луцьк: Іванюк В. П., 2011. – 151 с.

У навчальному посібнику містяться опорні конспекти лекційних занять з історії зарубіжної та української педагогіки. Подається технологія проведення практичних і семінарських занять, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань з курсу «Історія педагогіки». Пропонується фонд тестових завдань для перевірки і самоконтролю історико-педагогічних подій, явищ і процесів у розвитку українського та європейського шкільництва, виховання і педагогічної думки.

Адресується студентам і викладачам педагогічних навчальних закладів, де вивчається курс «Історія педагогіки».

УДК 37(076)

ББК 74.03я7

Віддруковано з готових відбитків